

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI**

H. 1265 (M. 1849) DEVLET SALNAMESİNE GÖRE OSMANLI İDARİ YAPISI

Yüksek Lisans Tezi

Barış Arslan

Ankara-2007

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ
ANABİLİM DALI**

**H. 1265 (M. 1849) DEVLET SALNAMESİNE GÖRE
OSMANLI İDARİ YAPISI**

Yüksek Lisans Tezi

Barış Arslan

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**H. 1265 (M. 1849) DEVLET SALNAMESİNE GÖRE
OSMANLI İDARİ YAPISI**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :Hamiyet Sezer Feyzioğlu

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2007)

Barış Arslan

.....

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu araştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Tarih Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak gerçekleştirildi.

Bilim kültürü kazanma yolunda ilk ciddi çalışmam diyebileceğim bu tezde bazı eksikliklerin ve hataların bulunacağı muhakkaktır. Bu yüzden mazur görüleceğini umarım.

Tez çalışmamın her aşamasını koordine ederek sonuca ulaşmamı sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU'na, yüksek lisans eğitimi ve tez çalışmam sırasında zengin bilgi ve deneyimini esirgemeyerek bizi onurlandıran Prof. Dr. Musa ÇADIRCI'ya teşekkür ederim.

Ankara-2007

Barış ARSLAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	X

I. BÖLÜM: SARAY VE MERKEZ TEŞKİLÂTI

A-ÜST DÜZEY MEMÛRİYETLER.....	1
1-Mâbeyn-i Hümayûn.....	1
2- Menâsıb-ı Dîvâniye.....	5
3- Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn Hulefâsı.....	8
4- Zâbitan-ı Aklâm.....	10
B- DEVLET YÖNETİMİNDE MECLİSLER.....	14
1- Meclîs-i Vükelâ.....	14
2- Meclîs-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye.....	17
3- Meclis-i Maârif-i Umûmiye.....	20
4- Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî.....	22
5- Meclîs-i Tophâne-i Âmire.....	24
6- Meclîs-i Bahriye.....	25
7- Meclîs-i Mâliye.....	25
8- Meclîs-i Ziraat.....	34
9- Meclîs-i Maâdin.....	35
10- Meclîs-i Zaptiye.....	35
11- Meclîs-i İmâlât-ı Harbiye.....	37

II. BÖLÜM: ASKERÎ TEŞKİLÂT

A-SEYFİYYE SINIFI.....	38
B-OSMANLI ORDUSU.....	41
1-Hassa Ordusu.....	41
2- Dersaâdet Ordusu.....	41
3- Rumeli Ordusu.....	42

4- Anadolu Ordusu.....	43
5- Arabistân Ordusu.....	44
6- Irâk Ordusu.....	44
7- Trâblusgarb Askeri.....	45
8- Cezîre-i Girid Askeri.....	45
9- Hassa'ya Mülhak Hayatıyye Askeri.....	46
10- Bahriye.....	46
11- Tophâne-i Âmire.....	46
C- ORDU MECLİSLERİ.....	47
1- Hassa Ordusu'nun Meclisi.....	47
2- Dersaâdet Ordusu'nun Meclisi.....	47
3- Rumeli Ordusu'nun Meclisi.....	48
4- Anadolu Ordusu'nun Meclisi.....	48
5- Arabistân Ordusu'nun Meclisi.....	49
D- REDİF ASKERÎ TEŞKİLÂTI.....	49
1- Hassa Ordusu Redifi.....	50
2- Dersaâdet Ordusu Redifi.....	53
3- Rumeli Ordusu Redifi.....	56
4- Anadolu Ordusu Redifi.....	57

III. BÖLÜM: İLMİYYE TEŞKİLÂTI

A- İLMİYE SINIFI.....	60
B- İLMİYE TEŞKİLÂTI.....	64
1- Sadr-ı Rumeli.....	64
2- Sadr-ı Anadolu.....	65
3- Kazâ-yı İstânbül.....	66
4- Edirne Mevleviyeti (Bilâd-ı Erbaa).....	68
5- Filibe Mevleviyeti (Devriyye).....	68
6- Sofya Mevleviyeti (Mahreç).....	69
7- Bosna Mevleviyeti (Devriyye).....	69

8- Yenişehir-i Fenâr Mevleviyeti (Mahreç).....	70
9- Selânik Mevleviyeti (Mahreç).....	70
10- Birûse Mevleviyeti (Bilâd-ı Erbaa).....	71
11- İzmir Mevleviyeti (Mahreç).....	72
12- Maraş Mevleviyeti (Devriyye).....	73
13- Trabzon Mevleviyeti (Mahreç).....	73
14- Erzurum Mevleviyeti (Devriyye).....	74
15- Ayıntab Mevleviyeti (Devriyye).....	74
16- Haleb Mevleviyeti (Mahreç).....	75
17- Kudüs-ü Şerîf Mevleviyeti (Mahreç).....	75
18- Şâm- ı Şerîf Mevleviyeti.....	75
19- Bağdad Mevleviyeti (Devriyye).....	76
20- Mekke-i Mükerrreme Mevleviyeti.....	76
21- Medîne-i Münevvere Mevleviyeti.....	76
22- Mısır Mevleviyeti (Bilâd-ı Erbaa).....	76
23- Trablusgarb Mevleviyeti.....	76

IV. BÖLÜM: VİLÂYETLER

A- TAŞRA TEŞKİLÂTI.....	77
B- TAŞRADA BULUNAN MEMÛRÎN.....	85
1- Edirne.....	86
2- Silistre.....	86
3- Boğdân	87
4- Eflâk.....	87
5- Vidin.....	87
6- Niş.....	87
7- Üsküb.....	88
8- Belgrad.....	88
9- Sırp.....	88
10- Bosna.....	88
11- Rumeli.....	89
12- Yanya.....	89

13- Selânîk.....	90
14- Cezâyir-i Bahr-i Sefîd.....	90
15- Girid.....	91
16- Kastamonu.....	91
17- Ankara.....	92
18- Hüdâvendigar.....	92
19- Aydın.....	93
20- Karamân.....	93
21- Adana.....	94
22- Bozok.....	94
23- Sivâs.....	94
24- Trabzon.....	95
25- Erzurum.....	95
26- Kürdistan.....	96
27- Harput.....	96
28- Haleb.....	97
29- Sâyda.....	97
30- Şâm.....	98
31- Musul.....	98
32- Bağdâd.....	98
33- Habeş.....	99
34- Harem-i Nebevî.....	99
35- Mısır.....	99
36- Trablusgarb.....	99
37- Tunus.....	100
C-KAPI KETHÜDÂLARI.....	100

V. BÖLÜM: DIŞ İLİŞKİLER

A- OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN ELÇİ, KONSOLOS VE ŞEHBENDERLERİ.....	103
B- OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA BULUNAN YABANCI ELÇİLİKLER VE KONSOLOSLUKLAR.....	106

1- İspanya.....	106
2- İsveç Ve Norveçyâ.....	108
3- İngiltere.....	109
4- Avusturyâ.....	111
5- İrân.....	114
6- Prusya.....	115
7- Belçika.....	116
8- Portekiz.....	117
9- Cemâhir-i Selese-i Ense Atîk.....	117
10- Danimarka.....	118
11- Rusya.....	119
12- Sardunya.....	121
13- Sicileteyn.....	122
14- Toskâna.....	123
15- Fransa.....	124
16- Flemenk.....	126
17- Memâlik-i Müttehede-i Amerika.....	128
18- Yunanistan.....	129

VI. BÖLÜM: AVRUPA DEVLETLERİ HAKKINDA VERİLEN BİLGİLER

1- İsbânyâ Krallığı.....	131
2- İsveç ve Norveçyâ Krallığı.....	131
3- İnhâlet-i Desu Dukalığı.....	131
4- İnhâlet-i Bernburk Dukalığı	132
5- İnhâleti Guten Dukalığı.....	132
6- Avusturya İmparatorluğu.....	132
7- Oldenburg Grâz Dukalığı.....	132
8- Bâdengraz Dukalığı.....	132
9- Pârma Dukalığı.....	132
10- Bâvyera Krallığı.....	132

11- Cemâhîr-i Selese-i Anse Atîkdenburk Şehri.....	132
12- Purusyâ Krallığı.....	132
13- Bronzveyk Dukalığı	133
14- Belçika Krallığı.....	133
15- Portekiz Krallığı.....	133
16- Cezâyir-i Seb'a Cumhuriyeti.....	133
17- Hükümet-i İttihâdiyye-i Cermânyâ.....	133
18- Hükümet-i İttihâdiyye-i İsveç.....	133
19- Dânimârka Krallığı.....	135
20- Rus Grays Prensliği.....	135
21- Rus Şilas Prensliği.....	135
22- Rus İbersdorf Lunlestâyin Prensliği.....	135
23- Rusya İmparatorluğu.....	135
24- Rusya hükümeti.....	135
25- Sadunyâ Krallığı.....	135
26- Sâkıs Krallığı.....	135
27- Sâkıs Altenburg Dukalığı.....	135
28- Sâkız Koburu Dukalığı.....	135
29- Sâkız Mayenincen Dukalığı.....	136
30- Sâkız Veymârgran Dukalığı.....	136
31- San Marino Cumhûru.....	136
32- Sicileteyn Krallığı.....	136
33- Şuvârzburg Rotlistat Prensliği.....	136
34- Şuvârzburg Sunderhâvzın Prensliği.....	136
35- Toskana Grandükalığı.....	136
36- Gran Britânya İmparatorluğu.....	136
37- Fransa Cumhûru.....	137
38- Frankfurt Cumhûru.....	137
39- Flemenk Krallığı.....	137
40- Cemâhir-i Selese-i Anse Atîkden Lobuk Şehri.....	137
41- Linhtenstain Prensliği.....	137
42- Libdetmuk Prensliği.....	137

43- Libşombuk Prenslığı.....	137
44- Meklenburg Österlich Grandukalığı.....	137
45- Meklenburg Şulârin Grandukalığı.....	137
46- Nâmu Dukalığı.....	137
47- Vâldak Prenslığı.....	137
48- Vertâmburg Krallığı.....	137
49- Cemâhiri Selese-i Ânse Âtikden Hamburg Şehri.....	137
50- Hanverlâ Krallığı.....	137
51- Hes Hersekliği ve Hes Grandukalığı.....	137
52- Heshosburk Lângravlığı.....	138
53- Hohenzolerz Siğmâyerincen Prenslığı ve Hohenzolerz Haşincen Prenslığı.....	138
54- Yunân Krallığı.....	138

VII. BÖLÜM: POSTA TEŞKİLÂTI

A- POSTA TEŞKİLÂTI.....	139
1- Postahâne-i Âmire.....	140
2- Osmânlı Vâpur Kumpânyası.....	141
3- İskenderiye Vâpur Kumpânyası.....	141
4- Avusturya Kara Postası.....	141
5- Avusturya Vâpur Kumpânyası.....	141
6- Rotân Kumpânyası.....	142
7- Fransa Vâpur Postası.....	142
8- Rosîte Kara Postası.....	143
9- Rusya Vâpur Postası.....	143
10- İngiliz Kumpânyası.....	143
SONUÇ	144
KAYNAKÇA	149
ÖZET	152
ABSTRACT	154

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
B.k.z.	: Bakınız
C.	: Cilt
H.	: Hicrî
M.	: Miladî
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
V.b.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Sâlnâme, sâl (yıl) kelimesi ile nâme (mektup, kitap) kelimelerinden meydana gelmiştir. Aynı anlamda nev-sâl (yeni yıl, yılbaşı) kelimesi de kullanılır. Dilimize Farsça'dan geçmiş olan kelimelerin bugünkü karşılığı "yıllık"tır. "Muayyen mevzulara dair, yıldan yıla çıkan dergi, kitap" olarak tanımlanan sâlnâme bir senelik olayları topluca göstermek üzere hazırlanmış eserlerdir. Tanzimat'tan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Fransızcası "annuaire", İngilizcesi "year-book" tur.

Araştırmamıza konumuza kaynak teşkil eden Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, Tabhâne-i Âmire, Def'a 3, 1265 H. (1849), 128 sayfa olup 15 x 10 cm ebatındadır. Nüshaları pek çok özel ya da resmi nitelikli kütüphanelerde bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde A II 2080, Milli Kütüphane'de 1960 SA 107, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nde 77-653 numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Sâlnâme'nin ilk sayfasında bir mukaddime bulunmakta ve burada önceki sâlnâmelerde görülen eksikliklerin tamamlanması arzusunda olunduğundan ve sâlnâmenin ne fiyatla satılacağından bahsedilmektedir. Üçüncü sayfa ile yirmi altıncı sayfa arasında özel günlerin de belirtildiği bir takvim verilmiştir. Devamında meclisler, Mâbeyn, Amedî Kalemi, zâbitân-ı aklâm, ordu ve redifleri, ilmiye teşkilâtı, taşra teşkilâtı, Osmanlı elçi ve konsoloslukları, Osmanlı'daki yabancı elçi ve konsoloslukları, posta teşkilâtı, Avrupa devletleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Biz bu konuları inceler ve değerlendirenken konuların Sâlnâme'deki dizilişine sadık kalmaya çalıştık. Ancak bazı konuların

sıralamasında bütünlüğü sağlamak anlamında değişiklikler yaptık. Ayrıntı saydığımız kimi konularda Sâlnâme'deki bilgileri vermekle yetindik. Kimi konularda da Sâlnâme'deki bilgiler ile literatürdekileri karşılaştırarak, birbirini destekleyerek devlet teşkilâtını en iyi şekilde ortaya koymaya çalıştık.

Sâlnâmeler hakkında yapılmış çalışmalar sınırlıdır. Bu konuda en geniş bilgiye Hasan Duman'ın "Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu" isimli eserinden ulaşmak mümkündür. Duman, sâlnâmeleri hazırlanış sebepleri, hazırlayanlar ve ihtiva ettikleri bilgiler bakımından beş grupta incelemiştir.

1. Devlet Sâlnâmeleri:

Sâlnâmelerin en eskisi, en düzenlisi ve en uzun ömürlüsü devlet sâlnâmeleri olarak da bilinen Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'dir. İlk Devlet Sâlnâmesi, Sadrazam Reşit Paşa'nın isteği üzerine, Hekimbaşı Abdülhak Efendizâde Hayrullah Efendi ve 19. yüzyıl Osmanlı fikir ve ilim adamlarımızdan Ahmed Cevdet Paşa'nın yardımları ile Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmış ve 1263 H. (1847 M.) senesinde Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye adı ile neşredilmiştir.

1263 H. (1847 M.) yılında yayımlanan ilk Devlet Sâlnâmesi'nin "Önsöz"ünde bunların hangi gaye ile hazırlandığı anlatılmıştır. Buradan bir bölümünü, sadeleştirerek verelim:

"Yazışmada ve diğer işlerde herkese yardımcı olmak üzere, devletimizin bakanların, taşrada bulunan vezirlerle memurların, devletimizdeki elçiler ve yabancı memurların (adlarını ve durumlarını

gösteren) başka başka cedvelleri yazılmıştır. Dış dünya hakkında da bilgi vermek üzere, Avrupa devletlerinin hükümdarları ve bakanları ve kısaca hukuki statüleri belirtilmiştir. Takvim konulmuş, çeşitli dinlerin yortu günleri işaret edilmiş ve Avrupa devletlerinin gelir ve giderleriyle paraları açıklanmış, hesaplandığında bulunmak üzere Osmanlı parasiyle karşılıkları da konulmuş, darphane nizamları eklenmiştir. Memleketimizde işleyen kara postalarıyla, bize ve yabancılara ait vapurların hareket ve geçiş saatleri ayrıca yazılmıştır. İşbu sâlnâme her yıl basılıp yayınlanacaktır. Bu yıl pek mükemmel olmamışsa da ileride rağbet ve teşvik gördüğü halde tamamlanacağı (geliştirileceği) tabiidir."

Sâlnâmelerin hazırlanması görevi ile bir müddet sonra Meclis-i Maarif Başkatibi Behçet ve Meclis azasından Rüşdü beyler görevlendirilmişlerdir. Bilahare, bir irade-i Seniyye ile bu iş, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi hey'etine verilmiştir. H. 1306 (1888) yılından itibaren Memurin-i Mülkiyye Komisyonuna bağlı Sicil-i Ahval Memûrîn idaresine havale edilmiş olup, bu durum saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

Devlet tarafından yayınlanan Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'ler, Hicrî 1263 (1847) - Mâli 1328 (1912) yılları arasında muntazam bir şekilde yayınlanmıştır. En son cilt, def'a 68'dir ve Mâli 1334 (1918) tarihini taşır. Başlangıçta küçük hacimde, yüz sayfa civarında olan söz konusu yıllıklar, sayfa ve boy bakımından gelişerek, ince puntolarla bin sayfayı aşmışlardır. Sultan II. Abdülhamid devrinde çıkanlar, en mükemmelleridir. Bunlar inanılmayacak zenginlikte bilgilerle doludur ve devletin resmi teşkilatından, coğrafyasından başka, memurların isimleri,

tain tarihleri, rütbeleri, nişanları gösterilmekle birer vesika hüviyetindedirler.

Cumhuriyet'ten sonra da Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi adı ile 1925-1926,1926-1927,1927-1928 yıllarına dair 3 def'a devlet yıllıklarının neşredildiğini görüyoruz. Latin harflerinin kabulünden sonra da bir kaç defa Devlet Yıllığı neşredilmiştir. Ayrıca, 1968 yılında ve Cumhuriyetin 50. Yıldönümü (1973) münasebetiyle 2 defa il yıllıkları çıkarılmıştır.

2. Vilayet Sâlnâmeleri:

Eyaletlere "vilayet", vilayetlere "sancak" denildiği dönemde çıkarılan vilayet sâlnâmeleri, çalışmamızın ikinci grubunu teşkil eder. İlk vilayet sâlnâmesi H. 1283 (1866) senesinde neşredilen Bosna, son vilayet sâlnâmesi ise 1337-38 Mali / 1921-22 Miladi senesinde yayınlanan Bolu Livasi Sâlnâmesi'dir.

Vilayet sâlnâmeleri, ilgili vilayetin idari bölünüşü, memur listeleri, mahalli tarih ve coğrafyası, eski eserleri, ticari ve ekonomik faaliyetleri, nüfus, okullar, kütüphaneler v.b. pek çok bilgiler verirler. Bunların içinde Türkçe-Arapça, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça ve hatta sadece Arapça olanları bile vardır.

3. Resmi Kurum ve Kuruluşlara Ait Sâlnâmeler:

Bazı gayretli nâzırlar kendilerine bağlı kuruluşların kanuni statülerini belirtmek, daireleri yöneten görevlilerin isimlerini tesbit etmek için nezaret sâlnâmeleri tertib ettirmişlerdir.

Sâlnâme-i Askerî, Harbiye Nezâreti ve Makam-ı Seraskerî tarafından hazırlanmıştır. Bunlar, 14 def'a (sayı) neşredilmiştir. Sâlnâme-i Bahrî'ler, Bahriye Nezâreti'nce tertib edilmişlerdir. Bahriye-i Ticâriye Sâlnâmesi, 1329/1913 yılında neşredilmiştir. Rasathâne-i Âmire Sâlnâmesi, H. 1288 (1872)'de Ticaret ve Nâfiâ Nezâreti'ne bağlı Rasathâne idaresi tarafından tanzim edilmiştir. Hâriciye Nezâreti hakkında, H. 1302-1320 (1885-1902.) tarihleri arasında neşredilen Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye, Sicill-i Ahvâl Müdüriyeti'nce hazırlanmıştır. Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye H. 1316-1321 (1898-1903 M.) tarihleri arasında 6 def'a neşredilmiştir. Osmânî Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi, adından da anlaşılacağı üzere adı geçen dernek (Kızılay) tarafından, Mâli 1329-1331 yılları için neşredilmiştir. Rûsûmat Sâlnâmesi, Mâli 1330 (1914)'de Mâliye Nezâreti Gümrük İdâresi'nce çıkarılmıştır. Cemiyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye Sâlnâmesi, Dârüşşafaka'yı idare eden dernek tarafından Mâli 1332 (1916 M.) yılında yayımlanmıştır. İlmiyye Sâlnâmesi, Meşîhat Makâmı tarafından H. 1334 (1916)'de neşredilmiştir. "Yıllık" Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 1928 yılında çıkarılmıştır.

4. Kişi ve Kuruluşlara Ait veya Özel Konulu Sâlnâmeler:

Bunlardan ilki Ali Suâvi'nin Paris'te çıkardığı "Türkiye fi Sene 1288" (M.1871) adlı eseridir. Ebüzziya Tefik Bey kurduğu matbaada en temiz ve en zarif sâlnâmeleri neşretmiştir. Bunlar; Sâlnâme-i Hadika (1290 H. / 1873 M.), Sâlnâme-i Ebüzziya (1294 H. / 1877 M.), Sâlnâme-i Kamerî (1297 H. / 1880 M.) 'dir. Sâlnâme-i Türki, (1300 H. / 1882 M.)'de İsmail Gaspıralı

tarafından yayınlanmıştır. Rusya'da yaşayan Türklere ait ilgi çekici bilgiler verilmektedir. Ayrıca; Sâlnâme-i Gayret, Sâlnâme-i Servet-i Fünûn, 1924 yılında çıkarılan Zümrüd-ü Anka Sâlnâmesi, Sedat Simâvi Bey tarafından hazırlanmış Diken ve İnci Sâlnâmesi, Resimli Gazete Sâlnâmesi, "Karagöz" Gazetesi tarafından hazırlanan, mizahi ve genel konulara dair bilgiler veren Karagöz Sâlnâmesi, 1927 yılında Hasan Hulki Bey tarafından hazırlanan Türkiye Sâlnâmesi, Ticari konulardaki "Büyük Sâlnâme" (1925-1926) Türkiye Cumhuriyeti Malûl Gaziler Ticaret Sâlnâmesi (1927), 1925-1926 yılları arasında neşredilen Türk Ticaret Sâlnâmesi, Türk Deniz Ticareti, 1926, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehremaneti, 1926, Boğaziçi Sirket-i Hayriye Sâlnâmesi, 1914, Türk Ocakları Merkez Hey'eti adına Yusuf Akçura tarafından hazırlan Türk Yılı gibi sâlnâmeleri de sıralamak gerekir.

5. Resmi veya Özel Kurum ve Kuruluşlara Ait Nevsâller:

Bunları Millî Nevsâl, Nevsal-i Atai, Nevsâl-i Âfiyet, Musavver Eczacı Nevsâli, Nevsâl-i Askerî, Nevsâl-i Bahrî, Nevsâl-i Baytari, Nevsâl-i Asır, Nevsâl-i Meşâhir, Nevsâl-i Ragıb, Nevsâl-i Mâlûmât, Nevsâl-i Ziraat ve Ticaret, Musavver Nevsâl-i Osmânî, Nevsâl-i Nisvân, Nevsâl-i Servet-i Fünûn şeklinde sıralayabiliriz.

I. BÖLÜM

SARAY VE MERKEZ TEŞKİLÂTI

A-ÜST DÜZEY MEMÛRİYETLER

1-Mâbeyn-i Hümayûn

Mâbeyn, Arapçada “iki şeyin arası” manasına gelen bir sözcüktür. Genel olarak haremlık ile selamlığı birbirinden ayıran oda anlamındadır. Sarayda ise padişahın resmi bürolarının bulunduğu, elçi, sadrazam ve diğer ziyaretçileri kabul ettiği, eğlendiği ve dinlenip yemek yediği daireyi nitelemektedir. Klasik devirde padişahın özel hizmetiyle ilgili olan Has Oda görevlileri, padişahın idareyle olan ilişkilerini de düzenleyen bir konum kazanmaya ve tedrici olarak Has Oda'da bir saray kitâbeti teşekkül etmeye başladı. I. Abdülhamit zamanında saraydaki hünkar sofası Mâbeyn adını aldı¹. Mâbeyn hakkında zaman içinde Mâbeyn-i Hümayûn, Mâbeyn-i Hümayûn-u Cenâb-ı Mülûkâne gibi tabirler kullanıldı.

Mâneynde görevli memurlara “mâbeynci” denilirdi. Yakın manasına gelen “karîn, kurenâ” kelimeleri de aynı kişiler için kullanılırdı. II. Mahmut devrinde devletin tüm kurumlarında olduğu gibi sarayda da önemli değişiklikler oldu. Silahdarlık makamı kaldırılıp görev ve yetkileri yeni ihdas edilen Mâbeyn Müşirliği'ne verildi (1833). Sırkitâbeti Mâbeyn Başkitâbeti'ne dönüştürüldü. Klasik dönemde mâbeyncilik yapan

¹ Ali Akyıldız, “ Mâbeyn-i Hümayûn ” İ .A. C.27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, s. 283,284

kapıcıbaşıl原因 görevleri mâbeyncilere, bunların yardımcıları olan çavuşbaşıl原因 görevleri Mâbeyn müşiri'ne verildi. Başkapıcıbaşılara “başmabeynci” denildi ².

İlk zamanlarda silahdâr, çuhadâr, rikabdâr, tûlbent gulamı, miftah gulamı, peşkir gulamı, sır kâtibi, başmüezzin, başçuhadâr, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, tüfekçıbaşı, berberbaşı ve tırnakçıbaşıya mabeyinci denildiğini belirtmektedir ³.

1847'de çıkan ilk devlet sâlnâmesine göre mâbeyn görevlileri Darü's-saâde ağası, kurenâ, padişah esvapçısı ve imamları, mâbeyn kâtipleri, telhisi-i evvel ve sânî, Mabeyn-i Hümâyûn kapı çuhadârları, İstabil-i Âmire müdürü, kapıcılar kethüdâsı, yâverler, Hazîne-i Hümâyûn vekîli, Hazîne-i Hümâyûn kethüdâsı, mehd-i ulya-i saltanat başağası, musâhibler, Babü's-saâde ağası, Has Oda kethüdâsı, Hazîne-i Hümâyûn kâtibi ve Hırka-i Saâdet serhademesi olmak üzere toplam kırk üç kişidir ⁴.

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesi'nde ⁵ Mâbeyn-i Hümâyûn-u Mülûkâne hakkında şu bilgiler mevcuttur :

² Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.1, Faysal Finans Kurumu Yay. İst. 1986, s.43,44.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, TTK, Ankara, 1945, s.327; A. Akyıldız, a.g.m. s. 284

⁴ **Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye**, Tabhâne-i Âmire, Def'a 1, 1263 H. (1847), s.38,39.

⁵ **Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye**, Tabhâne-i Âmire, Def'a 3, 1265 H. (1849), s.37,38.

Dârü's-saadeti's-şerife Ağası Tayfur Ağa

Ser-Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârî Selim Efendi	Ferik
Kurenâdan Mehmed Bey	“
Kurenâdan Hasan Efendi	“
Kurenâdan Râgıp Ağa	Mirliva
Kurenâdan Zîver Ağa	“
Kurenâdan Mehmed Ağa	Kaymakam
Kurenâdan Mustafa Ağa	“
Mâbeyn-i Hümayûn Müdürü Mustafa Ağa	Sâniye
Esvâbi-i Hazret-i Şehriyârî Sâmi Ağa	“
Mâbeyn-i Hümayûn Başkâtibi Ferid Efendi	Ulâ
Mâbeyn-i Hümayûn İkinci Kâtibi Rızâ Efendi	Ulâ Sınıf-ı Sânisî
Mâbeyn-i Hümayûn Üçüncü Kâtibi Safvet Efendi	“
Mâbeyn-i Hümayûn Dördüncü Kâtibi Halîm Efendi	“
Mâbeyn-i Hümayûn Beşinci Kâtibi Mehmed Efendi	“
Telhîs-i Evvel Hacı Memiş Ağa	Râbiâ
Kapı Çukadâr-ı Evvelî Hacı Mustafa Ağa	“
Telhîs-i Sâni Hacı Hüseyin Ağa	Sâniye
İkinci Kapı Çukadarı Dâniş Ağa	“
Ser Etıbbâ-i Hazret-i Şehriyârî Abdulhak Efendi	Sudûrdan

İmâm-ı Evvel Şehriyârî Mehmed İzzet Efendi	“
İmâm-ı Sâni-i Şehriyâri Mustafa İzzet Efendi	Mevâliden
Hazîne-i Hümâyûn Vekîli Ârif Ağa	Ulâ
Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat Baş Ağası Abdulgani Ağa	Sâniye
Baş Musâhib Besim Ağa	“
İkinci Musâhib Hüseyin Ağa	Sâlise
Üçüncü Musâhib Râsim Ağa	Râbiâ
Dördüncü Musâhib Hâlid Ağa	“
Beşinci Musâhib Rıfat Ağa	“
İstabil-i Âmire Müdîri Abdulaziz Ağa	İstabil-i Âmire
Kapucılar Kethüdâsı Şükrü Ağa	“
Hazîne-i Hümâyûn Kethüdâsı Sâdık Efendi	Ulâ
Bâbü's-Saâdeti'l-Aliyye Ağası Süleymân Ağa	Sâlise
Has Oda Kethüdâsı Bekir Ağa	“
Hazîne-i Hümâyûn Başkâtibi Şerîf Efendi	“
Hırka-i Saâdet Ser-Hademesi Nazif Ağa	Râbiâ
Hassa Süvâri Miralayı Mahmud Bey	Yâver-i Harp
Erkân-ı Harbiye Kolağası Mustafa Ağa	“
Hassa Piyâde Kolağası İbrahim Bey	“
Hassa Süvâri Kolağası Ahmed Ağa	“

Hassa Piyâde Kolağası Rüstem Ağa	“
Hassa Süvâri Yüzbaşısı Mehmed Ağa	“
Hassa Süvâri Yüzbaşısı İsmâil Ağa	“
Hassa Piyâde Yüzbaşısı Hasan Ağa	“

2- Menâsıb-ı Dîvâniyye

Defter Emîni Said Muib Efendi	Ulâ Sınıf-ı Evvelî
Tersâne Nâzırı Zîver Efendi	“
Serasker Müsteşarı Nâfi Efendi	“
Masraf Nâzırı Tevfik Bey	“
Tophâne Nâzırı Muhtar Bey	“
Amedî-i Dîvân-ı Hümayûn Fuad Efendi	“
Duhân Gümrüğü Emîni Kâni Bey	“
Takvimhâne Nâzırı Said Bey	“
Teşrifâtî Akif Efendi	“
İhtisâp Nâzırı İzzet Paşa	Ulâ Sınıf-ı Sânîsi
Beylikçi-i Dîvân-ı Hümayûn Şevket Bey	“
Mektubi-i Sadr-ı Âlî Mahmûd Nedim Bey	“
Dâhiliye Kâtibi Nazif Bey	“
Hâriciye Kâtibi Tevfik Efendi	“

Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanı Emin Muhlis Efendi	“
Deâvi-i Muâvîn-i Evvelî Cemal Efendi	“
Deâvi-i Muâvîn-i sâîsi Bâhir Efendi	“
Rumeli Defterdârı Hâlid Efendi	“
Anadolu Defterdârı Neşet Efendi	“
Postane Nazırı Hüseyin Efendi	“
Gümrük Emîni Muhtar Bey	“
Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı Kemâ Bey	“
Rumeli Mesârifât Muhasebecisi Râşid Bey	“
Zaptiye Muavini Seyyid Efendi	“
Tevkii-i Dîvân-ı Hümâyûn Keşşâf Efendi	“
Tamirat Müdürü Hacı Hüsam Efendi	“
Ticâret Muavini Arif Efendi	“
Meclîs-i Vâlâ’dan Fabrikalar Nâzırı Sâlih Bey	“
Ebniyye-i Hassa Müdürü Halîm Efendi	“
Zaptiye Muhasebecisi Tevfik Bey	“
Beylikçi Kisedarı Afîf Bey	Sâniye Sınıf-ı Evvelî
Tahrirat-ı Hâriciye müdürü Said Bey	“
Rumeli Vâridât Muhasebecisi Yemeni Efendi	“
Anadolu Vâridât Muhasebecisi Aziz Efendi	“

Anadolu Mesârifât Muhasebecisi Hayri Efendi	“
Malikane Muhasebecisi Rıfat Efendi	“
Sergi Muhasebecisi Mahmud Efendi	“
Eshâm Muhasebecisi İzzet Efendi	“
Sergi Muhasebecisi Mahmud Efendi	“
Cerîde Muhasebecisi Mısırlı-zâde Hâlid Efendi	“
Evkâf Muhasebecisi Sâib Efendi	“
Mâliye Mektubcusu Hüsni Efendi	“
Maliye Kâtibi Nazif Efendi	“
Evâmir-i Mâliye Müdürü Râşid Bey	“
Nizâmiye Muhâsebecisi Emin Efendi	“
Serasker Mektubcusu Habbâb Efendi	“
Bahriye Muhâsebecisi Ahmed Efendi	“
Bahriye Mektubcusu Hâlid Bey	“
Tophâne Muhâsebecisi Hasan Efendi	“
Tophâne Mektupcusu Ârif Efendi	“
Zaptiye Mektupcusu Sadreddin Bey	“
Hâriciye Teşrifatçısı Kâmil Bey	Sâniye
Çavuşlar Kâtibi Amed Efendi	“
Ağnâm Müdürü Osmân Efendi	“

Zâhire Muhâsebecisi Abdullah Efendi

“

Su Nâzırı Tevfik Bey

İstabil-i Âmire

Zecriye Muhassılı Yakub Ağa

“

Haremeyn Tercümanı Ahmed Efendi

Sâlise

Veznedârbaşı Mehmed Ağa

Sâlise ⁶

3- Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Hulefâsı

Divan-ı hümâyûn’da işler nişancıya ve onun emrindeki reisülküttaba bağlı “Dîvân kalemleri” vasıtasıyla yürütülürdü. Bunlar, Bâb-ı Âlî’nin gelişmesine ve bakanlıkların kurulmasına kadar (1836) Sadâret Mektûbî, Sadâret Kethüdâsı, Beylik (Dîvân), Tahvil (kese veya nişân), Ruus, Âmedî ile Teşrifatçılık, Vak’anüvislik, Dîvân-ı Hümâyûn Hocaları, Dîvân-ı Hümâyûn Tercümânları, Hazîne-i Evrak (arşiv) gibi bölümlerden oluşmaktaydı⁷.

Âmedî kaleminin reisine “âmedî-i dîvân-ı hümâyûn, âmedî ya da âmedci” denirdi. Dâhiliye ve Hâriciye Nezâretleri’nin kurulmasına rağmen memurlar dahiliyeci – hariciyeci şeklinde bir ayrım yoktu. Ancak âmedcilik 1838’de Maruzât-ı dahiliye ve hâriciye olmak üzere ikiye ayrıldı ve dönüştürüldü. 1839’da âmedî memuriyeti yeniden oluşturuldu. Önceleri

⁶ **Sâlnâme**, Def’a 3, 1265 H. (1849), s.39-42.

⁷ Yusuf Halaçoğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı” **Türkler**, C.9, s.800.

Reisülküttaba bağlı olan âmedciler bu dönemde Hâriciye Nezâreti emrine verildi⁸.

1908 yılına kadar âmedcilerin görevi sarayla haberleşmeye dair yazılar yazmak, kararları yazıp mazbata şekline sokmak, saraydan gelen iradeleri kaydetmek ve vezir-i azamın saraya yazacağı arzları kaleme almaktı⁹. Âmedî odası aslında hatt-ı hümayûnlar ile devletin bütün konulara dair remi ya da gayriresmi bütün önemli belgelerinin bulunduğu ve muhafaza edildiği bir merkezdi.

Âmedînin teşrifattaki yeri rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvelî sırasındaydı. Oda, bürokraside büyük öneme sahipti. Çünkü XVIII. asrın son yarısında iç ve dış meselelerle yakından ilgiliydi. Mustafa Reşid Paşa gibi pek çok reformcu bürokrat buradan yetişti.

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesi'nde¹⁰ Âmedî-i dîvân-ı hümayûn hulefâsı şu şekilde sıralanmıştır:

Recâi Efendi	Ulâ
Cemil Bey	“
İbrâhim Bey	Sâniye-i Hümayûn
Şefik Bey	“
Mustafa Râif Efendi	“

⁸ A. Akyıldız, 1993, s. 82-84.

⁹ Y. Halaçoğlu, a.g.m, s. 801.

¹⁰ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849), s.42.

Tayyar Bey	Sâniye Mütemâyizi
Ata Bey	“
Rıfat Bey	“
Süreyyâ Bey	“
Tâhir Bey	“
Besim Bey	“
Rauf Bey	“
Azmi Bey	“
Halîmî Efendi	“
Ahmed Bey	“
Ali Gâlib Bey	“

4- Zâbitan-ı Aklâm

Mektubi-i Sadr-ı Âlîsi Ser-Halifesi Rauf Bey	Sâniye Mütemâyizi
Meclîs-i Vâlâ Tahrirât Müdürü Nuri Efendi	“
Meclîs-i Vâlâ Evrak Müdürü Hüseyin Efendi	“
Mütercim-i Evvel Nûri Efendi	“
Masraf Nezâreti Muavini Şefik Bey	“
Tahrirât-ı Hâriciye Mümeyyizi Sâib Bey	Sâniye
Teşrifat Kisedârı Rıfat Efendi	“

Teşrifat Halifesi İzzâ Efendi	“
Meclîsî Vâlâ Odası Ser-Halifesi Remzi Efendi	“
Mühimme Müdürü Ata Efendi	“
Dîvan Kisedarı Tahsin Efendi	“
Ruus Kisedârı Münîb Efendi	“
Tahvîl Kisedârı Hilmi Efendi	“
Dâhiliye Halîfesi Nâşir Efendi	“
Defterhâne Kisedârı Ârif Efendi	“
Nizâmiye Kâtibi Hüsnü Bey	“
Kefşe Kâtibi Râşid Bey	“
Mektûbi-i Mâliye Halîfesi İrfan Efendi	“
Hazîne-i Hassa Kâtibi Esad Efendi	“
Evkâf Tahrîrâtı Kâtibi İzzi Efendi	“
Evkâf Zimmeti Halîfesi İzzet Efendi	“
Emtia Gümrüğü Sandık Emîni Mehmed Efendi	“
Serasker Mektupcusu Müdîri Sabri Efendi	“
Dersaâdet Ordusu Tahrîrâtı Müdîri Âbid Efendi	“
Tuğrakeş Edhem Efendi	Sâlise
Deâvî Kisedârı Usam Efendi	“
Meclîs-i Maliye Odası Mümeyyizi Hamîd Bey	“

Mâlikâne Muhasebesi Mümeyyizi Rahmi Efendi	“
Rumeli Vâridât Muhâsebesi Mümeyyizi (Bilgi yok)	
Anadolu Vâridât Muhâsebesi Mümeyyizi Muhtâr Efendi	“
Rumeli Mesârifât Muhâsebesi Mümeyyizi Hüseyin Efendi	“
Anadolu Mesârifât Muhâsebesi Mümeyyizi Mehmed Efendi	“
Sergi Vâridâtı Mümeyyizi (Bilgi yok)	
Sergi Mesârifâtı Mümeyyizi Mehmed Efendi	“
Cerîde Muhâsebesinin Nüfûs Odası Mümeyyizi Şefik Efendi	“
Cerîde Muhâsebesinin Mukâtaât Odası Mümeyyizi Hâmid Efendi	“
Eshâm Muhasebesi Mümeyyizi Emin Efendi	“
Bedelât Odası Mümeyyizi Mustafa Efendi	“
Mâliye Kâtibi Mümeyyizi Rahmi Efendi	“
Serasker Mektupcusu Muâvini Ziver Efendi	“
Serasker Mektupcusu Muâvin-i Sânisî Vâsıf Efendi	“
Dâr-ı Şûrâ Kâtibi Muâvini Zühdü Efendi	“
Dâr-ı Şûrâ Halîfesi Rasûhi Efendi	“
Dâr-ı Şûrâ Rûz-Nâmçecisi Osmân Efendi	“
Nizâmiye Jurnalı Müdîri Eşref Efendi	“
Nizâmiye Yoklaması Müdîri Gâlib Efendi	“
Ordular Rûz-Nâmçesi Müdîri Nazmi Efendi	“

Nizâmiye Hazînesi Tahrîrâtı Müdîri Hâlid Efendi	“
Nizâmiye Hazînesi Mümeyyizi Eyüb Efendi	“
Tevziât Rûznâmçecisi Tevfik Efendi	“
Îmâlât Rûznâmçecisi Hacı Ahmed Efendi	“
Bâb-1 Ser-Askerî Tercüme Odası Mümeyyizi Sami Efendi	“
Hassa Ordusu Tahrîrâtı Müdîri Rauf Efendi	“
Jurnal Müdîri Zühdü Efendi	“
Yoklama Müdîri Said Efendi	“
Dersaâdet Ordusu Yoklama Müdîri Fevzi Efendi	“
Tiftikhâne Müdîri Şakir Bey	“
Tophâne Yoklamacısı Mehmed Efendi	“
Îmâlât Kâtibi Hacı Halîl Efendi	“
Muhâsebe Mümeyyizi Hacı Hüseyin Efendi	“
Bahriye Yoklamacısı Râşid Efendi	“
Bahriyyede Mühimmât İnşâiyye Mahzeni Kâtibi Ali Rızâ Efendi	“
Mektûbi-i Bahriyye Evrâk Müdîri Sâlih Efendi	“
Muhâsebe Mümeyyizi Ali Efendi	“
Sergi Halifesi Ali Efendi	“
Jurnâl Kâtibi Abdu’ş-şettâr Efendi	“
Darphâne Tahrîrâtı Mümeyyizi Vehdi Efendi	“

Darphâne Vârîdâtı Mümeyyizi Nûri Efendi

“

Billûr Fabrikası Müdîri Mahmûd Efendi

“

Kürk Zimmeti Hamdi Efendi

Sâlise ¹¹

B- DEVLET YÖNETİMİNDE MECLİSLER

1-Meclîs-i Vükelâ

Eskiden Divan-ı Hümâyûn'da yürütülen devlet işleri III. Selim ile birlikte Bâb-ı Âlî'de görülmeye başlandı. Padişahın mutlak vekili olan sadrazam bu kurumun reisi idi. Yönetimde merkeziyetçiliğin artması Bâb-ı Âlî'nin işlerini daha da yoğunlaştırdı. Bâb-ı Âlî, II. Mahmut zamanında etkinlik ve verimliliğin artırılması için çeşitli bakanlıklara ayrıldı¹².

1836 yılında Sadrazam yardımcısı olarak görev yapan Sadaret Kethüdâlığı makamı Umûr-u Mülkiye Nezâreti'ne çevrildi. Bu bakanlığın ismi daha sonra Dâhiliye Nezâreti olarak değiştirildi. Mart 1836'da Reisülküttaplık makamı, Dışişleri Nezâreti'ne dönüştürüldü. Hazine-i Âmire ve Darphâne-i Âmire'nin birleştirilmesiyle Umûr-u Maliye Nezâreti kuruldu (1838). Çavuşbaşılık ve tezkereci kalemi (Divân-ı Hümâyûn'a bağlı) birleştirilerek Deâvi Nezâreti kuruldu. Adı daha sonra Nezâret-i Adliye olarak değiştirilmiştir (1836). Evkâf Nezâreti 1836' da kurulan bir diğer

¹¹ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849), s.43.

¹² Bilal Eryılmaz, **Tanzimât Ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yay.Ocak-1992, s.68.

bakanlık oldu. 1839 yılında kurulan Ticâret Nezâreti ile modern Osmanlı kabinesinin iskeleti kurulmuş oluyordu. 1838 yılında sadrazamlık ünvanı Başvekil'e çevrildi. Ancak, daha sonra sadrazamlık ünvanına geri dönüldü. Başvekil / Sadrazam bundan sonra kurulan bakanlıklar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlayacak üst makam olacaktı. Böylelikle, uzmanlaşmaya gidilmek suretiyle devlet işlerine işlerlik kazandırılmış olmaktaydı¹³.

Padişah																													
Serasker					Sadrazam					Şeyhülislam																			
Vükelâ Heyeti		Evkâf nâzırı		Hazîne-i Hassa nâzırı		Kaptân-ı deryâ		Tophane müşiri		Serasker		Hariciye nâzırı		Meclîs-i vâlâ reisi		Sadrazam		Maliye nâzırı		Zaptiye müşiri		Ticâret nâzırı		Şeyhülislam		Sadâret müsteşarı		Vâlîde kethüdâsı	
İstişâre meclisleri						Meclîs-i bahriye		Meclîs-i tophâne		Meclîs-i şûrâ-yı askerî								Meclîs-i mâliye		Meclîs-i zaptiye		Meclîs-i ziraat							
Genel Meclisler		Meclîs-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye																											
		Meclîs-i Maârif-i Umûmiye																											

Tablo 1: Abdülmecid Devrinde Hükümet Organları¹⁴

¹³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Türkler**, c.13, s.565.

¹⁴ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.6, TTK, Ankara, 1995, s.126.

Nezaretlerin kurulması ile bugünkü anlamda bakanlar kurulunun çekirdeği oluşturulmuş oldu. Daha önce kurulan Meclîs-i Meşveret ve Meclîs-i Şurâ'nın yerini Meclîs-i Has ya da diğer adıyla Meclîs-i Vükelâ (Vükelâ-yı Saltanat-ı Seniyye Ve Azâ-yı Meclis-i Has) aldı. Sadrazamın başkanlık ettiği bu meclîs Bâb-ı Âlî'de toplanırdı. İlk mecliste bulunan üyeler Adliye Reisi, Hâriciye Nâzırı, Mâliye Nâzırı, Hazîne-i Hassa Nâzırı, Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı, Ticâret Nâzırı, Zaptiye Müşiri, Müsteşar-ı Sadr-ı Âlî, Vâlîde Kethüdâsı idi¹⁵.

Meclisin üyeleri padişah tarafından tayin edilirdi. Üyeler göreve başlarken yemin ederlerdi. Haftada iki defa toplanılırdı. Devletin önemli işleri burada görüşülürdü. Alınan kararlar bir arz tezkeresi ile padişaha sunulurdu. Padişah uygun gördüklerini bir irâde ile yayınlardı.¹⁶ Böylece alınan kararlar kanunlaşırdı.

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesi'nde¹⁷ Meclîs-i Vükelâ ile ilgili şu bilgiler mevcuttur:

Vükelâ-yı Saltanat-ı Seniyye Ve Azâ-yı Meclis-i Has

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey Efendi.

¹⁵ E. Z. Karal, C. 6, 1995, s.117.

¹⁶ M. Seyitdanlıoğlu, a.g.m. s. 566.

¹⁷ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849), s. 29.

Mehmed Rauf Paşa	Müşir
Serasker Hasan Rıza Paşa (Yerine Mehmed Ali Paşa şud)	“
Boğazlar Muhafızlığı ve	
Harbiye Nezâretiyle Tophâne Müşiri Fethi Paşa	“
Cezâyir Bahr-i Sefid eyaleti ilhâkıyla Kapudân-ı Deryâ	
Mehmed Ali Paşa (Serasker)	“
Meclîs-i Vükelâ Reisi Sâdık Refet Paşa	“
Hariciye Nâzırı Âli Paşa	“
Maliye Nâzırı Nâfiz Paşa (Yerine Hüsnü Efendi)	“
Kethüdâ-yı Mehd-i Ulyâ ve Darphâne Nâzırı Tâhir Paşa	“
Ticâret ve Ziraat Nâzırı Süleyman Paşa (Kapudân)	“
Zaptiye Nâzırı Mehmet Paşa	“
Sadâret-i Uzmâ Müsteşarı Hacı Edhem Bey	(Rütbe-i Bâlâ)
Evkâf-ı Hümayûn Nâzırı Şefik Bey	“
Deâvi Nâzırı Mazlum Bey	“

2- Meclîs-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye

Osmanlı tarihinde Divân-ı Hümayûn'un giderek fonksiyonunu kaybetmesi sebebiyle III. Selim zamanında bir danışma kurulu mahiyetinde Meşveret Meclisi kurulmuştu. Bu meclisin “yerleşik ve düzenli bir danışma kurulu ihtiyacını” karşılayamaması üzerine kurulan meclislerin en

önemisidir¹⁸. Diğerleri 1836 yılında askeri işler için kurulan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ve 1838’de hükümete ait işleri görüşmek için kurulan Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî’dir.

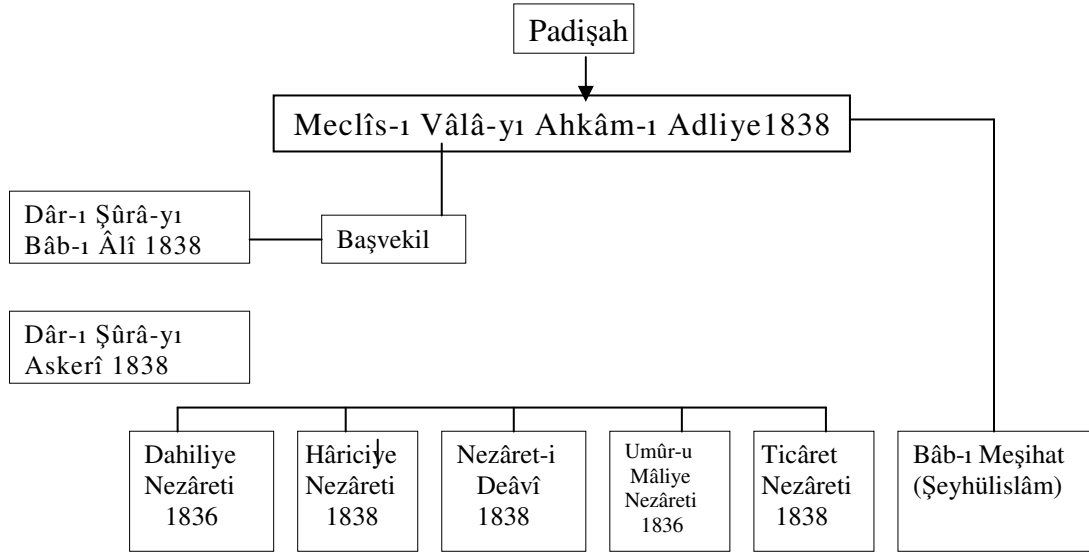
Tanzimât döneminin merkez yönetimine damgasını vuran Meclîs-i Vâlâ (Adalet İşleri Yüksek Kurulu), Mustafa Reşit Paşa’nın çabalarıyla II. Mahmut döneminde kurulmuştur (24 Mart 1838).

Tanzimât Fermânı ile Meclîs-i Vâlâ için yeni bir dönem başladı. Ülke yönetimini, eğitim-öğretimi, maliye ve ekonomiyi ilgilendiren yasa ve yönetmeliklerin hazırlanmasından, ağır suç işleyenlerin, kamu malını zimmetine geçirenlerle rüşvet alan memurların yargılanmalarına kadar uzanan faaliyet alanının yanı sıra alınan kararların, çıkarılan yasa ve yönetmeliklerin uygulanması görevini de üstlenmiştir. Üyeleri, başkanı üst düzey devlet görevlileri arasından padişah tarafından belirlenerek atanmaktaydı. Danışma meclisi niteliği ağır basmakla birlikte, yasal düzenlemelerin yapılması, yargı ve yürütme işlerinin bir kısmını da üstlenmişti¹⁹. Böylece Meclîs-i Vâlâ diğer Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî gibi meclislerin üzerinde bir yere oturmuş oldu.

¹⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimât Devrinde Meclîs-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK-Ankara, 1999, s.18.

¹⁹ Musa Çadircı, “Tanzimât”, **Osmanlı**, c. 6, Yeni Türkiye Yay. (Ed. Güler Eren) Ankara 1999 s.183; M. Seyitdanlıoğlu, 1999. s.77-123.

Meclîs-ı Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulduğunda buraya 12 üye atandı. 25 Kasım 1839'da atanan üyelerle birlikte sayı 19'a yükseldi²⁰. Zamanla başka üyeler de katıldı. 1847'de 6 kişi görevde bulunuyordu²¹.

Tablo 2: Meclîs-i Vâla ve Merkezî Hükümet (1838-1839)²²

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesi'nde²³ Meclîs-ı Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye hakkında aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

Reis	Sâdık Refet Paşa	(Müşir)
Azâ	Sâib Paşa	“
“	Ârif Paşa	“

²⁰ M. Seyitdanlıoğlu, 1999, s.204.

²¹ **Sâlnâme**, Def'a 1, 1263 H. (1847), s. 31.

²² M.Seyitdanlıoğlu, 1999, s.25.

²³ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849), s.30.

“	Kâmil Paşa	“
“	Umur-u Nâfia Nazırı İsmâil Paşa	“
“	Meşreb EfendiHafîdî Ârif Efendi	(Sudûrdan)
“	Zühdü Bey	(Ulâ Sınıf-ı Evvelisi)
“	Hüsnü Efendi	”
“	Enverî Efendi	”
“	Ârif Efendi	”
“	Lebîb Efendi	”
“	Ahmed Şükrü Bey	”
“	Hazine Evrak Müdürü	”
	Muhsin Efendi	(Ulâ Sınıf-ı Sânisî)
“	Nâil Bey	“
“	Edhem Efendi	“
“	Fâbrikalar Nâzırı Sâlih Bey	“
Katib-i Evvel	Talat Efendi	“
Katib-i Sâni	Osman Bey	“

3- Meclis-i Maârif-i Umûmiye

Meclis-i Maârif-i Umûmiye, Abdülmecid devrinde, eğitim işlerini teşkilâtlandırmak, yürütmek ve kontrol etmek üzere 1845’te kuruldu. Bu meclis ilmî daire ve idari daire olmak üzere iki daire halinde teskilatlandı.

İlmî dairenin vazifesi okullar için kitaplar ve çeşitli fenlere dâir eserler telif ve tercüme ettirmek, ve böylece halkın genel bilgi seviyesini yükseltmekti. İdari dairenin vazifesi ise memleket içinde mevcut mekteplere, Maarif meclislerine, kütüphane ve müzelere ve matbaalara nezaret etmek ve yenilerinin açılmasını sağlamaktı. Bu meclis, Meclis-i Vâlâ reisi ile Hâriciye Nâzırı'nın müşterek nezareti altına konmıştı. Bir başkan ile sekiz aza ve iki sekreterden oluşmakta idi. Yılda iki defa genel toplantı yapıyordu. Bu toplantılara iki dairenin üyelerinden başka Meclis-i Vâlâ üyelerinin ilmiye ve askeriye sınıflarına mensup ikişer üyesile, muhtelif cemaatlerin birer ruhani üyesi iştirak ediyordu. 1856 da Maârif Nezâreti'nin kurulması üzerine meclis, buraya bağlandı²⁴.

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesine²⁵ göre Meclis-i Maârif-i Umûmiye şu heyetten ibarettir:

Reis-i Meclis-i Vâlâ ve Hâriciye Nâzırı	Nezâret-i Âliye
Sudûrdan Ser-Etıbbâ-i Sultânî Abdulhak Efendi	Reis
Sudûrdan Halîm Efendi	Azâ
Defter Emîni Said Muib Efendi	“
Tersâne Nâzırı Zîver Efendi	“
Amedi-i Divân-ı Hümayûn Fuad Efendi	“
Rütbe-i Ulâ 'dan İsmail Paşa	“

²⁴ E. Z. Karal, C.6, 1995, s. 121.

²⁵ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849), s. 31.

İstanbul Pâyelilerinden Ata Bey	“
Mekâtib-i Umûmiyye Nâzırı Kemâl Efendi	“
Mekâtib-i Harbiyye Hocalarından Ferik Derviş Paşa	“
Amedî Hulefâsından Recâi Efendi	Kâtip
Nezâret-i Mekâtib-i Umûmiye Muâvini Mevâliden Vehbi Efendi	“

H.1263 (M. 1847) Devlet Sâlnâmesi'nde²⁶ üye sayısının yukarıdaki listeye göre farklı olmadığını ancak azalardan birinin Divân-ı Hümâyûn tercümanı, birinin de önemli bir makam olan Sadaret-i Uzmâ Müsteşarı olduğunu görüyoruz.

4- Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî

Bu meclis 1836'da devletin her türlü askerlik işlerini düzenlemek ve denetlemek için Bab-i Seraskerî'de kurulmuştu. 1843'te yeni ihtiyaçları karşılamak üzere yeniden genişletilerek Zat işleri, Levâzım işleri ve Maliye işleri olmak üzere üç bölüme ayrıldı. Bir başkan ile bir sekreter ve on beş üyeden kuruluyordu. üyeleri arasında bir müftü ile mülkiye ricalinden siyaset işlerinde yetkisi bulunan bir kişi de vardı. Diğer üyeler ordu erkanından idi. Askerlik ile ilgili kanunlarla, nizamname ve talimatnameleri hazırlamak bu meclisin vazifeleri arasında idi. Meclis vazifesini hakkıyla yerine

²⁶ Sâlnâme, Def'a 1, 1263 H. (1847), s.31.

getirebilmek için batılı orduların teşkilât ve nizamlarını da bilmek mecburiyetinde olduğu için, kendisine bağlı bir Tercüme Odası kurmuştu²⁷.

İlk Devlet Sâlnâmesi'ndeki kayıtlara göre bu mecliste Ferik rütbesinde 1 reis, 12 azâ (2 ferik, 3 rütbe-i ulâ, 5 mirliva, 2 mevâliden, 1 sâniye'den) ile yine sâniyeden bir kâtip bulunuyordu²⁸.

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesi'nde²⁹ Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî hakkında verilen bilgiler şunlardır :

Reis	Mehmed Paşa	Müşir
Âzâ	Mehmed Rüşdü Efendi	Sudûrdan
“	İzzet Paşa	Ferik
“	İbrahim Paşa	“
“	İmâlât Reisi Mustafa Paşa	“
“	Muammer Paşa	“
“	Redif Mesâlihi Memuru Mustafa Zarif Paşa	“
“	Selâmi Efendi	Ulâ sınıf-ı sânişi
“	Mecit Efendi	“
“	Tevfik Bey	“
“	Erkân Mirlivası Tevfik Paşa	Mirliva

²⁷ E. Z. Karal, C. 6, 1995, s. 120.

²⁸ **Sâlnâme**, Def'a 1, 1263 H. (1847), s. 32.

²⁹ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849), s.31.

“	Müfid Bey	Sâniye Mütemâyizinden
“	Râsıh Efendi	Ulâ’dan
Kâtib	Ahmed Bey	

5- Meclîs-i Tophâne-i Âmire

Tophâne Müşirliği 1832’de, ihdas edildi. Topcu, humbaracı ve lağımcı ocakları onun emir ve idaresi altında birleştirildi. Abdülmecid devrinde Tophâne, Baruthâne, Fişenkhâne gibi kurumlar da Tophâne Müşirliği’nin idaresine verildi. Yine Abdülmecid devrinde topçu sınıfı ile, bu müesseselerin her türlü işlerini görmek ve düzenlemek üzere Meclis-i Tophâne-i Âmire kuruldu. Bu meclis bir başkan, bir sekreter ve sekiz üyeden oluşmakta idi³⁰.

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesi’nde³¹ Meclis-i Tophâne-i Âmire hakkında şu bilgiler mevcuttur :

Reis	Musa Paşa	Ferik
Âzâ	Mehmed Paşa	(Bilgi yok)
“	Halil Paşa	Mirliva
“	Rıfat Bey	Miralay
“	Edhem Bey	Kaymakam

³⁰ E. Z. Karal, C. 6, 1995, s. 121.

³¹ Sâlnâme, Def’a 3, 1265 H. (1849). s.32.

“ Mehmed Râsîh Efendi Müderris

6- Meclîs-i Bahriye

Reis	Mahmud Paşa	Ferik
Âzâ	Sâlih Paşa	Mirliva
“	Ahmed Bey	Miralay
“	Mahmûd Bey	“
“	Muammer Ali Efendi	“
“	İzzet Bey	Kaymakam
“	Yusuf Bey	“
“	Hulûsi Efendi	Kuzât’tan
“	Şâkir Efendi	Muhâseci
Kâtib-i Evvel	Zühdü Bey	Sâlise
Kâtib-i Sâni	Sâlih Efendi	Sâlise ³²

7- Meclîs-i Mâliye

Mâliye teşkilâtı Osmanlı Devleti’nin en geniş teşkilâtlarından biridir. Bu manada Sâlnâme’imizde “Meclis-i Mâliye” başlığına yer verilmiştir. Öte yandan Sâlnâmede Zâbitân-ı Aklâm ve Menâsıb-ı Dîvâniye başlıklı bölümlerinde de pek çok maliye mensubunun adı ve ünvanı

³² Sâlnâme, Def’a 3, 1265 H. (1849), s.33.

zikredilmektedir. Bu noktadan hareketle konuya burada personel ve teşkilât anlamında daha fazla eğilmeyi uygun gördük.

Mâliye Nezâreti'nin kurulmasından önce Osmanlı Devleti'nde mali işlere bakan birime Bâb-ı defterî, başındaki âmire de Başdefterdâr (Rumeli Defterdârı veya Şıkk-ı evvel defterdârı) denirdi. I. Murad zamanında kurulan defterdârlık, II. Bayezid zamanında ikiye ayrılarak Rumeli (Başdefterdâr) ve Anadolu defterdârlıkları kurulmuştu. Defterdârın maiyyetinde başbâkikulu, cizye başbâkikulu, veznedârbaşı, sergi nâzırı ve halîfesi gibi vazifeliler vardı.

Defterdârlık teşkilatı zamanla giderek daha da gelişmiş ve ayrıntılı bir hal almıştı. Şöyle ki, 23 Ekim 1835 tarihinde Şıkk-ı Evvel Defterdârlığı lağvedildi. Hazîne-i Âmire ile Darbhâne-i Âmire, Darbhâne-i Âmire defterdârlığı adıyla birleştirildi. Mansure hazinesinin yazışmalarına bakmak üzere *Mansure Hazinesi Mesâlihi Mümeyyizliği*, Darbhâne defterdârlığınıninkilere bakmak üzere de *Hazîne-i Âmire Mesâlihi Mümeyyizliği* olmak üzere iki mümeyyizlik kuruldu. Başmuhasebe kalem odasında görev yapacak olan bu iki mümeyyizinin adı geçen iki hazineyle ilgili bütün yazışmaları buradaki mümeyyizler aracılığıyla yürütülecekti.

28 Şubat 1838 tarihinde yapılan bir düzenleme ile Hazine-i Âmire ile Darbhâne birbirinden ayrıldı. Hazinenin, bu kere Mansûre Hazinesine ilhak edilmesiyle kurulan Umûr-ı Mâliye Nezâreti'ne vezirlik rütbesi ve paşalık ünvanıyla Nafiz Paşa atandı. Defterdârlık tabiri kaldırılarak diğer bütün hazineler Mâliye Nezâreti'nin emri ve gözetimi altına alındı. Darbhâne ise, eskiden olduğu gibi müşirlik ile idare edilecekti. Ayrıca nâzıra yardımcı

olmak üzere bir de müsteşar tayin edilmişti.

Nâfiz Paşa, birbirleriyle ilgili olanları bir kalem altında birleştirdi. *Mukataat Muhasebeciliği* oluşturuldu. Sehm rûznâmesi ve maden kalemleri *Eshâm Muhasebeciliği* adı altında birleştirildi. Hazîne-i âmire ve Mansûre Hazînesi'nin birleşmesiyle iki hazinenin yazışma işleri *Mekâtib-i Maliye* adını aldı. İki kesedarlık birleştirilerek *Mâliye Kesedarlığı* oluşturuldu. Yine defter kalemlerinin beyni ve en büyüğü olan başmuhasebe kalemi, Mâliye muhasebeciliğine dönüştürüldü

Mektubi-i mâliye kalemi nezâretin bütün yazışma işleriyle ilgilenirdi. Yine, mukata'a ve esham beratları da bu kalemde yazılmaktaydı. Mektupçuluk, söz konusu düzenleme ile teşrifâta dahil edilmişti.

Ceride Muhasebesi ve Ceride kalemi, Osmanlı Devleti'nde 1831 tarihinde nüfus sayımı yapılması üzerine bunlarla ilgili defter ve kayıtları tutmak ve evrak-ı sahiha muamelelerini yürütmek üzere kurulmuştu.

Esham Muhâsesi Sehm Rûznâmesi Kalemi'nin kurulması ile birlikte Mâden kaleminin birleştirilmesi ile oluşturuldu. Görevleri ise, eshamı tatbik etmek, sahiplerinin kayıtlarını tutmak, esham muhasebelerini kontrol etmektir.

Muhasebecinin maiyyetinde emti'a ve duhan gümrüklerinin gelir ve esham masraflarının hesaplarını kontrol etmek ve muhasebelerini görmek, gerekli senetleri ve emirleri yazmak üzere *Gümrük Mümeyyizi*; esham suretlerinin yazılması ve kayıtlarının tutulmasıyla görevli *Sehm Mümeyyizi* ve *Mukabelecisi*; eshâm tahvilli sahibinin mührünü kayıtlara başvurarak tatbik

ve esham muhasebe icmallarını tatbik etmekle vazifeli *Tatbikci*; çeşitli gümrük malından olmak üzere verilen maaşların kayıtlarını tutmakla görevli *Vezâif Mukayyidi* olmak üzere hayli kalabalık bir memur kadrosu vardı.

Mukata'at Muhasebesi'nin görevi bütün mukata'aların tevcihi, muhasebelerinin kontrolü ve bu konularla ilgili yazışmaların yürütülmesiydi. Mukata'at muhasebecisinin maiyyetinde bütün mukata'at, ile görevli *Mâlikane Mümeyyizi*, *Mukata'a Mümeyyizi*, mukata'a gelirlerinden tahsis edilen maaşların (vezâif) kayıtlarını tutmakla yükümlü *Vezâif Mümeyyizi* bulunmaktaydı.

Rûznamçe Kalemi hazinenin bütün gelir ve giderlerinin verilen temessük üzerine yürütüldüğü yerd. Gelir ve giderler günlük olarak bu kalemde tutulur ve kaydedilirdi. Rûznamçecinin maiyyetinde gelirleri kaydetmekle görevli *Îrâd Mümeyyizi* ile giderlerle ilgili muamelelere bakmakla yükümlü *Masraf Mümeyyizi* ve bunların emirleri altında da hayli kalabalık bir memur grubu bulunmaktaydı.

Mâliye Muhasebesi yukarıda zikrettiğimiz gibi bu kalem maliyenin en büyük ve önemli kalemi olan başmuhasebe kaleminin muhasebeciliğe dönüştürülmesiyle oluşturulmuştu. Muhasebecinin maiyyetinde bütün askerlerin maaş, elbise, tayinat vs. bihcümle giderleri ile görevli *Mansûre Mümeyyizi*; aynı görevleri redif askerleri için yapmakla yükümlü *Redif Mümeyyizi* ile Tersane-i âmire için yapmakla görevli *Bahriyye Mukayyidi*; Hazîne-i âmireden verilen bütün giderlerin takrirlerine gerekli derkenarları yapmak ve hesapları kontrol ederek gerekli olan sûret ve ilmuhaberleri yazmak ve kayıtları tutmakla görevli *Hazîne-i Âmire Mümeyyizi*; İstabl-ı

âmiyeye bağı çayır, arpa ve raht (at takımı) kitabetleri birleştirilerek oluşturulan ve bunlara dair evrak ve hesapların tesviyesi ve gerekli derkenar, yazışma ve kayıtların yapılmasıyla görevli *İstabil-i Âmiye Mukayyidi* gibi memurlar bulunmaktaydı.

Evâmir-i mâliye kalemi maliyeden çıkan hükümler ve emirlerin yazıldığı kalem di. Yazılan emirlerin tashihine memur olan Maliye kesedarlığı, yapılan bir düzenleme ile Evamir-i maliye müdürlüğüne dönüştürülmüştü. Kalem, evamir-i maliye katibi, maliye mümeyyizi, evamir mukabelecisi ve berat mümeyyizi gibi görevliler ile bunların maiyyetlerinden oluşmaktaydı.

Hazinelerin birleştirilerek tek elden idaresi, müsteşar tayini ve kalemlerin yeniden tanzimi gibi düzenlemeler de maliyede istenilen istikrârı sağlayamamıştı. Bunun üzerine Mâliye Nezâreti lağvedilerek Hazîne-i Âmiye Defterdârlığı ile Hazîne-i Mkataat Defterdârlığı kuruldu. Bu reform ile Maliye Müsteşarlığına gerek kalmadığından kaldırıldı. Maliye kalemleri ve memurlarının müştereken kullanılabilmesi için her iki defterdârlık aynı daireye yerleştirildi (1839). Ancak, daha sonra bu kalemlerin hepsinin ortaklaşa kullanılamayacağı anlaşılnca Mektubi Odası ikiye ayrılarak Mukataat Defterdârlığı Mektupçuluğu ve Hazîne-i Âmiye Mektubçuluğu kuruldu. Hazine-i Âmiye'de ayrıca, *Evamir-i Aliyye* Müdürlüğü ihdas edildi.

Tanzimât'la beraber vergi sisteminde yapılan bu köklü değışiklik, maliye merkez idaresinde de birtakım yeniliklerin gerçekleştirilmesini gerektiriyordu. Mukataat defterdârlığı kaldırılarak mukataat hazinesi ile Hazîne-i âmiye, *Hazâin-i Âmiye Defterdârlığı* adıyla birleştirildi. Bu

defterdârlık, Tanzimât'dan müstesna kalan, yani Tanzimât'ın uygulanmadığı yerlerin malî işleriyle ilgilenecekti. Bir de söz konusu yeni vergi sisteminin ve Tanzimât'ın uygulandığı pilot bölgeler vardı ki, bu yerlerin, eski mâliye usûlüyle karıştırılmadan ayrıca idare edilmesi düşüncesinden hareketle Hazâin-i Âmire Defterdârlığıyla aynı seviyede olmak ve buraların malî işleri, gönderilecek muhassılların yazışma, muamele ve muhabere işlemleriyle ilgilenmek üzere *Ûmûr-ı Mâliye Nezâreti* tekrar kuruldu (1840).

Defterdârlıkların birleşmesiyle daha önce ikiye ayrılmış olan mektupçuluklar Mâliye mektupçuluğu adıyla yeniden birleştirildi. Ayrıca, yazışma, buyuruldu vs. işlerde defterdâra yardımcı olmak üzere Hazâin-i Âmire Defterdârı Mu'avini adıyla bir görevli atanmıştı. Daha sonra Hazâin-i Âmire Defterdârlığı kaldırıldı. Maliye nezâreti, tekrar müstakil ve mâliyenin tek sorumlusu durumuna getirildi (Nisan 1840). Böylece, devletin bütün gelir ve giderleri, yine tek elden, yani yeni kurulan nezâret tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Ayrıca, nezâretin yazışmalarına bakmak ve nâzıra gördüğü işlerde yardımcı olmak üzere Mâliye Nezâreti Muavinliği kurulmuştu. Aradan çok geçmeden nezâretin öneminin artması üzerine maliye nâzırına paşalık unvanı ve müşirlik rütbesi verildi. Böylece, statüsü yükselen nâzıra diğer müşirlerde olduğu gibi bir müşteşarın atanması gerekiyordu. Bunun üzerine nezâret muavinliği, Maliye Nezâreti Müşteşarlığı'na dönüştürüldü. Ardından Anadolu ve Rumeli diye iki *mektupçuluğa* ayrıldı

12 Receb 1256(9 Eylül 1840) tarihinde Mâliye Nezâreti'ne bağlı olarak malî işlerin etraflıca ele alınıp görüşüleceği *Meclis-i Muhasebe-i Maliye*

kurulmuştu. Ayrıca, mâlî emirlerin yazılması hususu yeniden düzenlenerek bir çatı altına toplanmıştı. Bu amaçla, yine mâliye nâzırının emrinde *Evâmir-i Mâliye Müdürlüğü* kurularak Mâliye Tezkereciliği, *Mâliye Kitâbeti*'ne dönüştürülmüştü. Ticâret Nezâreti'nin İstanbul gümrük emânetine ilhâk edilmesi üzerine, buradan yönetilen zahire işleri de mâliye hazinesi tarafına aktarılmıştı. Mâliyede sözkonusu işlemlerle ilgilenmek üzere bir *Zahire Müdürü* görevlendirilmişti.

Mâliye nâzırının isteği üzerine nezâretin bünyesinde 4 M 1259(4 Şubat 1843) tarihinde *Zira 'at Meclisi* adıyla bir meclis kurulmuştu.

Mâliye Mektûbî odasındaki kâtipler de Anadolu ve Rumeli'ye ayrı ayrı bakmak ve yine mektupçunun maiyyetinde olmak üzere ikiye ayrılmıştı. İşler bir sene kadar bu sistem ile idâre edildikten sonra, gelir işlemleriyle ilgilenmek üzere *Anadolu ve Rumeli Vâridât Muhâsebecilikleri* yeniden kuruldu. Ancak, bu düzenleme ile defterdârlıklar ortadan kaldırılmadılar. Faaliyetlerine devam ettiler.

Varidât Muhasebesinin bu şekilde ikiye ayrılmasından sonra, *Masârifât Muhasebesi* de ikiye ayrıldı. Daha önce Tanzimât ile beraber memlekette yeni vergi sisteminin uygulanması için bazı pilot bölgeler seçilmiş ve buraların işleriyle ilgilenmek üzere masarifât muhâsebesinde *Tanzimât Odası* kurulmuştu. Eski sistemin uygulandığı yerlerin muhasebelerine de *Müstesna Odası* bakıyordu. Her iki oda masarifât muhâsebecisine bağlı olarak çalışmalarını sürdürüyordu. İşlerin yoğunluğundan dolayı bu iki oda, yeni bir düzenlemeye tâbi tutularak müstesnâ odası, Rumeli ve Tanzimât Odası da *Anadolu Masârifât*

Muhâsebeciliği adını aldı. (Şubat 1846).

Devletle sarraf ve mültezimler arasındaki zimmet konularını hal ve takip etmek üzere Mâliye Nezâreti'nin maiyyetinde bazı maliye memurları ile sarrafların ileri gelenlerinden oluşan bir de *Zimmet Komisyonu* kurulmuştu. Bu müessesenin diğer adı *Tahsilât Komisyonu* idi. Odanın başına Tahsilât müdürü adıyla birisi getirilmişti. (28 Şubat 1849). Tahsilat müdürlüğü, aradan çok geçmeden görevlerinin ehemmiyeti gözönüne alınarak *Tahsilât Muhâsebeciliği*'ne dönüştürüldü.

Mâlikâne kayıtları ve işleri esham muhâsebeciliğinden ayrılıp ayrı bir muhâsebecilik hâline getirilmişti. Malikâne muhasebecisi Raşid Efendi'nin ölümünden sonra sözkonusu kalemin gördüğü işler, tekrar Eshâm Muhâsebeciliğine bağlanarak Mâlikâne Muhâsebeciliği lağvedilmişti (Ocak 1853).

Mâliye nezâretinin işlerinin yoğunluğu ve askerlerin elbise, ta'yinat vs. giderlerinin çokluğu ve konunun önemi gözönüne alınarak *Masârifât Nezâreti* tekrar kuruldu (1841) Ayrıca giderler için *Masârifât Hazînesi* kuruldu. Hesaplarının kontrol edilmesiyle görevli *Masârifât Nezâreti Muhâsebeciliği* kuruldu. Ayrıca, Muhâsebe ve Rûzname Mümeyyizlikleri de ihdas edildi (1842).

Ancak, nezâretin müstakiliyeti uzun sürmedi. Yapılan bir düzenleme ile Masârifât Nezâreti lağvedilerek gördüğü işler Dâr-ı Şûra-yı Askerî'nin denetim ve emrine verildi. 28 Kasım 1848'de rütbe-i bâlâ seviyesine yükseltelen nezâret, çalışmalarını 1278(1861-62) tarihine kadar sürdürdü. Bu

tarihte gördüğü işler Serasker Müsteşarlığı'na ilave edilerek nezâret lağvedilmişti³³.

Sâlnâmemizde Meclîs-i Mâliye ile ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir³⁴:

Reis	Hacı Edhem Efendi	Ûlâ
Âzâ	Şevki Efendi	“
“	İstanbul Pâyelülerinden Nâfi Molla Efendi	“
“	Beytü'l-Mâl müdürü Raşid Bey	Sâniye Sınıf-ı Evvelî
“	Kapı Kethüdâsı Şevket Bey	“
“	Kapı Kethüdâsı Kenan Efendi	“
“	Said Bey	Sâniye
“	Hüsnü Efendi	“
“	Süleyman Efendi	“
“	İbrahim Efendi	“
Katib-i Evvel	Kapı Kethüdâsı Hamdi Bey	“
Kâtib-i Sâni	Rauf Bey	Sâniye

³³ A. Akyıldız, 1993, s.92-126.

³⁴ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849), s.33.

8- Meclîs-i Ziraat

1838 yılında zirai işlerle ilgilenmek üzere Hâriciye Nezâreti'ne bağlı olarak bir *Ziraât ve Sanayi Meclisi* kurulmuştur. Meclisin adı daha sonra *Meclîs-i Umûr-u Nâfia* olarak değiştirilmiştir. Bu meclis daha sonra Ticâret Nezâreti'ne bağlanmıştır. Ancak 1843 yılında Mâliye Nezâreti'ne bağlı olarak bir Ziraat Meclisi kurulmuş, daha sonra Ticâret Nezâreti'ne bağlanmıştır.

Bu meclisin temel görevi zirai üretimin artırılması, dış ticaret dengesinin sağlanması, halkın gelir ve refah düzeyinin artırılması konusunda inceleme ve araştırmalar yaparak önerilerde bulunmaktır³⁵.

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesi'nde³⁶ Meclîs-i Ziraât hakkında şu bilgiler mevcuttur :

Reis	Ticaret Nâzırı	Evvelî
Âzâ	Edib Efendi	“
“	Âtîf Bey	“
“	Mevâliden Hirah Efendi	“
“	Şahab Efendi	Sânîye
“	Nihad Bey	“
“	Ali Bey	“

³⁵ Tefvik Güran, **19. yy. Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yay. İst. 1998, s.45.

³⁶ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849), s.34.

“	Nâzım Efendi	“
“	İsmâil Efendi	“
“	Edhem Bey	İstabil-ı Âmire
“	Müderrisinden Şâkir Efendi	“
Kâtib	İsmet Efendi	Sâlise

9- Meclîs-i Maâdin

Sâlnâmemizin 35. sayfasında Meclis-i Maâdin hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

Reis	Muhasebeci Nuri Efendi
Âzâ	Konya'dan Hazine-i Hassa Sergi Mümeyyizi Esad Efendi
“	Sâniyeden Tahrirât Mümeyyizi Vehdi Efendi
“	Sâliseden Darphane Muhasebesi Mümeyyiz-i Evvelî Hasan Efendi
“	Sâliseden Sergi Odası Mümeyyiz-i Sânisî İbrahim Efendi
Kâtib	Sâliseden Ahmed Hasib Efendi

10- Meclîs-i Zaptiye

Osmanlı yönetimi, Tanzimâtla birlikte iç güvenliğin korunmasına yönelik önemli bir adım daha atmış, 8 Haziran 1844'te Tımar teşkilatı bütünüyle kaldırılmıştır. Yerine zaptiye teşkilâtı kurulmuştur. Piyade

zaptiye neferine aylık bağlanmıştır. İstanbul'da 1845 yılında Zaptiye Müşirliği kurulmuştur.

Zaptiye Teşkilâtı, günümüz polis ve jandarmasının yaptığı görevi üstlenmişti. Kuruluş ve işleyişi bakımından daha çok jandarmayı andırmakla birlikte, vali ve kaymakamların denetiminde faaliyet göstermeleri, polis hizmeti görmeleriyle dikkat çekmektedir. Başlıca görevleri, suçluları mahkemeye getirip götürmek, vergi memurlarını korumak, posta tatarlarının güvenliğini sağlamak idi. Bu örgütün çalışmaya başlamasından sonra iç güvenliğin sağlanmasında eskiye oranla başarılı olundu³⁷. Zaptiye Müşirliği'nin kurulması ile bir de *Zaptiye Meclisi*³⁸ kuruldu(1845).

Sâlnâmemizin 35. sayfasında Zaptiye Meclisi hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

Reis	Zaptiye Muâvini
Âzâ	İstanbul Pâyelülerinden Cemâleddin Efendi
“	Mirmirandan Salih Paşa
“	Sâniyeden Kutsi Efendi
“	Sâniyeden Kazâ-i Erbaa Kaymakamı Ârif Efendi
“	Mîrû'l-Ümerâ Şevki Paşa

³⁷ Musa, Çadircı “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu” **Türkler** , Yeni Türkiye Yay. (Ed. Hasan Celal Güzel) C. 13, s.807,808; Çadircı “Tanzimât” **Osmanlı**, C.6, s.186,187.

³⁸ M. Seyitdanlıoğlu, a.g.m. s.569.

“	İstabil-i Âmire Pâyelülerinden Su Nâzırı Tevfik Bey
“	Hacegândan Esad Efendi
“	Hacegândan İsmail Efendi
“	Hacegândan İbrâhim Efendi
“	Hacegândan Tevfik Bey
“	Sâliseden Sâlim Efendi
“	Sâliseden Hasan Sâib Efendi
“	Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlarından Abdulaziz Ağa
“	Tebdîl Hademeliğinden Muharriç Muhammed Ali Ağa
Kâtib	Sâliseden Muhammed Efendi

11- Meclîs-i İmâlât-ı Harbiyye

Sâlnâmemizin 36. sayfasında Meclîs-i İmâlât-ı Harbiyye hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

Reis	Ferik Mustafa Paşa
Âzâ	Mirliva Mustafa Paşa
“	Nizâmiye Miralaylarından İzzet Bey
“	Hassa Miralaylarından Süleyman Bey
“	Tophane Miralaylarından İsmail Bey
“	Nizâmiye Kaymakamlarından İsmail Bey

II. BÖLÜM

ASKERÎ TEŞKİLÂT

A-SEYFİYYE SINIFI

Seyfiyye, Osmanlı toplumunda, yönetim görevi de bulunan askerî sınıfı ifade eder ve Arapça'dan gelir. Seyf kelimesi kılıç anlamındadır. Buna göre seyfiyye, kılıçla, askerlikle ilgili demektir. Seyfiyye, ehl-i örf ya da ümerâ olarak da adlandırılır. Tanzimât Dönemi'ne gelindiğinde seyfiyye yerine askeriyye tabiri kullanılmaya başlandı.

Devletin kısa sürede büyüyüp gelişmesinde etkin rol alan ordunun zamanla bozulup ilerlemelerin önündeki en büyük engellerden birini teşkil ettiğini biliyoruz. Askerî alanda ıslahat ihtiyacı, mühüm bir zorunluluk olarak II. Osman'dan beri gündemden düşmedi. Bu anlamda III. Selim'in alternatif bir ordu olarak kurduğu Nizâm-ı Cedîd, yeniçeri isyanıyla dağıtıldı. Ancak, II. Mahmut'un 1826'da yeniçerileri ortadan kaldırmasıyla, ıslahat teşebbüslerinin önündeki en büyük engel de kalkmış oldu.

Ocak kaldırılınca yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adında yeni bir ordu kuruldu. Yeni ordu, 1500'er erden ibaret ve "*Tertip*" denilen 8 birliğe ayrıldı. Her birliğin komutası binbaşı rütbesinde bir subaya veriliyordu. 1828'de "*Tertip*" yerine "*Alay*", "*Kol*" yerine "*Tabur*", "*Saf*" yerine "*Bölük*" terimleri kullanılmaya başlandı. Her alayın üç taburdan oluşması uygun görüldü. Alay komutanına "*Miralay*", taburunkine "*Binbaşı*" denildi. Bir süre sonra alaylar "*Hassa*" ve "*Mansûre*" olarak ikiye ayrılarak komutaları "*Ferik*" (Tümgeneral) rütbesindeki subaylara verildi. 1832'de

Feriklikler “*Müşirliğe*” tahvil edildi. Askerî rütbeler bu biçimde uzun süre kullanıldı.

1828’de askeri sağlık sorunlarının giderilmesi için Askerî Tıp Okulu açıldı. Subay yetiştirmek için 1834 yılında Harp Okulu açıldı. Ordunun mali ihtiyaçlarını karşılamak için Asâkir-i Mansûre Hazinesi kuruldu³⁹. 1836 yılında Bâb-ı Seraskerî’de devletin her türlü askerlik işlerini düzenlemek ve denetlemek için Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî kuruldu.

Tanzimât Devri’nde ıslahatlar hız kesmedi. Valilerin askerî yetkileri ellerinden alındı. Bu görev komutanlara verildi. Ancak subayların siyasete karışmalarına mani olundu⁴⁰. Yapılacak askeri yenilikler 1843’te açıklandı. Askerlik süresi beş yıl olarak belirlendi. Bu süre sonunda terhis olanlar yedi yıl redif sınıfında hizmet vereceklerdi. Ordu Asâkir-i Nizamiye adını aldı. Askere almada kura usulüne geçildi⁴¹. Osmanlı toprakları beş büyük ordu bölgesine ayrıldı. Orduların ikisinin (Hassa Ordu-yu Hümayûn Dairesi ve Dersaâdet Ordu-yu Hümayûn Dairesi) merkezi İstanbul oldu. Diğer üç ordu Anadolu, Rumeli, Arabistan ordusu adını aldı. Altıncı ordu, 1848’de Bağdat merkez olmak üzere “*Irak ve Hicaz Ordu-yu Hümayunu*” adıyla kuruldu⁴².

Salnâme’den edindiğimiz bilgilere göre 1849 yılına gelindiğinde Osmanlı ordusu Hassa, Dersaâdet, Rumeli, Anadolu, Arabistân, Irâk Ordusu

³⁹ Musa Çadircı, “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu” **Türkler**, (Ed. Hasan Celal Güzel) Yeni Türkiye Yay.Ankara, 1999, C. 13, s. 805.

⁴⁰ Musa Çadircı, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu” **Türkler**, C.13 s.38.

⁴¹ Musa Çadircı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi- 1846 Tarihli Askerlik Kanunu” **Askeri Tarih Bülteni**, Şubat 1985, s.60.

⁴² M. Çadircı, a.g.m. **Türkler**, s.806-807.

ile Trâblusgarb askeri, Cezâre-i Girid askeri, Hassa'ya mülhak hayatıyye askeri, Bahriye, Tophâne-i Âmire birimlerinden oluşuyordu. Hassa, Dersaâdet, Rumeli, Anadolu, Arabistân Ordusu'nun ordu meclisleri vardı. Ayrıca Hassa, Dersaâdet, Rumeli, Anadolu Ordusu'nun redif alayları da bulunmakta idi.

Dersaadet Ordusu, Serasker'in (Harbiye Nâzırı) emrinde idi. Diğerlerine müşir rütbesinde subaylar komuta ediyordu. belli başlı rütbelere Müşir, Ferik, Mirliya, Miralay, Kaymakam olarak sıralanıyordu⁴³. Ordu birimlerinin taksiminde *alay*, *tabur*, *bölük* sistemine devam edildi. Ordu meclisleri bir reis(ferik), beş üye (bir mirliya, üç-dört miralay, bir kaymakam), bir müftü, bir katip ve bir muhasebeciden oluşuyordu.

⁴³ Seyfiye koluna mensup kimselere ait rütbe ve payeleri ile bunların diğer sınıflara dahil memurluklardaki karşılıkları hakkında daha geniş bilgi tezimizin “İlmiye Teşkilâtı” bölümünde verilmiştir.

B-OSMANLI ORDUSU

1- Hassa Ordusu

Ordu : Hâssa Müşiri Mehmed Reşid Paşa

Merkez : Üsküdâr

Ümerâ-i Askeriyyesi

Mevâkii

Ferik Osmân Paşa

(Üsküdâr)

Piyâde Mirdivası İbrâhim Paşa

“

Süvâri Mirdivası Hüseyin Paşa

“

Topçu Mirdivası Sâlih Paşa

“

Ferik Ömer Paşa

(İzmir)

Piyâde Mirdivası Ahmed Paşa

(Kütahya)

Süvâri Mirdivası Kerîm Paşa

(İsparta)

Miralay Süleymân

2- Dersaâdet Ordusu

Ordu : Dersaâdet Ordusu Müşiri Serasker Paşa

Merkez : Dersaâdet

Ümerâ-i Askeriyyesi

Mevâkii

Ferik Ârif Paşa

(Dersaâdet)

Piyâde Mirlivası Ahmed Paşa	“
Süvâri Mirlivası Sâlim Paşa	“
Piyâde Mirlivası Mahmûd Paşa	“
Topçu Mirlivası İsmâil Paşa	“
Piyâde Mirlivası Sâlih Bey	(Konya, Bozgan, Kastamonu)
Ferik Mustafa Paşa	(Edirne)
Piyâde Mirlivası Mehmed Paşa	(Üsküb)
Süvâri Mirlivası İsmâil Paşa	(Şumnu, Babadağı, Tırnova, Köprülü)
Piyâde Mirlivası Mehmed Paşa	(Girid)

3- Rumeli Ordusu

Ordu : Rumeli Ordusu Müşiri Emin Paşa

Merkez : Manastır

Ümerâ-i Askeriyyesi

Mevâkii

Piyâde Mirlivası Sâlih Paşa	(Manastır)
Topçu Mirlivası Besim Paşa	“
Ferik Avni Paşa	(İşkodra, Berat)
Piyâde Mirlivası Tevfik Paşa	(Ohri)
Piyâde Mirlivası Sâdık Paşa	(Yanya, Nârda ve Preveze)
Ferik Abdi Paşa	(Yenişehir-i Fenâr)

Süvâri Mirlivası Ali Paşa	Sofya
Kaymakam Mûsâ Bey	Niş
Miralay Osmân Bey	Belgrad
Süvâri Mirlivası Halîm Paşa	Silistre

4- Anadolu Ordusu

Ordu : Anadolu Ordusu Müşiri Resid Paşa

Merkez : Harput

Ümerâ-i Askeriyyesi

Mevâkii

Ferik Ali Paşa	(Harput)
Süvâri Mirlivası Veli Paşa	“
Piyâde Mirlivası Ali Paşa	(Diyarbakir, Mardin)
Ferik Ahmed Paşa	(Erzurum)
Piyâde Mirlivası Hüseyin Paşa	(Bitlis)
Süvâri Mirlivası Selim Paşa	(Kars)
Topçu Mirlivası Mustafa Paşa	(Sivas)
Piyâde Mirlivası Bekir Paşa	(Maraş, Malatya)
Süvâri Mirlivası Mustafa Paşa	(Van, Hısn-ı mansûr)
Süvâri Mirlivası Abdurrahman Bey	(Siverek, Pertek)
Piyâde Mirlivası Ali Bey	(Cezîre)

5- Arabistân Ordusu

Ordu : Arabistân Ordusu Müşiri Nâmık Paşa

Merkez : Şâm-ı Şerîf

Ümerâ-i Askeriyyesi

Mevâkii

Süvâri Mirlivası Hâlid Paşa

(Şâm-ı Şerîf)

Ferik Rızâ Paşa

(Haleb)

Ferik Râşid Paşa

(Beyrut, Deyru'l-kamer)

Piyâde Mirlivası Hasan Paşa

(Trablus-şam, Lazkıye)

Süvâri Mirlivası Selim Paşa

(Hamâ)

Süvâri Mirlivası Mehmed Paşa

(Akka)

Topçu Mirlivası Tâhir Paşa

(Sayda, Havran)

Piyâde Miralayı Kadri Bey

(Musul)

6- Irâk Ordusu

Müşir

Abdi Paşa

Reis

Azmi Paşa

Ferik

İzzet Paşa

Hicâz Feriki

Mahmûd Paşa

Piyâde Mirlivası

Osmân Paşa

Süvâri Mirlivası

İsmâil Paşa

Topcu Mirlivası	Hüseyin Paşa
Piyâde Birinci Alayı Miralayı	Süleymân Paşa
Piyâde İkinci Alayı Miralayı	Hasan Bey
Piyâde Üçüncü Alayı Miralayı	Tâhir Bey
Süvâri Miralayı	Behram Bey
Süleymâniye Alayı Miralayı	Hüseyin Bey
Hicâz Alayı Miralayı	Hacı Ahmed Bey

7- Trâblusgarb Askeri

Mirlivası	Bekir Paşa
Piyâde Miralayı	Mehmed Bey
Süvâri Miralayı	Ahmed Bey
Piyâde Kaymakamı	İsmâil Bey
Süvâri Kaymakamı	Hasan Bey

8- Cezâire-i Girid Askeri

Mirlivası	Mehmed Paşa
Piyâde Miralayı	İsmâil Bey
Kaymakamı	Süleymân Bey

9- Hassa'ya Mülhak Hayatıyye Askeri⁴⁴

Miralay	İzzet Bey
Miralay	Ali Bey
Kaymakam	Süleymân Bey
Kaymakam	Âlî Bey

10- Bahriyye

Ferik Ahmed Paşa, Kapudân Mustafa Paşa, Liman Reisi Râgıp Paşa, Patron Osmân Paşa, Fabrikalar Müdürü Sâlih Paşa, Riyâle Hüseyin Bey, Mesûdiye Kalyonu Süvârisi Mehmed Bey, Bahriye Asâkiri Miralayı Mustafa Bey , Başmimar Miralayı Mehmed Efendi.

11- Tophâne-i Âmire

Mühimmât-ı Harbiye Feriki Niyâzi Paşa, İhtiyat Asâkiri Miralayı Mehmed Paşa, İstihkâm Asâkiri Mirdivası Selim Paşa, Bahr-i Sefîd Boğazı Mirdivası Hasan Paşa, Fabrikalar Müdürü Halil Paşa, Mühendishâne Miralayı Bekir Paşa, Bahr-i siyâh Boğazı Mirdivası Rüstem Paşa, Hiyâmiye Miralayı Yahyâ Bey.

⁴⁴ Hayatıyye, sokak kapısı ile merdiven arasındaki aralık, üstü kapalı avlu demektir.

C- ORDU MECLİSLERİ

1- Hassa Ordusu'nun Meclisi

Reis	Rıfat Paşa	Ferik
Müftü	Hüseyin Hüsnü Efendi	Mevâliden
Azâ	Mesud Paşa	Mirliva
“	İsmet Bey	Miralay
“	Süleymân Bey	“
“	İhyâ Bey	“
“	Süleyman Bey	Kaymakam
Kâtib	Hamdi Efendi	Râbia

Ordu muhâsebecisi Sâniyeden İzzet Bey

2- Dersaâdet Ordusu'nun Meclisi

Reis	Eyüb Paşa	Ferik
Müftü	Hâfız Emin Efendi	Mevâliden
Azâ	Şâkir Paşa	Mirliva
“	Nûri Bey	Miralay
“	Tâhir Bey	“
“	Şemsi Bey	“
“	Mustafa Bey	“

Kâtib	Râşid Efendi	Râbia
-------	--------------	-------

Ordu muhâsebecisi Sâniyeden Râşid Efendi

3- Rumeli Ordusu’nun Meclisi

Reis	İsmâil Paşa	Ferik
Azâ	Hurşid Paşa	Mirliva
“	Mustafa Bey	Miralay
“	Şükrü Bey	“
“	Ahmed Bey	Kaymakam
Kâtib	Hâlis Efendi	Râbia

Ordu muhâsebecisi Sâniyeden Şâkir Efendi

4- Anadolu Ordusu’nun Meclisi

Reis	Mehmed Emin Paşa	Ferik
Azâ	Yusuf Cemal Paşa	Mirliva
“	Mustafa Bey	Miralay
“	Sâlih Bey	“
“	Mustafa Bey	Kaymakam
Kâtib	Şâkir Efendi	Râbia

Ordu muhâsebecisi Sâniyeden Ali Efendi

5- Arabistân Ordusu’nun Meclisi

Reis	Dâver Paşa	Ferik
Azâ	Hasan Paşa	Mirliva
“	İsmâil Bey	Miralay
“	Sabri Bey	Kaymakam
Kâtib	Ârif Efendi	Râbia

Ordu muhâsebecisi Sâniyeden Rüşdü Efendi

D- REDİF ASKERÎ TEŞKİLÂTI

Asâkir-i Mansûre İstanbul’da kurulmasına rağmen Anadolu’da askeri teşkilatın kurulması aynı hızda olmadı. Bu ihtiyacı karşılamak üzere hazırlanan yasa II. Mahmut zamanında yürürlüğe kondu (1834). Kanuna göre taşrada “Redif-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye” adıyla birlikler oluşturuldu ⁴⁵.

Bu teşkilat, büyük bir kitleyi uzun süre silah altında tutmadan, askerlik çağına gelmiş olanları, kendi bölgelerinde ve az masrafla eğiterek savaşta işe yarayacak yeterli asker bulma amacıyla kurulmuştur. Gruplar halinde toplanan erler belli bir süre kent merkezinde tutulacak, sıra ile

⁴⁵ M. Çadircı, a.g.m. Türkler, s.806.

eğitileceklerdi. Böylece işlerinden geri kalmaları engellenecekti. Şehir merkezleri de askersiz kalmayacaktı.

1843'te yapılan askeri düzenlemeler Redif teşkilâtında etkiledi. Başlangıçta öyle düşünülmesine de yedek ordu durumuna getirildi. Beş yıllık muvazzaf askerlik süresi bittiğinde yedi yıl rediflik dönemi başlayacaktı. Bunlar yılda bir ay kent merkezine gelecekler ve talim edeceklerdi. Bu teşkilatın maddi ihtiyaçlarının karşılanması için Redif-i Mansûre Hazinesi kuruldu ⁴⁶. Valiler müşir rütbesi ile teşkilâtın komutanları idiler. M. 1849 tarihli sâlnâmede redif teşkilâtı hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

1- Hassa Ordusu Redifi

1. Piyâde Alayı :

Miralay : Latif Bey

Merkez : İzmir

1. Tabur Binbaşısı : Ahmed Ağa

Mevkii : İzmir

2. Tabur Binbaşısı : Halil Ağa

Mevkii : Karahisâr-ı Na'allu

3. Tabur Binbaşısı : Mehmed Ağa

Mevkii : Eskişehir

4. Tabur Binbaşısı : Ali Efendi

Mevkii : Kütahya

2. Piyâde Alayı :

Miralay : Hacı Ahmed Bey

Merkez : Birûse

⁴⁶ M. Çadırcı, 1997, s. 61-63.

1. Tabur Binbaşısı : Mahbûb Ağa	Mevkii : “
2. Tabur Binbaşısı : Şâkir Efendi	Mevkii : Balıkesir
3. Tabur Binbaşısı : Hacı Ömer Ağa	Mevkii : Amid
4. Tabur Binbaşısı : Emin Ağa	Mevkii : Kudüs

3. Piyâde Alayı :

Miralay : Hacı Raşid Bey	Merkez : İzmir
1. Tabur Binbaşısı : Yakub Efendi	Mevkii : “
2. Tabur Binbaşısı : Emir İsa Ağa	Mevkii : Mağnisa
3. Tabur Binbaşısı : İsmâil Ağa	Mevkii : Tire
4. Tabur Binbaşısı : MehmedAğa	Mevkii : Kula

4. Piyâde Alayı :

Miralay : Hacı Mustafa Bey	Merkez : Aydın
1. Tabur Binbaşısı : Hasan Efendi	Mevkii : “
2. Tabur Binbaşısı : Süleymân Efendi	Mevkii : Nâzilli
3. Tabur Binbaşısı : Ali Ağa	Mevkii : Milas
4. Tabur Binbaşısı : Hüseyin Efendi	Mevkii : Muğla

5. Piyâde Alayı :

Miralay : Ahmed Bey

Merkez : Afyonkarahisar

1. Tabur Binbaşısı : Hasan Ağa

Mevkii : “

2. Tabur Binbaşısı : Hüseyin Ağa

Mevkii : Yalvaç

3. Tabur Binbaşısı : İbrâhim Ağa

Mevkii : Sandıklı

4. Tabur Binbaşısı : Ali Ağa

Mevkii : Uşak

1. Süvâri Alayı :

Miralay : Veli Bey

Merkez : İzmit

Tabur Binbaşısı : Sâlih Ağa

Mevkii : Birûse

2. Süvâri Alayı :

Miralay : Ahmed Bey

Merkez : İzmir

Tabur Binbaşısı : Osmân Ağa

Mevkii : Aydın

3. Süvâri Alayı :

Miralay : Mustafa Bey

Merkez : Ayyonkarahisar

Tabur Binbaşısı : Abdullah Ağa

Mevkii : İsparta

4. Süvâri Alayı :

Miralay : Hasan Bey

Merkez : Üsküdâr

Tabur Binbaşısı : Ali Efendi

Mevkii : İsparta

2- Dersaâdet Ordusu Redifi

1. Piyâde Alayı :

Miralay : Selim Bey

Merkez : Edirne

1. Tabur Binbaşısı : Ali Ağa

Mevkii : “

2. Tabur Binbaşısı : Ali Ağa

Mevkii : Bergos

3. Tabur Binbaşısı : Osmân Ağa

Mevkii : Zağra-i Atîk

4. Tabur Binbaşısı : Zeynel Ağa

Mevkii : Filibe

2. Piyâde Alayı :

Miralay : Süleyman Bey

Merkez : Bolu

1. Tabur Binbaşısı : Ahmed Bey

Mevkii : “

2. Tabur Binbaşısı : Osmân Ağa

Mevkii : Safranbolu

3. Tabur Binbaşısı : Mehmed Ağa

Mevkii : Koçhisar

4. Tabur Binbaşısı : Mehmed AliAğa

Mevkii : Kastamonu

3. Piyâde Alayı :

Miralay : Hüseyin Bey

Merkez : Ankara

1. Tabur Binbaşısı : Emin Efendi

Mevkii : “

2. Tabur Binbaşısı : Sâlih Ağa

Mevkii : Kangrı

3. Tabur Binbaşısı : Ahmed Ağa

Mevkii : Beypazarı

4. Tabur Binbaşısı : Sâlih Ağa

Mevkii : Âsi Yozgat

4. Piyâde Alayı :

Miralay : Selim Bey

Merkez : Çorum

1. Tabur Binbaşısı : Halîl Ağa

Mevkii : “

2. Tabur Binbaşısı : İsmâil Ağa

Mevkii : Kırşehir

3. Tabur Binbaşısı : Hasan Ağa

Mevkii : Yozgat

4. Tabur Binbaşısı : İbrâhim Ağa

Mevkii : Taşköprü

5. Piyâde Alayı :

Miralay : Osmân Bey

Merkez : Konya

1. Tabur Binbaşısı : Ömer Ağa

Mevkii : “

2. Tabur Binbaşısı : Ali Ağa

Mevkii : Akşehir

3. Tabur Binbaşısı : Osmân Ağa

Mevkii : Karaman

4. Tabur Binbaşısı : Ali Ağa

Mevkii : Ermenek

6. Piyâde Alayı :

Miralay : Mustafa Bey

Merkez : Kayseri

1. Tabur Binbaşısı : Ahmed Ağa

Mevkii : “

2. Tabur Binbaşısı : Osmân Ağa

Mevkii : Nevşehir

3. Tabur Binbaşısı : Hacı Mehmed Ali Ağa Mevkii : Niğde

4. Tabur Binbaşısı : Mustafa Ağa

Mevkii : Ereğli-i Karaman

1. Süvâri Alayı :

Miralay : Süleymân Bey

Merkez : Edirne

Tabur Binbaşısı : Halil Efendi

Mevkii : Bolu

2. Süvâri Alayı :

Miralay : Şâkir Bey

Merkez : Ankara

Tabur Binbaşısı : Osmân Ağa

Mevkii : Yozgat

3. Süvâri Alayı :

Miralay : Süleymân Bey

Merkez : Konya

Tabur Binbaşısı : Ali Efendi

Mevkii : Kayseri

4. Süvâri Alayı :

Miralay : Mustafa Bey

Merkez : Çorum

Tabur Binbaşısı : Ağa

Mevkii : Edirne

3- Rumeli Ordusu Redifi

1. Piyâde Alayı :

Miralay : Ahmed Bey

Merkez : Manastır

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Manastır ve Kesriye ve Ohri ve Berat ve Erkırı livaları

2. Piyâde Alayı :

Miralay : Ali Bey

Merkez : Selânik

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller :Selânik ve Siroz ve Drama livaları ve Üsküb'den Koçan ve Manastır'dan Tekoş kazâları.

3. Piyâde Alayı :

Miralay : Hulûsi Bey

Merkez : Yanya

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller :Tırhala ve Yanya livaları ve Erkırı'dan Delvine ve Manastır'dan Serfice ve Eğribacak

4. Piyâde Alayı :

Miralay : Said Bey

Merkez : Üsküp

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Üsküp ve Priştine ve Prizreyn ve İşkodra livaları ve Manastır'dan Rerlipe ve Köprülü ve Kırcova kazâları.

5. Piyâde Alayı :

Miralay : İsmâil Bey

Merkez : Sofya

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Sofya ve Niş ve Samako ve Vidin livaları.

6. Piyâde Alayı :

Miralay : Ali Bey

Merkez : Şumnu

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Silistre ve Varna ve İslimye ve Tırnova livaları

4- Anadolu Ordusu Redifi

1. Piyâde Alayı :

Miralay : Mustafa Bey

Merkez : Sivas

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Gümüşhane ve Karahisâr-ı Şarkî livaları ve Sivas'tan Sivas ve Sivas ili ve Şarkıpâre kazâları.

2. Piyâde Alayı :

Miralay : Mehmed Bey Merkez : Tokat

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Sivas ve Amasya livaları

3. Piyâde Alayı :

Miralay : Şâkir Bey Merkez : Harput

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Harput ve Arapkir ve Behisni ve Malatya ve
Divriği livaları

4. Piyâde Alayı :

Miralay : Zekeriya Bey Merkez : Erzurum

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Erzurum livasıyla Harput ve Pâlu ve Ergani ve
Çarsancak ve Arapkirden Kemah ve Gercâş ve Çıldırdan ve Tâvusker ve
Levâne ve Penek ve Mirho kazâları.

5. Piyâde Alayı :

Miralay : Ali Bey Merkez : Diyârbekir

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Diyarbekir ve Musul ve Mardin livaları.

6. Piyâde Alayı :

Miralay : Ömer Bey

Merkez : Kars

Dâhil-i Dâim Olan Mahaller : Kars ve Van ve Çıldır livaları.⁴⁷

⁴⁷ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849) s.53-57.

III. BÖLÜM

İLMİYYE TEŞKİLÂTI

A-İLMİYE SINIFI

Osmanlı devlet yönetiminde en önemli kollardan biri de ilmiye sınıfı idi. Bu sınıfa mensup olanlar “*ulemâ, ehl-i şer*” diye anılırdı. İlmienin toplumda ve devlet yönetiminde tedris, kazâ, ve iftâ olmak üzere üç temel görevi vardı. Bunlar Divan-ı Hümâyûn’da şeyhülislam ve kazaskerler tarafından temsil edilirdi. Divan dışında kalan kadılar, nakibüleşraflar, müderrisler, müftüler, imamlar, müezzinler, şeyhler, hekimler, müneccimler sınıfın diğer temsilcileri idi.

Yargı yetkisi bulunmayan şeyhülislamlar devlet işleri, dini meseleler ve toplumsal konuların dine uygunluğunu kontrol ederek bu konularda fetva verirdi. Bu özelliği dolayısıyla müftü adı ile de anılırdı. Seyhülislamlık makamı varlığını saltanatın kaldırılmasına kadar devam ettirmiştir. İncelediğimiz dönemde Şeyhülslâm Arif Hikmet Bey Efendi’dir. En önemli devlet organlarından biri olan Meclîs-i Vükelâ’da yerini almıştır.

Bilindiği gibi medreseler Osmanlı Devleti’nde eğitim ve öğretimin yapıldığı yerlerdi. Talebeden biri müderris olmak isterse, *dânişmend* olarak ulemâdan bir zâta varıp önce *Hâriç* derslerini öğrenirdi. Ardından daha yüksek bir müderristen *Dâhil* dersleri alırdı. Bu derslerin verildiği yerler *Sahn* medreselerine hazırlık seviyesinde sayılan lise derecesinde yerlerdi. Bu liselere *Mûsıla-i Sahn* veya *Tetimme* medreseleri denirdi.

Dânişmendler böylece Hâriç, Dâhil ve Sahn medreselerini bitirirler ve mülâzım olurlardı. Bunan sonra alt seviyedeki bir medreseye müderris tayin olmak için isimlerini *rûzname-i hümayûn* defterine kaydettirirler ve sıra beklerlerdi. Müderrislik rütbesi mevleviyet ve kazaskerlik yolunu açardı.

Müderrislik dereceleri aşağıdan başlayarak ; İptidâ-i hâriç, İptidâ-i dâhil, Hareket-i dâhil, Mûsıla-i sahn, Medâris-i Sahn-ı semân, İptidâ-i altmışlı, Hareket-i altmışlı, Mûsıla-i Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye, Medâris-i erbaa-i Süleymaniye (dört medrese) ve Dârü'l- hadîs-i Süleymaniye şeklinde idi. Bu medrese derecelerinden Mûsıla-i Süleymaniye ile üst tarafındakilere *Kibâr-ı Müderrisîn* denirdi. En yüksek dereceli medrese Dârü'l- hadîs-i Süleymaniye medreseleri idi. Dârü'l- hadîs-i Süleymaniye müderrisleri kadı olmak isterlerse *mahreç mevâlisi*'nden olurlardı. Edirne ve Bursa Dârü'l- hadîs müderrisleri kadı olmak isterlerse *Devriyye* mevalisinden olurlardı⁴⁸.

Kazaskerin kelime anlamı “*asker kadısı, ordu kadısı*” olarak ifade edilebilir. Divan'ın bir üyesi olan kazasker, sadece askeri yargıya değil sivil yargıya da bakar. Kadıların, müderrislerin, naiplerin özlük işleri ile ilgilenir. Divan'da Rumeli kazaskeri sayesinde tek kişi ile temsil edilen kazaskerlik makamı Anadolu Kazaskerliği'nin de kurulması ile sayısı ikiye çıktı. Fakat protokol bakımından Rumeli Kazaskerliği üstün kalmaya devam etti. Ulemanın “*kaza*” yani “*yargılama*” yetkisi bu grubun elindedir. Kazâ, aynı

⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, TTK, Ankara, 1965, s. 261-273.

zamanda kadı'nın bulunduğu yer olarak adli bir birimi de ifade eder. Fakat Tanzimât'tan sonra kurulan ve idari bir birim olarak anılan “kazâ” ile karıştırılmamalıdır⁴⁹.

Osmanlı kaza teşkilatı Rumeli, Anadolu ve Mısır olmak üzere üç bölgeye ayrılmakta idi. Rumeli'deki teşkilat ve kadılar Rumeli kazaskerinin, Anadolu ve Mısır'daki teşkilat ve kadılıklar ise Anadolu kazaskerlerinin idaresi altında idi. Zaman zaman değişmeler olmakla birlikte Rumeli kadılıkları dokuz derece, Anadolu kadılıkları on derece ve Mısır kadılıkları ise altı derece idi. Kadılıklar seviye itibari ile küçük kadılıklar (kaza ve sancak kadılıkları) ve büyük kadılıklar (mevleviyet) olarak iki gruptu. Kaza kadıları bulundukları bölgenin adlî, idarî ve beledî işlerinin âmiri ve yürütücüsü idi. Ancak bunlardan farklı olarak sancak ve eyalet kadılıkları statü bakımından mevleviyet seviyesinde olup bulundukları idari birimin en büyük âmiri olan sancakbeyi ve Beylerbeyi ile işbölümü ile çalışmaktadır.

Mevleviyet yüksek kadılıkları ifade etmekle birlikte yüksek medreselerin müderrisliklerini de (kibâr-ı müderrisîn) ifade eder. Mevleviyetler aşağıdan yukarıya doğru devriye, mahreç, bilâd-ı hamse, Haremeyn olarak derecelere ayrılır⁵⁰.

⁴⁹ M. Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara, 1997, s.79.

⁵⁰ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi**, (Ed. E. İhsanoğlu) C.1, İstanbul, 1994, s. 263-266 ; Fahri Unan “Mevleviyet” **İ. A.** c.9, s.467. Bunlardan Bilad-ı Hamse Mevleviyeti,

Mevleviyetler, Salnâme'mizde de yukarıda belirtilen şekilde derecelere ayrılmıştır;

1-Sadr-ı Rumeli

2-Sadr-ı Anadolu

3-*Haremeyn Mevleviyetleri*: Kazâ-yı İstânbul, Medîne-i Münevvere, Mekke-i Mükerreme.

4-*Bilâd-ı Erbaa mevleviyetleri*: Edirne Birûse, Mısır, (Şam- ı Şerîf)

5-*Mahreç Mevleviyetleri*: Sofya, Yenişehir-i Fenâr, Selânîk, İzmir, Trabzon, Haleb, Kudüs-ü Şerîf

6-*Devriyye Mevleviyetleri*: Filibe, Bosna, Maraş, Erzurum, Ayıntab, Bağdad.

Trablusgarb mevleviyetinin hangi gruba dahil olduğu konusunda bir bilgi mevcut değildir.

İlmiye mensuplarının rütbe ve pâyeleri⁵¹ 1848'deki düzenlemeye göre şu şekilde sıralanmaktadır ;

Sâlnâmemizde Bilâd-ı Erbaa (Edirne, Bursa, Kahire, Şam. E. Z. Karal, C.6, 1995, s. 138) şeklinde zikredilmiştir. Çünkü bu mevleviyetleden Mekke kadılığı kimi zamanlarda ayrı statüde değerlendirilmekteydi.

⁵¹ Rütbe, devlet memurları ve halktan bazılarına verilen paye ve ünvanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Derece ve sıra anlamındadır. Herhangi bir memuriyetin fiilen değilde adının rütbe olarak verilmesine “pâye” denilir. (Hüseyin Özdemir, **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yay. Ekim 2001, s.274-278.)

Vezir, Müşir,

Rumeli ve Anadolu Kazaskeri, Rütbe-i Bâlâ ricali, Âlâ Sınıf-ı evvelî,
Ferik (Korgeneral), İstanbul Kadısı, Mirmiran ve Âlâ Sınıf-ı sânisî.

Haremeyn pâyesi, Mirliva, Saniye mütemâyizi.

Bilâd-ı Erbaa (Bilâd-ı Hamse), Sâniye Sınıf-ı sanisi, Mîrû'l-ümerâ,
İstabil-i Âmire pâyesi.

Mahreç Mevleviyeti, Miralay, Rütbe-i Sâlise, Kapıcıbaşı.

Kibar-ı müderrisîn, Kaymakam, Rütbe-i Râbia eshabı.

Kibar-ı müderrisînden sonra gelen müderrisler ile Binbaşı, Hâcegân
rütbesinde olanlar denk tutulmuşlardı⁵².

B- İLMİYE TEŞKİLÂTI

İlmiye teşkilâtı hakkında M. 1849 tarihli sâlnâmemizde 61. sayfadan
itibaren şu bilgilere yer verilmiştir:

1- Sadr-ı Rumeli

Rutbe-i Rumeli Kazaskeri Meşreb-zâde Abdurrahman Efendi

Arab-zâde Hamdullah Efendi

Ser-etıbbâ Hayrullah Efendi Hafîdî Abdulhak Efendi

Yesârî-zâde Mustafa İzzet Efendi

⁵² Uzunçarşılı, a.g.e. 1965, s. 283.

Mekteb-i Maârif Nâzırı İmâm-zâde Esad Efendi

Keçeci-zâde Abdulhalim Efendi

Sâbık İmâm-ı Evvel Sehriyâri Nûri Efendi

Fındık-zâde Seyyid İbrâhim Efendi

Meclîs-i Vâlâ azâsından Ârif Efendi

Nâkibu'l-eşrâf Hasan Tahsin Efendi

İmâm-ı Evvel Sehriyâri Mehmed İzzet Efendi

2- Sadr-ı Anadolu

Rutbe-i Anadolu Kazaskeri Ömer-zâde Tevfîk Bey

Gelenbevlizâde Mehmed Said Efendi

Süleymân Beyzâde Kamil Bey

Ders-i âmm Ahıskavî Ahmed Efendi

Kethüdâ-zâde Mehmed Ârif Efendi

Kavâkîzâde Said Efendi

Ata Efendizâde Şerîf Efendi

Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî azâsından Rüşdü Efendi

3- Kazâ-yı İstânbul

Rutbe-i İstânbul Kadısı Yahyâ Bey-zâde İsmet Bey

Dürri-zâde Mehmet Şerif Efendi

Kahvecibaşı-zâde Mehmed Nûrullah Bey

Konevî-zâde Mehmed Râşid Efendi

Ders-i âmm Ahmed Efendi

Harbirûtî Seyyid Abbas Efendi

İmâm-ı Sâni şehriyârî İzzet Efendi

Ârif Bey-zâde Mehmed Ata Efendi

Arab-zâde Mehmed Zeki Efendi

Âşır Efendizâde Tâceddin Efendi

Meşreb-zâde Ali Râif Efendi

Ayasofya Şeyhi Hafîdî Nâfi Efendi

Antakyalu Seyyid Said Efendi

Besîhî-zâde Mehmed Ali Efendi

Kirmânî-zâde Ahmed Necîb Efendi

Seyyid Ali Râtıb Efendi

Zeynelâbidinzâde Cemâl Bey

Fetvâ Emîni Mevâliden Mehmed Refik Efendi

Mîrî Kâtibi Mevâliden Aziz Efendi

Südûr Müsteşârı Mevâliden Tâhir Efendi

Kassâm-ı Askerî Mevâliden İbrâhim Edhem Efendi

Evkâf Münakkışı Mevâliden Saâdeddin Efendi

İstanbul Kadısı Müsteşârı Müderris Râfet Efendi

Şeyhülislâm Mektubcusu Kuzâtdan Nesim Efendi

Arzuhalci Kuzâtdan Vâhid Efendi

Rumeli Vekâyii Kuzâtdan İzzet Efendi

Rumeli Şeriatcısı Süleymân Efendi

Rumeli Tezkerecisi Müderris Esad Efendi

Anadou Vekâyii Nûri Efendi

Anadolu Tezkerecisi Seyyid Ömer Efendi

İstanbul Vekâyii Rızâ Efendi

İstânbul Şeriatcısı Kâmil Efendi

Mahreç Mevleviyetlerinden Galata Kadısı Şefik Efendi

Mahreç Mevleviyetlerinden Havâss-ı Refia Kadısı Abdulkâdir Bey

Mahmûd Paşa Nâibi Mevâliden Fehim Efendi

Dâver Paşa Nâibi Mevâliden Reşid Efendi

Âhî Çelebi Nâibi Mevâliden Mustafa Efendi

Kasımpaşa Nâibi Müderris Sâdık Efendi

Tophâne Nâibi Mevâliden Mustafa Efendi

Beşiktaş Nâibi Müderris Hâfız Nûri Efendi

Yeniköy Nâibi Hüseyin Hüsnü Efendi

Üsküdâr Nâibi Müderris Emin Efendi

4- Edirne Mevleviyeti (Bilâd-ı Erbaa)

Mevâli :Hânım Sultân-zâde Yahyâ Bey

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Silverî	Nâhiye	Seyyid Emin Efendi
Kırk Kilise	Arpalık	Müderrisinden Emin Efendi
Gelibolu	Arpalık	Müderrisinden Celâl Efendi
Tekfurdağı	Arpalık	Erîb Efendi

5- Filibe Mevleviyeti (Devriyye)

Mevâli :İbrâhim Saâdeddin Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Silistre	Şerefeddin Efendi	Müderris Velâeddin Efendi
Ruscuk	Abdülkerim Efendi	Mehmed Sâdık Efendi
Varna	Ali Efendi	Kuzâtdan İbrâhim Efendi
Tırnova	Arpalık	Müderrisinden İzzet Bey

Vidin	Sâlih Efendi	Müderrişinden Abdüsselâm Efendi
İslimye	Arpalık	Müderrişinden Rüşdü Efendi

6- Sofya Mevleviyeti (Mahreç)

Mevâli : Mehmed Şemseddin Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Niş	Mehmed Server Efendi	Müftü-zâde Esad Efendi
Samako	Ahmed Efendi	Abdurrahmân Efendi
Köstendîl	Bâki Efendi	Ahmed Reşîd Efendi
Üsküb	Mehmed Said Efendi	Mehmed Elmâs Efendi
Prizreyn	Halîl Efendi	Seyyid Murtaza Efendi
Priştina	Ali Haydâr Efendi	Nûman Sâbit Efendi
Belgrâd	Maîşet	Mustafa Efendi

7- Bosna Mevleviyeti (Devriyye)

Mevâli : Fetvâ Emîni Mehmed Refik Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Mostâr-Hersek	Rıfat Efendi	Atâullah Efendi
İzvernîk	Ali Rızâ Efendi	
Manâstır	Besim Efendi	Atâ Efendi

İskenderiye	Ali Efendi	Yanyalı Abdullah Efendi
Ohri	Âsım Efendi	Mustafa Râif Efendi
Kasriyye	Mehmed Râşid Efendi	Ahmed Zekeriyâ Efendi

8- Yenişehir-i Fenâr Mevleviyeti (Mahreç)

Mevâli : Nûmân Necîb Bey

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Yanya	Arpalık	Seyyid Hâid Efendi
Berât	Maîşet	Abdalmümin Efendi
Ekırı	Râşid Efendi	Mehmed Efendi
Tırhala	Mehmed Emin Efendi	Müderrisinden Mehmet Râgıp Efendi

9- Selânik Mevleviyeti (Mahreç)

Mevâli : Hüsâm Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Siroz	Âsım Efendi	Mevâlîden Müddekî-zâde Rıfat Efendi
Drac	Mehmed Dilâver Efendi	Ali Fehim Efendi
Bozcaada	Osmân Efendi	İbrâhim Zühdü Efendi
Limni	Hüseyin Efendi	Ömer Efendi
Midilli	Hacı İbrâhim Efendi	Mehmed Tevfik Efendi

Sakız	Arpalık	Ali Reyhân Efendi
İstânköy	“	Ali Rızâ Efendi
Rodos	Mehmed Sâlih Efendi	Müderriş Osmân Nûri Efendi
Kıbrıs	Arpalık	Hasan Efendi
Hânya	Hâlid Efendi	Mustafa Şâkir Efendi
Kandiye	Mehmed Eşref Efendi	Ali Fâik Efendi
Retmu	Mehmed Ârif Efendi	Mehmed Efendi

10- Birûse Mevleviyeti (Bilâd-ı Erbaa)

Mevâli :Hacı Hüseyin Bey

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Kâffe-i		
Sultâniyye Biga	Arpalık	Müderrişinden Halil Efendi
Erdek	Nâhiye	Nûri Efendi
Bilecik	Arpalık	Mehmed Tâhir Efendi
Kütâhya	“	Mevâliden Mehmed Rüşdü Efendi
Karahisâr-ı Sâhib	“	Mehmed Esad Bey
Ankara	“	Mehmed Rüşdü Efendi
Kangrı	Ahmed Hamdi Efendi	Sâlih Sabri Efendi
Sinop	Ziyâeddin Efendi	Rıfat Efendi

Zafirânborlu

Virânşehir Mustafa Efendi _

Bolu Arpalık Müderris Zîver Bey

İzmid Kocaeli Mehmed Nûrullâh Efendi Mevâliden Rızâ Efendi

Kastamonu Abdurrahman Efendi Yazıcı-zâde Hüseyin Efendi

11- İzmir Mevleviyeti (Mahreç)

Mevâli : Müftüzâde Mustafa Münîb Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Balıkesir Karesi	Arpalık	Mehmed Azîz Efendi
Ayvalık	Maîşet	Mustafa Râğıb Efendi
Mağnisâ Sâruhan	Arpalık	Mevâliden Râşid Efendi
Güzelhisâr-Aydın	“	Mevâlîden Râğıb Efendi
Denizli	Hâfız Ali Efendi	Ali Nazîf Efendi
Muğla Menteşâ	Arpalık	Seyyid İbrâhim Edhem Efendi
İsbarta Hamid	“	Hacı Hasan Efendi
Antâlya Teke	Hâcî Sâlih Efendi	Ali Nazîf Efendi
Alâiye	Seyyid Ahmed Efendi	Mustafa Şükrü Efendi

12- Maraş Mevleviyeti (Devriyye)

Mevâli : Vehbi Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Ermenek İç İli	Mehmed Emin Efendi	Mehmed Râşid Efendi
Konya	Arpalık	Mevâliden Tâhir Efendi
Niğde Nevşehir	Murad Efendi	Mehmed Âdil Efendi
Adana	İsmâil Âsım Efendi	Derviş Nazîf Efendi
Tarsûs	Maîşet	Yusuf Sâdık Efendi
Bakrâs Azîz	Mehmed Tâhir Efendi	-
Yozgât Boz Ok	Maîşet	Mehmed Emin Efendi
Kayseri	Arpalık	Reşîd Efendi
Sivâs	Mahmûd Efendi	Mevâliden Nazîf Efendi
Amâsya	Hamdi Efendi	Hacı Muîn Efendi
Divriği	Hüseyin Efendi	Ali Rızâ Efendi

13- Trabzon Mevleviyeti (Mahreç)

Mevâli : Ferîd Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Karahisâr-ı Şarkî	Rıfat Efendi	Mehmed Emin Efendi
Samsun Cânîk	Mehmed Efendi	—
Ordu	Ali Efendi	—

Konya AliRızâ Efendi –

Gümüşhâne Rıfat Efendi –

14- Erzurum Mevleviyeti (Devriyye)

Mevâli : Emîn Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Oltu Çıldır	Edhem Efendi	–
Kars	Eşref Efendi	–
Vân	Mustafa Şemseddin Efendi	İsmâil Hakkı Efendi
Muş	Nâhiye	Seyfullah Efendi
Musul	Hulûsi Efendi	İbrahim Efendi
Diyarbakir	Arpalık	Mevâliden Saideddin Efendi

15- Ayıntab Mevleviyeti (Devriyye)

Mevâli : Muhammed Said Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Harbirut	Ali Efendi	Süleymân Sâlim Efendi
Arabkir	Seyyid Ahmed Efendi	Mustafa Kâmil Efendi
Malatya	Muhammed Emin Efendi	Mustafa Sadullah Efendi
Behisni	Mustafa Şâkir Efendi	Seyyid Ali Rıza Efendi
Kilis	Osman Efendi	–

16- Haleb Mevleviyeti (Mahreç)

Mevâli : Muhammed Said Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Urfa – Rakka	Muhammed Şâkir Efendi	Sâim Efendi
Beyrut-Sayda	Mustafa Efendi	Cemal Efendi
Trablus Şam	Arpalık	Sultanzade Ahmed Efendi

17- Kudüs-ü Şerîf Mevleviyeti (Mahreç)

Mevâli : Selanik Müftüsü Yektâ Muhammed Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Akka	Maişet	Abdurrahman Efendi

18- Şâm- ı Şerîf Mevleviyeti

Mevâli : Ârif bin Hafidi Nazif Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
Hamas	Mehmed Tahir Efendi	Rufâizade İsmail Efendi
Hama	Abdurrahman Efendi	Mehmed Sadık Efendi

19- Bağdad Mevleviyeti (Devriyye)

Mevâli : Birûsevî Esad Efendi

Kazâ	Kuzât	Nüvvâb
------	-------	--------

Kerkük Şehr-i Zor Mehmed Rıfad Efendi Abdulgani Efendi

Basra	Rızâ Efendi	-
-------	-------------	---

20- Mekke-i Mükerreme Mevleviyeti

Mevâli : Zeynelâbidîn Efendizâde İmâdeddîn Efendi

21- Medîne-i Münevvere Mevleviyeti

Mevâli : Yusufcukzâde Seyyid Ahmed Şükrü Efendi

22- Mısır Mevleviyeti (Bilâd-ı Erbaa)

Mevâli : Said Efendi

23- Trablusgarb Mevleviyeti

Mevâli : Ahmed Zihni Efendi

IV. BÖLÜM

VİLÂYETLER

A- TAŞRA TEŞKİLÂTI

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanından sonra ilk önemli düzenleme taşra teşkilâtında yapıldı. Yenilik taraftarları, geçmişte yapılan düzenlemeleri de göz önünde tutarak, 1840-1852 yılları arasında taşra yönetiminde kalıcı düzenlemeleri yaptılar.

Öncelikle “iltizam” usulü kaldırıldı. Sancak yönetimi mütesellimden alınarak "Muhassıl" a verildi. Muhassıllar, hem sancağı yönetecekler hem de vergileri toplayıp hazineye göndereceklerdi. Bunun için mal-mülk sayımına başlandı. Elde edilecek verilere göre herkesin yılda ne kadar vergi ödeyeceği belirlenmeye çalışıldı. Muhassılların bu ağır yükün altından kalkabilmeleri için sancak merkezlerinde “Muhasıllık Meclisleri”nin kurulması kararlaştırıldı.

1842 yılı Mart ayında yeni bir düzenleme yapıldı. Bir kaç köyün bağlandığı köyle sancak arasında idarî yeni bir birim olmak üzere "kaza" oluşturuldu. Yönetici olarak halk tarafından seçilen ve "kaza müdürü" denilen kimseler görevlendirildi. Sancak idaresinde önemli bir değişiklik yapılmadı. Muhassıl yerine yine merkezden atanan yöneticiye "kaymakam" dendi. Eyaletler ise valilerce yönetilecekti. Bu düzenlemenin en belirgin özelliği, ilk kez kaza'nın idarî birim olarak taşra teşkilâtında yer almasıdır. Bu tarihe kadar kaza denildiğinde mahkemenin bulunduğu yer söz konusu idi. Adlî birim olma niteliği önde geliyordu. 1842'den itibaren idarî nitelik kazanmış ve imparatorluğun yıkılışına dek varlığını sürdürmüştür. Yöneticisi

olan müdürler yörenin ileri gelenleri arasından halk tarafından seçiliyorlardı. Merkezin onayı alındıktan sonra göreve başlıyorlardı. Böylece, II. Mahmud'un köy ve mahalle yöneticisi olarak muhtarları seçimle atamasının ardından önemli bir ikinci adım atılmış bulunuyordu. Halkın yönetime katılmasında meşrutiyete doğru gidişte önemli bir aşama idi.

Sancağa yönetici olarak atanan kaymakamların yanına "Küçük Meclis" daha sonra "Sancak Meclisi" denilen kurul verildi. Bu Meclis, muhassıllık meclislerinin yerini almıştı. Kaymakamın başkanlığında mâl müdürü, hakim (Naip), tahrirât ve mâl başkâtipleriyle Müslüman ve Müslüman olamayan toplulukların seçerek görevlendirdikleri temsilcilerden oluşuyordu. Haftanın belirli günlerinde toplanarak, yönetim, maliye, eğitim-öğretim, belediye hizmetleriyle ilgili konuları görüşüp karara bağlıyordu. Ayrıca şer'i konular dışındaki hukuk davalarına bakmakla yükümlü idi. Sancağın mâliye işleri *mâl müdürü* ne verilmiş, nüfus ve tahrirât işleri de ayrı birimler olarak faaliyete geçirilip, kaymakamın bu işlere doğrudan karışması önlenmişti.

Eyalet yönetiminde de 1842 düzenlemesiyle köklü ve kalıcı değişiklikler gerçekleştirildi. Valilerin yetkileri azaltıldı. Mâliye işleri doğrudan merkezden atanan "Defterdâr" a verildi. Büyük Meclis adı altında oluşturulan kurul, vali başkanlığında, defterdar, kadı, müftü, Müslüman halkın seçtikleri temsilciler ile Müslüman olmayanların dini liderleri ve temsilcilerinin katılmalarıyla toplanmaktaydı. Sancak meclislerinin kararlarını inceleyip sonuca bağlamanın yanı sıra, eyaletin yönetim, maliye, güvenlik, bayındırlık, eğitim-öğretim. işlerine bakmakla yükümlü idi.

Ayrıca, mahkeme görevi yaparak devlet memurlarını yargılıyor, ağır suç işleyenlerin soruşturmasını yapıyordu.

Taşra teşkilâtında yapılan bu köklü değişiklikler, uygulamada ortaya çıkan sorunlar göz önünde tutularak 1849'da çıkarılan bir yönetmelikle kurallara bağlandı. Giriş, dokuz bölüm halinde düzenlenen bu yönetmelik 68 maddeden oluşuyordu. Eyaletlerdeki Büyük Meclis Eyalet Meclisi adını aldı. Sancaklardaki Küçük Meclisler 1849'dan sonra Sancak Meclisi adını aldı. 1864 Vilâyet Nizamnâmesinin yürürlüğe girmesine dek geçerli oldu. "Eyalet Meclisleri Nizamnamesi" adı verilmiş olmasına karşın, taşra teşkilatının bütün basamaklarında görev alanların uyacakları kuralları kapsamakta, güvenlik, bayındırlık, yargı, eğitim- öğretili ilgilendiren konularla ilgili hükümlere de yer verilmekteydi. Ancak, istenilen doğrultuda hizmet verecek yeterli personel bulmak mümkün olamadı. Tanzimât öncesinde yönetimin çeşitli basamaklarında çalışanlar, yeni uygulamada da iş başında kaldılar. Alışkanlıklarını, anlayışlarını sürdürdüler. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı, ayaklanmalar ve nihayet Kırım Savaşı düzenlemelerin istenilen şekilde uygulanmasını engelledi⁵³.

Aşağıda eyalet, sancak ve kazaların yönetimindeki değişiklikler hususi yıllara göre tablo halinde izah edilmiştir.

⁵³ Musa Çadırcı, "Tanzimat" **Osmanlı** , C. 6, Yeni Türkiye Yay. (Ed. Güler Eren)

Ankara 1999, s. 184,185 ; M. Çadırcı, 1997, s.208-248.

	1839	1842	1849	1864
Eyalet	Eyalet Vali “Eyalet Meclisi”	Eyalet Vali+ Defterdar “Büyük Meclis”	“Eyalet Meclisleri Nizamnâmesi” çıkarıldı.	Vilayet Vali “Vilayet İdare Meclisi” 1864 Vilayet Nizamnamesi
Sancak	Sancak Muhassıl “Muhassıllık Meclisi” İltizam kaldırıldı. Mültezim yerine “Muhassıl” geldi.	Sancak Kaymakam “Küçük Meclis” Daha sonraları “Sancak Meclisi”		Liva “Liva İdare Meclisi” Mutasarrıf
Kaza		Kaza Kaza Müdürü		Kaza Kaymakam “Kaza İdare Meclisi”

Tablo 3: Eyalet, sancak ve kazaların yönetimindeki değişiklikler.

Burada Tanzimât'ın ilanından sonra mülkiye memurlarının rütbe ve dereceleri ile bunların diğer devlet görevlileri ile karşılıklı durumlarını ifade etmekte fayda görüyoruz⁵⁴;

<u>Mülkiye sınıfı</u>	<u>Askeriye sınıfı</u>	<u>İlmiye Sınıfı</u>
Sadr-ı Azam	Serasker	Şeyhülislam
Rütbe-i ulâ sınıf-ı evvelî	Müşir-Vezir	Sadr-ı Rumeli
Rütbe-i ulâ sınıf-ı sâni	Ferik	Sadr-ı Anadolu
Rütbe-i sâni sınıf-ı evvelî	Mirmiran	İstanbul Pâyesi
Rütbe-i sâni sınıf-ı sâni	Mirliva	Haremeyn Mollası

⁵⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu, 1999, s.87.

Rütbe-i sâlis sınıf-ı evvelî	Miralay	Bilâd-ı Erbaa Mollası Pâyesi
Rütbe-i sâlis sınıf-ı sâni	Kaymakam	Mahreç Mollası Pâyesi
Rütbe-i râbi	Binbaşı	İstanbul Müderrislik Pâyesi
Divân-ı hümayûn hâcegânı		

Tablo 4: Mülkiye, askeriye ve ilmiye sınıfının rütbe ve dereceleri

Yukarıda sıraladığımız rütbeler ve bunların birbirlerine göre durumları da zamanla değişiklikler gösterdi. Bunlar 1848’de şöyle sıralanmıştı:

Müşirlik ve vezâret rütbeleri, Rumeli ve Anadolu sudûru ve rütbe-i bâlâ, rütbe-i ûla sınıf-ı evveli, feriklik, İstanbul payesi, mir-i miranlık, rütbe-i ûla sınıf-ı sâni, Haremeyn-i şerifeyn pâyesi, mirlivalık, rütbe-i sâniye sınıf-ı evvel mütemâyizi, bilâd-ı erba'a mevleviyeti, rütbe-i sâniye sınıf-ı sâni, mir-i ümeralık ve istabl-ı âmire müdürlüğü pâyesi, mahrec mevleviyeti, miralaylık, rütbe-i sâlise ve kapıcıbaşılık, kibâr müderrisîn, kaymakamlık, rütbe-i rabi'a, musıla-ı Süleymaniye altındaki müderrisler, binbaşılık ve hâcelik⁵⁵

⁵⁵ Ali Akyıldız, 1993, s. 41. Akyıldız, bu bilgiyi 15 RA 1264 / 20 Şubat 1848 tarihli Teşrifât Defteri’ne dayanarak vermektedir. Önceki defterlerde ilmiye, kalemiye ve seyfiye sınıflarının birbirine karşı durumlarının eşleştirildiğini belirten yazar, burada böyle bir karşılaştırılmaya gidilmediğine, teşrifâtteki sıralamanın karışık olarak verildiğine işaret etmiştir. Aynı tarih için teşrifâtteki sıralamayı ve

Sâlnâme'mizde kayıtlı bulunan eyalet ve livalar (sancak) aşağıdaki tabloda sıralanmıştır. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında 37 eyalet, (eyalet merkezleri hariç olmak üzere) 94 liva bulunmaktadır. Mardin livası hem Musul eyaletinde hem Kürdistan eyaletinde kaydedildiğinden iki kere sayılmıştır. E. Z. Karal, Tanzimât'ın ilk yılları için 35 eyalet, 142 sancak bulunduğunu belirtmektedir⁵⁶. Tablo incelendiğinde Ankara ve Harem-i Nebevî'nin Tanzimât'ın ilk yıllarında eyalet sayılmadığı, belirtilen iki tarih arasında eyalet sayılarında oluşan farkın buradan kaynaklandığı görülecektir.

Tanzimat'ın İlk Yıllarında Eyaletler ve Sancaklar (Karal'a göre)			M. 1849 Devlet Sâlnâmesi'ne Göre Osmanlı Eyalet ve Sancakları		
Sıra	Eyalet	Sancak	Sıra	Eyalet	Sancak
1	Edirne	Edirne, Dört şehir livası "Çatalca, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece, Terkoz." Tekirdağ – Gelibolu-Filiba-İslimiye	1	Edirne	Silivri-Vize-Gelibolu-Filiba
2	Silistre	Silistre- Varna	2	Silistre	Vârna-Tırnova
3	Boğdan	Boğdan	3	Boğdân	–
4	Eflak	Eflak	4	Eflâk	–
5	Vidin	Vidin- Tırnova	5	Vidin	İslimiye
6	Niş	Niş-Sofya-Samakov-Köstendil	6	Niş	Sofya-Samako-Köstendil

eşleştirmeyi İ. Hakkı Uzunçarşılı yapmıştır. Bu bilgi tezimizin ilmiye teşkilâtını incelediğimiz bölümünde verilmiştir.

⁵⁶ E. Z. Karal, C. 6, 1995, s. 128.

7	Üsküb	Pirzeren- Priştine	7	Üsküb	Prizreyn-Priştine
8	Belgrad Kalesi	-	8	Belgrad	-
9	Sırbistan	-	9	Sırp	-
10	Bosna	Bosna-Hersek-İzvornik-Kliss	10	Bosna	Hersek-İzvornik
11	Rumeli "Arnavutluk ve Makedonya"	Manastır-Işkodra-Ohri-Kesriye	11	Rumeli	İskenderiye-Ohri-Kesriye
12	Yanya (Epir)	Yanya-Berat-Ergiri-Preveze	12	Yanya	Berat - Erkirı
13	Selânik	Selânik- Tırhala-Serez-Drama	13	Selânik	Tırhala – Siroz - Drama
14	Cezair-i Bahri Sefid	Rodos-Bozcaada-Limni-Midilli Sakız-Kıbnz.	14	Cezâyir-i Bahr-i Sefîd	Bozcaada – Limni – Midillü - Sâkız – Sisam - İstânköy – Rodos - Kıbrıs
15	Girid	Hanya-Resmo-Kandiya	15	Girid	Kandiye-Retmo
16	Kastamonu	Kastamoni-Kocaili-Bolu-Sinop Viranşehir.	16	Kastamonu	Kocaeli-Bolu-Viranşehir-Sinob
	-	-	17	Ankara	Kangrı
17	Hüdâvendigâr	Bursa-Karahisar-Kütahya-BilecikErdek-Biga- Karasi-Ayvalık	18	Hüdâvendigar	Karahisâr-ı Sâhib-Kütahya-Bilecik-Erdek-Biga-Karesi-Ayvalık
18	Aydın	Aydın-Saruhan-Salihli-Menteşe-Denizli	19	Aydın	Sığla-Sâruhan-Denizli-Menteşâ
19	Karaman	Karaman- Hamit-Teke-İçel-Alaiye-Konya-Niğde	20	Karamân	Hamîd-Teke-Alâiye-İç İli-Nevşehir
20	Adana	Adana- Tarsus-Bilan-Karahisar -Nallu-Uzeyir-Maraş	21	Adana	Tarsus-İzmid-Kara İsâlu-Maraş
21	Bozok	Bozok-Kayseri-Ankara-Kengari	22	Bozok	Kayseri
22	Sivas	Sivas-Amasya-Divriği-Yen İli	23	Sivâs	Amasya ve Çorum-Yeni İl-Divriği

23	Trabzon	Trabzon-Karahisar Şarki Çarmık- Ünye- Gümüşhane-Ordu	24	Trabzon	Kara Hisâr-ı Şarkî-Cânîk- Konya- Gümüşhâne-Ordu
24	Erzurum	Erzurum- Çıldır- Kars- Bayazıt- Dersim	25	Erzurum	Çıldır-Kars- Bâyezîd
25	Kürdistan	Diyarbakır-Muş-Van- Hakkari-Cizre	26	Kürdistan	Vân-Muş-Mardin
26	Harput	Harput-Malatya- Bihisni-Maden	27	Harput	Diyarbakır- Maâden-Arabkir- Malatya-Behisni
27	Halep	Halep-Raka-Ayıntap- Kilis	28	Haleb	Rakka-Ayıntâb- Kilis
28	Sayda	Sayda- Akka-Nablus- Kudüs- Trablus Şam (Tripoli-Suriye) Cebel- Lazkiye-Beyşehri	29	Sâyda	Trablus-Lâdkiye- Akka-Kudüs-ü Şerîf
29	Şam	Şam Şerif-Humus- Hama-Hacilyevm	30	Şâm	Hamâ-Humus
30	Musul	Musul	31	Musul	Mârdin
31	Bağdad	Bağdad-Süleymaniye- Köy sancak-Kerkük- Basra	32	Bağdâd	Süleymânîye
32	Habeş	Cidde- Yemen	33	Habeş	—
	-	-	34	Harem-i Nebevî	Medîne
33	Mısır	12 Liva	35	Mısır	—
34	Trablusgarb	4 Liva	36	Trablusgarb	Bingâzi-Fizân- Cebel-i Garbiye- Hams
35	Tunus	...	37	Tunus	—

Tablo 5: Tanzimat'tan M. 1849 'a kadar Osmanlı eyalet ve livaları.

B- TAŞRADA BULUNAN MEMÛRÎN

Sâlnâme incelendiğinde tüm eyaletlerin aynı şekilde yönetilmediğini görebiliriz. Edirne, Silistre, Niş, Üsküb, Selânik, Kastamonu, Ankara, Karamân, Adana, Trabzon, Erzurum, Harput, Haleb, Sâyda, Şâm, Musul, Mısır, Trablusgarb eyaletleri vezir rütbesindeki valilerle yönetilmekte idi. Vidin, Bosna, Yanya, Girid, Hüdâvendigar, Aydın, Kürdistan, Bağdâd, Habeş, Harem-i Nebevî, Tunus eyaletlerinin başında ise müşir rütbesine sahip valiler vardı. Boğdân, Eflâk, Sırp eyaletlerinin yönetimi voyvodalara, Belgrad eyaletinin yönetimi ise bir muhafıza bırakılmıştı. Rumeli, Bozok, Sivâs eyaleti mutasarrıflar tarafından yönetiliyordu. Bunlardan farklı olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaleti kaptan-ı deryâlığa bağlanmıştı. Bilindiği üzere o devrin Kaptan-ı Deryâsı Mısır Vâlisi Mehmet Ali Paşa idi. Eyaletlerin mâli işleri çoğu yerde defterdârlarda, kimilerinde ise mal müdürlerinde idi.

Sancakları yönetenler çoğunlukla kaymakamlardı. Diğerleri muhâfız, muhassıl, mutasarrıflıkla yönetiliyordu. Bunlar Kapıcıbaşı, Sâniye, Mirmirân, Mirülümerâ, Hâcegân, İstabil-i Âmire pâye ve rütbesindeki kimselerdi. Bunlardan farklı olarak Karesi ve Filibe sancaklarını vezir, Medîne'yi ise bir muhafız yönetiyordu.

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesi'nde vilayetler hakkında “Taşrada Bulunan Memûrîn” başlığı ile şu bilgiler verilmiştir⁵⁷.

⁵⁷ Sâlnâme, Def'a 3, 1265 H. (1849), s.71-85.

1- Edirne

Eyâlet İmâmiyyesi : Edirne

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezîr İsmâil Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Evvelîden Ârif Zeki Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Silivri Kaymakamı Kapıcıbaşı Ali Ağa

Vize Kaymakamı İstabil-i âmire

Pâyelü Ferhâd Bey

Gelibolu Kaymakamı Sâniyeden Halîm Efendi

Filibe Vâlisi Vezîr İsmet Paşa

2- Silistre

Eyâlet İmâmiyyesi : Silistre

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi vezîr Mirzâ Said Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâniyeden Hüseyin Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Vârna Muhâfızı Mirmirân Hasan Paşa

Tırnova Kaymakamı Mirmirân Cemâl Paşa

3- Boğdân

Eyâlet İmâmiyyesi : Boğdân

“ Zabtiyye Memûrları : Voyvodası vezir pâyesiyle İstorza Bey

4- Eflâk

Eyâlet İmâmiyyesi : Eflâk

“ Zabtiyye Memûrları : Voyvodası vezir pâyesiyle

5- Vidin

Eyâlet İmâmiyyesi : Vidin

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Müşir Hüseyin Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdâr Sâniyeden İbrâhim Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

İslimye Muhassılı Kapucubaşı Hurşîd Ağa

6- Niş

Eyâlet İmâmiyyesi : Niş

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Vâsıf Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâniyeden Ali Bey

Elviye İmâmiyyesi

Elviye Zabtiyye Memûrları

Sofya

Kâymakamı Sâniyeden Şâkir Paşa

Samako

Kâymakamı (Bilgi yok)

Köstendil

Kâymakamı Kapucubaşı Mehmed Ağa

7- Üsküb

Eyâlet İmâmiyyesi

: Üsküb

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Hâfız Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâliseden Ferid Efendi

Elviye İmâmiyyesi

Elviye Zabtiyye Memûrları

Prizren

Kâymakamı Mirmirân Ömer Paşa

Priştine

Kâymakamı Mirmirân Abdurrahmân Paşa

8- Belgrad

Eyâlet İmâmiyyesi

: Belgrad

“ Zabtiyye Memûrları : Muhâfızî Mirmirân Hasan Paşa

9- Sırp

Eyâlet İmâmiyyesi

: Sırp

“ Zabtiyye Memûrları : Voyvodası Vezir Pâyesiyle Aleksandr Bey

10- Bosna

Eyâlet İmâmiyyesi

: Bosna

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Müşir Tâhir Paşa

Elviye İmâmiyyesi

Elviye Zabtiyye Memûrları

Hersek

Mutasarrıfı Vezir Ali Paşa

İzvornik

Kâymakamı Mirülümerâ Mahmûd Paşa

11- Rumeli

Eyâlet İmâmiyyesi

: Rumeli

“ Zabtiyye Memûrları : Mutasarrıfı Mirmirân Ârif Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâniyeden Âsım Bey

Elviye İmâmiyyesi

Elviye Zabtiyye Memûrları

İskenderiye

Mutasarrıfı Mirmirandan Osmân

Mazhar Paşa

Ohri

Kâymakamı İstabil-i Âmire Pâyelüsü Şerîf Bey

Kesriye

Kâymakamı Sâliseden Fâhir Efendi

12- Yanya

Eyâlet İmâmiyyesi

: Yanya

“ Zabtiyye Memûrları : Valisi Müşir Rüstem Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdarı Sâliseden Sâlik Efendi

Elviye İmâmiyyesi

Elviye Zabtiyye Memûrları

Berat

Kaymakamı Mirmiran Hasan Paşa

Erkırı

Kaymakamı İstabil-i Âmire Pâyelü Atâ Bey

13- Selânik

Eyâlet İmâmiyyesi : Selânik

“ Zabtiyye Memûrları : Valisi Vezir Bekir Sâmi Paşa

“ Mâliye Memûrları : Mal Müdürü Sâliseden Nâmık Efendi

Elviye İmâmiyyesi	Elviye Zabtiyye Memûrları
Tırhala	Mutasarrıfı Vezîr Ziyâ Paşa
Siroz	Kâymakamı İstabil-i Âmire Pâyelü Alâaddin Bey
Drama	Kâymakamı Kapıcıbaşı Hüsnü Bey

14- Cezâyir-i Bahr-i Sefîd

Eyâlet İmâmiyyesi : Cezâyir-i Bahr-i Sefîd

“ Zabtiyye Memûrları : Kapudân-ı Deryalığa mülhak

Elviye İmâmiyyesi	Elviye Zabtiyye Memûrları
Bozcaada	Kâymakamı Sâliseden Sefer Efendi
Limni	Kâymakamı Mirülümerâ Hüseyin Paşa
Midillü	Kâymakamı Kapıcıbaşı İsmâil Bey
Sâkız	Kaymakamı Hâcegândan Sücûdi Efendi
Sisam	Yeni İstiğnâkı ve Goridis
İstânköy	Kâymakamı Hâcegandan Mehmed Efendi
Rodos	Kâymakamı Mirmirân Maşûk Paşa
Kıbrıs	Kâymakamı Mirmirân Âdil Paşa

15- Girid

Eyâlet İmâmiyyesi : Girid

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Müşir Mustafa Nâilî Paşa

“ Mâliye Memûrları : Mâl Müdürü Hâcegândan Sâdık Bey

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Kandiye Kâymakamı Mirmirân Veli Paşa

Retmo Kâymakamı.

16- Kastamonu

Eyâlet İmâmiyyesi : Kastamonu

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezîr Selim Paşa

“ Mâliye Memûrları : Mâl Müdürü Hâcegândan Hasan Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Kocaeli Kâymakamı Sâniyeden Osmân Bey

Bolu Kâymakamı Hâcegândan Muhtar Efendi

Virânşehir Kâymakamı Sâniyeden Esad Efendi

Sinob Kâymakamı Mirmirân Doğan Paşa

17- Ankara

Eyâlet İmâmiyyesi : Ankara

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Vecihi Paşa

“ Mâliye Memûrları : Mâl Müdürü Sâliseden İbrâhim Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Kangrı Kâymakamı Kapıcıbaşı Tâhir Ağa

18- Hüdâvendigâr

Eyâlet İmâmiyyesi : Hüdâvendigâr

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Müşir Mustafa Nûri Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Evvelîden Mustafa Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Karahisâr-ı Sâhib Muhassılı Sâliseden Ali Rızâ Efendi

Kütahya Kâymakamı Sâniyeden İzzet Bey

Bilecik Kâymakamı Sâniyeden Şâkir Efendi

Erdek Muhassılı Hâcegândan Kâmil Efendi

Biga Mutasarrıfı Mirmirân Hasan Paşa

Karesi Mutasarrıfı Vezîr Mehmed Paşa

Ayvalık Kâymakamı Hâcegândan Selim

19- Aydın

Eyâlet İmâmiyyesi : Aydın

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Müşir Yakub Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Evvelîden Nûri Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Sığla Kâymakamı Evvelîden Osmân Efendi

Sâruhan Kâymakamı Evvelîden Said Efendi

Denizli Kâymakamı Hâcegândan Şâkir Efendi

Menteşâ Muhassılı Mirmirân Haydar Paşa

20- Karamân

Eyâlet İmâmiyyesi : Karamân

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Hasan Hakkı Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâniyeden Tahsin Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Hamîd Kâymakamı İstabil Ahmed Bey

Teke Kâymakamı İstabîl-i Âmire Pâyelü İzzet Bey

Alâiye Muhassılı Mirmirân Ferhâd Paşa

İç İli Kâymakamı Kapucubaşı Süleymân Bey

Nevşehir Kâymakamı Kapucubaşı İsmâil Bey

21- Adana

Eyâlet İmâmiyyesi : Adana

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Mustafa Paşa

“ Mâliye Memûrları : Mâl Müdürü Sâliseden Hakkı Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Tarsus Kâymakamı Kapucubaşı Yakub Ağa

İzmid Kâymakamı.

Kara İsâlu Kâymakamı Kapucubaşı Ali Bey

Maraş Kâymakamı.

22- Bozok

Eyâlet İmâmiyyesi : Bozok

“ Zabtiyye Memûrları : Mutasarrıfı Mirmirân Seyyid Paşa

“ Mâliye Memûrları : Mâl Müdürü Sâliseden Gâlib Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Kayseri Kâymakamı Kapıcıbaşı Ahmed Bey

23- Sivâs

Eyâlet İmâmiyyesi : Sivâs

“ Zabtiyye Memûrları : Mutasarrıfı Mirmirân Abbâs Bâşı

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâliseden Esad Bey

Elviye İmâmiyyesi

Elviye Zabtiyye Memûrları

Amasya ve Çorum

Mutasarrıfı Mirmirân Hilmi Paşa

Yeni İl

Kâymakamı Sâniyeden İsmâil Bey

Divriği

Kâymakamı Mirmirân Paşa

24- Trabzon

Eyâlet İmâmiyyesi

: Trabzon

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Hayreddin Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Evvelîden Râşid Bey

Elviye İmâmiyyesi

Elviye Zabtiyye Memûrları

Kara Hisâr-ı Şarkî

Kâymakamı Hâcegândân Hacı Rıfat Efendi

Cânîk

Kâymakamı Mirmirân Ahmed Paşa

Konya

Kâymakamı İstabil-i Âmire Pâyelü Hacı Mehmed Ağa

Gümüşhâne

Kâymakamı Kapıcıbaşı Ahmed Bey

Ordu

Kâymakamı.

25- Erzurum

Eyâlet İmâmiyyesi

: Erzurum

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Hamdi Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâniyeden Mecîb Bey

Elviye İmâmiyyesi

Elviye Zabtiyye Memûrları

Çıldır

Kâymakamı Mirmirân Baycân Paşa

Kars Kâymakamı Mirülümerâ Serâ Paşa

Bâyezîd Kâymakamı Mirmirân Behlül Paşa

26- Kürdistan

Eyâlet İmâmiyyesi : Kürdistan

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Müşir Esad Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâniyeden Mehmed Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Vân Kâymakamı Mirmirân Mehmed Reşîd Paşa

Muş Kâymakamı Kapucubaşı Ahmed Ağa

Mardin Kâymakamı Mirmirân Mustafa Paşa

27- Harput

Eyâlet İmâmiyyesi :Harput

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Sabri Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâniyeden Nazif Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Diyarbakir Kâymakamı Mirmirân Vâsıf Paşa

Maâden Emînî Sâniyeden Şâkir Efendi

Arabkir Kâymakamı Kapıcıbaşı Hüseyin Bey

Malatya Kâymakamı Kapıcıbaşı Mehmed Ağa

Behisni Kâymakamı İstabil-i âmire Payelü

Hüsnü Bey

28- Haleb

Eyâlet İmâmiyyesi : Haleb

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Kâmil Paşa

“ Mâliye Memûrları : Mâl Müdürü Sâniyeden Ahmed Bey

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Rakka Kâymakamı Mirmirân Osmân Paşa

Ayntâb Kâymakamı İstabil-i âmire Payelü Şerif Ağa

Kilis Kâymakamı Kapıcıbaşılarından Veli Ağa

29- Sâyda

Eyâlet İmâmiyyesi : Sâyda

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Vâmak Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Evvelîden Hacı Vahhâb Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Trablus Kâymakamı Kapıcıbaşı Mahmûd Bey

Lâdkıye Kâymakamı Hâcegândan Şâkir Efendi

Akka Muhâfızî Mirmirân Râif Paşa

Kudüs-ü Şerîf Mutasarrıfı Mirmirân Bahri Paşa

30- Şâm

Eyâlet İmâmiyyesi : Şâm

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Osmân Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Sâniyeden Hacı İzzet Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Hamâ Kâymakamı Kapıcıbaşı Mustafa Bey

Humus Kâymakamı Hâcegândan Tâhir Efendi

31- Musul

Eyâlet İmâmiyyesi : Musul

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir Aşkar Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Evvelîden Mehmed Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Mârdin Kâymakamı Mirmirân Mustafa Paşa

32- Bağdâd

Eyâlet İmâmiyyesi : Bağdâd

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Müşir Necîb Paşa

“ Mâliye Memûrları : Mal Müdürü Evvelîden Sâdık Bey

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Süleymâniye Kâymakamı Mirmirân Abdullah Paşa

33- Habeş

Eyâlet İmâmiyyesi : Habeş

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Müşir Hüseyin Paşa

“ Mâliye Memûrları : Defterdârı Evvelîden Said Efendi

34- Harem-i Nebevî

Eyâlet İmâmiyyesi : Harem-i Nebevî

“ Zabtiyye Memûrları : Seyyidü'l-Hadim Müşir Dâver Paşa

“ Mâliye Memûrları : Harem-i Şerîf Müdürü Hâcegândân Recâi
Efendi

Elviye İmâmiyyesi Elviye Zabtiyye Memûrları

Medîne Muhâfızî Mirülümerâ Zeynelâbidîn Paşa

35- Mısır

Eyâlet İmâmiyyesi : Mısır

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir İbrâhim Paşa

36- Trablusgarb

Eyâlet İmâmiyyesi : Trablusgarb

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Vezir İzzet Paşa

“ Mâliye Memûrları : Mal Müdürü Sâliseden Nâşid Bey

Elviye İmâmiyyesi

Elviye Zabtiyye Memûrları

Bingâzi

Kâymakamı Mirmirân Şerif Paşa

Fizân

Kâymakamı Mirülümerâ Hasan Paşa

Cebel-i Garbiye

Kâymakamı Hâcegândan Kâsım Efendi

Hams

Kâymakamı Ahmed Bey

37- Tunus

Eyâlet İmâmiyyesi

: Tunus

“ Zabtiyye Memûrları : Vâlisi Müşir Ahmed Paşa

C-KAPI KETHÜDÂLARI

Kapı kethüdâları İstanbul ve diğer belediyelerin işlerine bakmak için bakanlıkta valileri temsil eden ve vilayetteki bakanlık çalışmalarını merkezileştiren kimselerdi⁵⁸. Her eyalet veya sancak beyinin, mütesellimin İstanbul’da bir kapı kethüdâsı bulunur ve bunlar eyalet işlerinin merkezde zamanında görülmesine vasıta olurdu ⁵⁹. Sâlnâmemize göre 29 kapı kethüdâsı

⁵⁸ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.2, E yay. 1983, s. 106.

⁵⁹ Vecihi Tönük, **Türkiye’de İdare Teşkilâtı**, İçişleri Bakanlığı yay. Ankara, 1945, s.72

bulunmakta idi. Bunlardan bazıları birden fazla eyalete bakıyordu. Kimlerin hangi eyaletin sorumlusu olduğu aşağıda sıralanmıştır⁶⁰.

Harem-i Nebevî Kapıkethüdâlığı Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Tarafından İdâre olunur.

Bahr-ı Sefîd Boğazı Kapıkethüdâlığı Tophâne-i Âmire Nezâreti tarafından idâre olunur.

Mısır Kapıkethüdâsı Rütbe-i Bâlâ'dan Mazlûm Bey

Bağdâd Kapıkethüdâsı Âlâ'dan Muhtâr Bey

Cidde Kapıkethüdâsı Âlâ'dan Keşşâf Efendi

Kürdistân Kapıkethüdâsı Âlâ'dan Eşref Bey

Silistre-Konya Kapıkethüdâsı Sâniyeden Nebîl Bey

Edirne, Hüdâvendigâr, Yanya, Bosna, Şam, Meâdin-i Hümâyûn Kapıkethüdâsı Sâniyeden Şevket Bey

Vân Kapıkethüdâsı Sâniyeden Sâdri Bey

Biga, Harbirud (Harput) Kapıkethüdâsı Sâniyeden Mustafa Behcet Efendi

Üsküb, Ankara, Erzurum, Adana, Musul, Trablus, Tunus Kapıkethüdâsı Sâniyeden Kenan Efendi

Niş, Hersek Kapıkethüdâsı Sâniyeden Nesîm Efendi

⁶⁰ **Sâlnâme**, Def'a 3, 1265 H. (1849), s.

Sivas Kapıkethüdâsı Sâniyeden Veysel Efendi

Amasya, Kudüs Kapıkethüdâsı Sâniyeden Hamdi Bey

Sayda, Karesi, Kastamonu, Diyârbekir Kapıkethüdâsı Sâniyeden Aziz Efendi

Menteşâ Kapıkethüdâsı Sâniyeden Sâdık Efendi

Aydın, Haleb Kapıkethüdâsı Sâniyeden Yusuf Efendi

Vidin, Kıbrıs, Trabzon, Belgrad Kapıkethüdâsı İstabil-i âmireden Nûri Bey

Selânik, Filibe Kapıcıbaşsı Sârim Bey

Girid, Tırhala Kapıkethüdâsı Sâliseden Sâmi Efendi

Varna, Tırnova, Bozok Kapıkethüdâsı Sâliseden Nazîf Efendi

Rumeli Kapıkethüdâsı Sâliseden İzzet Bey

Bâyezid Kapıkethüdâsı Sâliseden Mehmed Efendi

Mardin Canik Kapıkethüdâsı Hâcegândan Hâlid Efendi

İşkodra Kapıkethüdâsı Hâcegândan Ali Rızâ Efendi

Boğdan Kapıkethüdâsı İstifnakı ve Goridis (?)

Eflâk Kapıkethüdâsı Legunit (?) Nikola Aristariki (?)

Sırp Kapıkethüdâsı Nikolayeviç.

Karesi Kapıkethüdâsı Mehmed Efendi

V. BÖLÜM

DIŞ İLİŞKİLER

A- OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN ELÇİ, KONSOLOS VE ŞEHBENDERLERİ

Dünya tarihinde ve dengelerinde etkinliğini uzun yıllar sürdüren Devlet-i aliyye için dış ilişkiler hususunun ne denli mühim olduğunu ispata gerek yoktur. Yabancıların çok önceden açtıkları konsolosluklar aracılığı ile tek taraflı diplomasi şeklinde yürütülen dış ilişkiler, Karlofça Antlaşması’ndan sonra güçler dengesinin bozulması ile birlikte ve karşılıklı bir hal almıştır. Lale Devri’nde açılan geçici elçilikler ile III. Selim zamanında açılan daimî elçilikler bu durumu pekiştirmiştir.

Padişah ve sadrazama oradan da nişancıya bağlı olarak dış ilişkileri yürüten Divan görevlisi reisülküttâptır. Bu sürece paralel şekilde reisülküttaplık makamı da önem kazanmıştır. 1836’da II. Mahmut’un reformları çerçevesinde nâzırlıkların kurulmasıyla birlikte Reisülküttaplık makamı Umûr-ı Hâriciye Nezâreti’ne çevrilmiştir. Diğer bir önemli gelişme de memurların 1838’de dahiliyeci ve hariciyeci olarak sınıflandırılması olmuştur⁶¹. Divan kalemlerinden olan âmedî kalemi memurları hariciye işlerinde birinci dereceye yükselmiştir⁶².

⁶¹ A. Akyıldız, 1993, s.78-82.

⁶² Sevgi Gül Akyılmaz, **Reisü’l küttâb ve Osmanlı Hâriciye Nezâreti’nin Doğuşu**, Basılmamış doktora tezi, Konya 1990, s.131-141.

Osmanlılar çeşitli vesilelerle yurt dışına elçiler göndermiştir. Ancak, ilk elçiliklerin açılması geçici kaydıyla da olsa Sadrazam Damat İbrahim Paşa (1718-1730) ‘nın Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’yi Batı’yı tanımak üzere 1721’de Paris’e elçi olarak göndermesiyle başlamıştır. XX. asırla beraber elçiler iki dereceye ayrılınca, Osmanlı, büyükelçiye “sefîr-i kebîr” demiştir. “Sefîr” ise Osmanlı terminolojisinde hem orta elçi, hem de genellikle orta veya büyük bütün elçiler için kullanılır. “Sefâret-i kübrâ” büyükelçiliktir. Osmanlı sefîri görevi sonunda Divan’a yazılı bir rapor sunar ve buna “sefâretnâme” denirdi. Konsoloslar dört derece idi. Bunlar başkonsolos (Osm. başşehbender), konsolos (Osm. şehbender), konsolos muavini (Osm. şehbender vekili), konsolosluk ajanı (Osm. kançelir) idi. 1839’da Avrupa’nın 15 şehrinde konsolosluk açılmıştı. 1850’de Avrupa’nın 14 şehrinde Osmanlı başkonsolosu, 33 şehrinde konsolosluk, pek çok şehrinde konsolos muavinliği, Washington’da bir başkonsolosluk, Boston’da bir konsolosluk ve bir kaç şehrinde muavinlik bulunuyordu⁶³. Sâlnâmemizde konu ile ilgili olarak şu bilgiler mevcuttur⁶⁴ ;

Saltanat-ı Seniyye Sefir ve Şehbenderleri

Londra Büyükelçisi Vezîr Mehmed Paşa

Baş Sırkâtibi Kabûlî Efendi

İkinci Sırkâtibi Sâdık Bey

Maiyyet Kâtibi Rızâ Bey

⁶³ Y. Öztuna, 1986, s.64-65.

⁶⁴ **Sâlnâme**, Def’a 3, 1265 H. (1849), s. 88,89.

Tercümân-ı Arzumân

Pâris Ortaelçisi Kâlimâki Bey

Viyana Ortaelçisi Mozurus

Tahran Maslahatgüzârı Sâniyeden Nâmık Efendi

Atina Maslahatgüzârı Osmân Efendi

Berlin Maslahatgüzârı Dâver

Anvers Benderi Başşehbenderi : Bilgi Yok.

Amsterdam Benderi Şehbenderi Çâkboztev (?)

Hâmburk Benderi Şovalye Vandesleyr (?)

Pâris Benderi Başşehbenderi Ogüst Halfin

Hâver (Le Haver ?) Benderi Şehbenderi Mâturnkor (?)

Tebriz Benderi Baş-Şehbenderi Angelo Kaçânti

Viyana Benderi Şehbenderi Bozânet Mânâs

Venedik Benderi Şehbenderi Avsib Serpos (?)

Lağûrna (Livarna ?) Benderi Şehbenderi Tâveş (?)

Cenova Benderi Başşehbenderi Nikola Alagrati (?)

Korfu Benderi Başşehbenderi Şovalye Konemenov

Zânta Benderi Şehbenderi Yânni Dimarko

Londra Benderi Başşehbenderi Eduar Zehrâb (?)

Birmingham Benderi Şehbenderi Kolyis

Malta Benderi Şehbenderi Lorenzo Fâruce

Lizbon Benderi Başşehbenderi Coref Vânizler (?)

Oporto Benderi Şehbenderi Cevâkim Bosok (?)

Cebel-i Târik Benderi Şehbenderi Conkovel (?)

Mâsliyâ Benderi Baş-Şehbenderi Kâzimir Amerik (?)

Bârselona Benderi Şehbenderi Don Manuel Bârces

Nâpoli Benderi Başşehbenderi Kostandi Mârkoplu (?)

Nev-York (?) Benderi Şehbenderi Abrâm Zabcı Oğlu (?)

Şira Benderi Şehbenderi Rober.

B- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BULUNAN YABANCI ELÇİLİKLER VE KONSOLOSLUKLAR

Sâlnâme'mizde konu ile ilgili olarak 90. sayfadan itibaren şu bilgilere yer verilmiştir:

1- İspanya

İspanya Ortaelçisi Sâvza

Sırkâtibi Kâstilyo

Baş Tercümân Bernâr Sâvza

Kançelîr Ancelo Râduanî (?)

Tercümân Muâvini Françesko Raduani

İzmir Başkonsolosu Lobev

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Sadâka (?)

Sâkız Konsolos Vekîli Jiro

Rodos Konsolos Vekîli Bîlyoti

Hânya Konsolos Vekîli Kâporal

Kıbrıs Konsolos Vekîli Mâtî

İskenderiye Başkonsolosu Petrâki

Dimyât Konsolos Vekîli Saror

Süveyş Konsolos Vekîli Kosta

Beyrut Konsolosu Karvela

Sâyda Konsolos Vekîli Ebdalâ

Trablusşam Konsolos Vekîli Kâçiflî

Yafa Konsolos Vekîli Cilâd

Haleb Konsolos Vekîli Dorpeklo

Selânîk Konsolosu Aslân

Trablusgarb Konsolosu Zoğâsti

Edirne Konsolos Vekîli Varnâsa

2- İsveç Ve Norveçyâ

İsvec ve Norveçyâ Maslahatgüzârı Anton Testâ Kançelîr

Tercümân Timoni

İzmir Başkonsolosu Vineklemân

Kıbrıs Konsolos Vekîli Niyonker

Rodos Konsolos Vekîli Mâs

Ayvalık Konsolos Vekîli Pitale

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Gormizâno

Gelibolu Konsolos Vekîli Vâron

Kandiye Konsolos Vekîli Teron

Berrü's-Şâm Başkonsolosu Biçyoto

Akka Konsolos Vekîli Katafâgo

Trâblusşam Konsolos Vekîli Kâçifli

Tunus Konsolosu Tulon

Selânîk Konsolosu Pâskelen

Mısır Başkonsolosu Anastaz

Edirne Konsolos Vekîli Bâroçi

Sinob Konsolos Vekîli Broner

Sâmsun Konsolos Vekîli Gâraçino

3- İngiltere

İngiltere Büyükelçisi Sör Ester Atford Kanin (سراستر اتفوردقانین)

Baş Sırkâtibi İşbirnâm

Es-Sitte-i Şarkıyye Sırkâtıbı Aleyson

Maiyyet Kâtibi Lord Kalinton

Maiyyet Kâtibi Vived

Sefâret Mukayyidi Kont Pizâni

Baş Tercümân Frederik Pizâni

Sefâret Tercümanı Estefân Pizâni

Sefâret Tercümanı Şâber

Sefâret Tercümanı Sîmons

Kaңelir Komberbâc

İkinci Kaңelir Hârde

Edirne Konsolosu Vilişir

Vârna Konsolos Vekîli Kolinernil

Tekfurdağı Konsolos Vekîli Sili

Erzurum Konsolosu Berânet

Bâtum Konsolos Vekîli Holmin

Trabzon Konsolos Vekîli İstiyonis

Sâmsun Konsolos Vekîli Gâraçino

Arnavudluk Konsolosu Sândos

İşkodra Konsolos Vekîli Bonarti

İzmir Konsolosu Riçâr Berânet

Antalya Konsolos Vekîli Pârdi

Rodos Konsolos Vekîli Vilkison

İkenderiye Konsolosu Kilbert

Eflâk Konsolosu Kohon

İbrâil Konsolos Vekîli Hiçinson

Berrü’ş-Şâm Bâşkonsolosu Kolonilroz

Bursa Konsolosu Sândison

Bağdâd Konsolosu Macarrolinson

Musul Konsolos Vekîli Resâm

Belgrad Konsolosu Fonbilânîk

Boğazhisârları Konsolosu Kâlvert

Midilli Konsolos Vekîli Veri

Beyrut Konsolosu Mever

Hânya Konsolosu Avengele

Haleb Konsolosu Veri

Urfa Konsolos Vekîli İşvâ

Selânîk Konsolosu Belonet

Şâm Konsolosu Vived

Trâblusgârb Konsolosu Karâv

Bingâzi Konsolos Vekîli Meri

Derne Konsolos Vekîli Akoilâ

Merzok (مرزوق) Konsolos Vekîli Galyofi

Kıbrıs Konsolosu Niyonkır

Tarsus Konsolos Vekîli Kalâpertan

Kudüs Konsolosu Fiyonk

Yafa Konsolos Vekîli Fiyât

Kayseri Konsolosu Siyoter

Mahâ Konsolosu Asmeyt

Mısır Konsolosu Vâlin

(Mısır) Başkonsolosu Gârdenır

4- Avusturyâ

Avusturyâ Ortaelçisi Kont Estormer

Müsteşâr Kalçel

Sır Kâtibi Estâiz

Baş Tercümân Bâron Testâ

İkinci Tercümân Estendil

Üçüncü Tercümân Sovârez Hobret

Maiyyet Kâtibi Bâron Boşmân

Maiyyet Kâtibi Serâyez (?)

Maiyyet Kâtibi Eder

Ticâret Nâzırı Bâron Krinkır

Kaңelir Vakubger

İskenderiye Başkonsolosu Loren

Mısır Konsolos Vekîli Şampiyon

İzmir Başkonsolosu Menhâviç

Aydın Konsolos Vekîli Kâlkon

Kuşadası Konsolos Vekîli Bâron

Ayvalık Konsolos Vekîli Bespvâc

Kandiye Konsolos Vekîli Aytâr

Hanya Konsolos Vekîli İstiflic

Retmu Konsolos Vekîli Bârbiri

Sâkız Ve Çeşme Konsolos Vekîli Estepovic

Kıbrıs Konsolos Vekîli Kaprâre

Limson Konsolos Vekîli Frânkodi

Rodos Konsolos Vekîli Culyânic

İstânköy Konsolos Vekîli Ohnâ

Sisâm Konsolos Vekîli Karâsân

Midilli Konsolos Vekîli Remondo

Boğazhisarları Konsolos Vekîli İksântoplo

Gelibolu Konsolos Vekîli Zumbili

Bükreş Başkonsolosu Timoni

Belgrad Konsolosu Mâyerhofer

Berrü'ş-Şâm Konsolosu Dâdleborg (?)

Haleb Konsolos Vekîli Piçbota

İskenderun Konsolos Vekîli Conas

Lâdkıye Konsolos Vekîli Bilbe

Trablusşam Konsolos Vekîli Kâçifli

Sayda Konsolos Vekîli Katafâgo

Yafa Konsolos Vekîli Dâmyani

Akka ve Hayfa Konsolos Vekîli Eskopeniç

Şâm Konsolos Vekîli Feyerk

Selânîk Konsolosu İtnaskovic

Siroz Konsolos Vekîli Esponti

Trabzon Konsolosu Gudel

Kalâs Konsolosu Hober

Yâş Başkonsolosu Ayzınbâh

İbrâil Konsolos Vekîli İzgardilli

Tulça Konsolos Vekîli Dobrâvçic

Vidin Konsolos Vekîli Dobromlâvic

Vârna Konsolos Vekîli Nedski

Bergos Konsolos Vekîli Matkoyic

Edirne Konsolos Vekîli Mâreş

Tekfurdağı Konsolos Vekîli Riçi

Aynoz Konsolos Vekîli Rosi

Yânya Konsolos Vekîli Hân

Drâc Konsolos Vekîli Tedskini

İşkodra Konsolos Vekîli Belârin

5- İrân

Dönemin Maslahatgüzârı Mehmed Hân'dır.

Tercüman Ağa Hacı Hasan

Maiyyet Kâtibi Mirzâ Cağfer

Erzurum Başşehbenderi Ağa Hüseyin

İzmir Şehbenderi Mirzâ Ahmed

İzmid Şehbender Vekîli Hacı Hasan

Biruse Şehbender Vekîli Ağa İsmâil

Kütâhya Şehbender Vekîli Ağa Ali

Ankara Şehbender Vekîli Hacı Abdullah

Karahisâr-ı Sâhib Şehbender Vekîli Mirzâ Fercullah

İsbarta Şehbender Vekîli Ağa Mehmed

Adana Ve Tarsus Şehbender Vekîli Ağa Mustafa

Bağdâd Baş-Şehbenderi Mirzâ Abdulcabbâr

Şâm Şehbenderi Mirzâ Mehmed

Hums Şehbender Vekîli Ağa Mehmed Ali

Sayda Şehbender Vekîli Hüseyin Aşîrân

Kudüs Şehbender Vekîli İlyâs

Beyrut Şehbender Vekîli İlyâs Sersef

Haleb Şehbender Vekîli Hoca Mûsâ

Trabzon Şehbenderi Hâfız

Çorum Şehbender Vekîli Ağa Hasan

Mısır Şehbenderi Hacı Mehmed Ali

Selânik Şehbender Vekîli Kırbozi

6- Prusya

Maslahatgüzârı Kont Purponşe

Baş Tercümân İyovbozvic

İkinci Tercümân Doktor Lâzen

Kaңelir Konstantin Testa

Maiyyet Kâtibi Lonhâkın

Maiyyet Kâtibi Roter

Tercümân Muavini Müller

İzmir Konsolosu Pızır

Berrü’ş-Şâm Konsolosu Viled Nobruk

Haleb Konsolos Vekîli Rafael Piçyoto

Kudüs Konsolos Vekîli Sevlic

İskenderiye Bilvekâle Konsolos Vekîli Lenzi

Mısır Bilvekâle Konsolos Vekîli Bukati

Kıbrıs Konsolos Vekîli Mâti

Boğdân Ve Eflâk Bâşkonsolosu Bâron Perhinofen

Bükreş Konsolos Vekîli Sâklaryo

7- Belçika

Belçika Maslahatgüzârı Vikonet Kurko

Kaңelîr Kevın

Tercümân Hezi

İzmir Konsolosu Keyz

İskenderiye Bâş Konsolosu Çiçenyâ

Aydın Konsolos Vekîli Sâloyati

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Kâlvert

Bükreş Konsolosu Bişob

Tunus Başkonsolosu Dükmon

Selânik Konsolosu Dozi

Trabzon Konsolosu Şârno

Kıbrıs Konsolos Vekîli Mâti

Vârna Konsolos Vekîli Mârkopolo

Yafa Konsolos Vekîli Mitri

8- Portekiz

Portekiz Maslahatgüzârı Rebillü

Tercümân Merer

İskenderiye Baskonsolosu Populani

İzmir Konsolosu Raivat

9- Cemâhir-i Selese-i Ense Atîk

Cemâhir-i Selese-i Anse Atîk Sefâreti Memûru Doktor Morudmân

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Kâlivert

Gelibolu Konsolos Vekîli Doktor Müller

10- Danimarka

İzmir Konsolosu Yunağ

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Sudâke (?)

Kuşadası Konsolos Vekîli Mihâlopulov

Sisam Konsolos Vekîli İzverunov (?)

Rodos Konsolos Vekîli Doçi (?)

İskenderiye Konsolosu Dumeraymer (?)

Haleb Konsolosu İlyâ Piçyoto (?)

Lâdkiye Konsolos Vekîli Mâzoile

Beyrut Konsolos Vekîli Samuel Piçyotov

Sayda Konsolos Vekîli Reskâle

Akka Konsolos Vekîli Katâfâgov

Yâfa Konsolos Vekîli Nosi

Kıbrıs Konsolos Vekîli Mâtini

Edirne Konsolos Vekîli Bâditi

Selânik Konsolos Vekîli Kârboneri

Trabzon Konsolos Vekîli Gâribâldi

11- Rusya

Rusya Ortaelçisi Titof'dur.

Sefâret Müsteşarı Hâlcinski

Baş Sırkâtibi Prens Gâliçyen (?)

İkinci Sırkâtibi Muâvini Dondevkof

Üçüncü Sırkâtibi Veyâzimski Malonkâlerki

Maiyyet Kâtibi Timoni

Baş Tercümân Hançerli

Muâvin Kirikov

İkinci Tercümân Çernayef

Muâvini Gamâzof

Üçüncü Tercümân Frânkini

Muâvini Timofyef

Kaңelir Pîzâni

Erzurum Konsolosu Câbâ

Sinop Konsolos Vekîli Migel

Trabzon Konsolos Vekîli Gersi

İzmir Başkonsolosu İvânof

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Haventon (?)

Midüllü Konsolos Vekîli İsvilâc

Sâkız ve Çeşme Konsolos Vekîli Pâskov

Eflâk-Boğdan Konsolosu Koçbov

Kalâs Konsolos Vekîli Kavlâ (?)

Berrü’ş-Şâm Başkonsolosu Bâzili

Haleb Konsolos Vekîli Rafael Piçyotov

Belgrâd Başkonsolosu Dânilefski

Selânik Konsolosu Mustov Kasîdî

İkenderiye Başkonsolosu Fevek

Mısır Konsolos Vekîli Buhati

Edirne Konsolos Vekîli Vâşçenkov

12- Sardunya

Sardunya’nın Maslahatgüzârı Baron Tukov

Sırkâtibi Mârkeze Tâlyâkirne

Maiyyet Kâtibi De La Tore

Maiyyet Kâtibi Kont Taçeyev

Maiyyet Kâtibi Sâlyenov

Bâş Tercümân Bozeviç

Tercümân Vilâni

Tercümân Vernevnî

Kançelir Berizyev

İzmir Konsolosu Lânşântin

Sakız Konsolos Vekîli Çustinyâni

Ayvalık Konsolos Vekîli Govâraldo

İkenderiye Konsolosu Ciroti

Mısır Konsolos Vekîli Vernevnî

Boğazhisârları Konsolosu Şâber

Gelibolu Konsolos Vekîli Vâron

Midüllü Konsolos Vekîli Proti

Beyut Konsolosu Gobi

İskenderun Konsolos Vekîli Yunâs

Lâdkıye Konsolos Vekîli Vitâli

Trablusşâm Konsolos Vekîli İzernî

Haleb Konsolos Vekîli Molinâri

Şâm Konsolos Vekîli Custinyani

Tunus Konsolosu Jimet

Selânik Konsolosu Berzolizi

Trabzon Konsolosu Gerizi

Trablusgarp Konsolosu Kolli

Kıbrıs Konsolosu Bensi

Kandiye Konsolos Vekîli Murârî

Rodos Konsolos Vekîli Vilkinson

Kudüs Konsolosu Kâstellinâr

Yâfa Konsolos Vekîli Kisâr

Akka Konsolos Vekîli Mâlâgambâ

Kalâs Konsolosu Mâtıyo

Vârna Konsolos Vekîli Nâvoni

Edirne Konsolos Vekîli Vârnâse

13- Sicileteyn

Sicileteyn Maslahatgüzârı Don Mârtorân

Tercümân Grâçyâni

Kançelir Frânçesko

İzmir Konsolosu Mârtone

Hânyâ Konsolos Vekîli Darwin

Boğazhisâları Konsolos Vekîli Karavel

Ayvalık Konsolos Vekîli Preve

İkenderiye Konsolosu Dibana

Tunus Konsolosu Mârtinov

Bingâzi Konsolos Vekîli Bosini

Trablusşam Konsolosu Morelli

Beyrut Konsolos Vekîli Siyver

Saydâ Konsolos Vekîli Cozeb Dibana

Akka Konsolos Vekîli Mâlâgambâ

Yafa Konsolos Vekîli Filiber

Haleb Konsolos Vekîli Mârkopulov

Tekfurdağı Konsolos Vekîli Kâre (?)

Kalâs Konsolos Vekîli Lâmbarti

14- Toskâna

Toskâna Maslahatgüzârı Serâfino'dur.

Tercümân Baron Tueffil

Kançelir Baron İniyâs Testâ

İzmir Başkonsolosu Bârçili

Rodos Konsolos Vekîli Biliyoti

Boğazhisâları Konsolos Vekîli Eksântoplu

İkenderiye Başkonsolosu Roseti

Mısır Konsolos Vekîli Sumâçyân

Dimyât Konsolos Vekîli Server

Haleb Başkonsolosu Mosi Piçyotov

Beyrut Konsolos Vekîli La Verella

Trablusgarb Başkonsolosu Berusoni

Tunus Konsolos Vekîli Neysın

Selânik Konsolos Vekîli Firboneri

15- Fransa

Fransa Ortaelçisi Cebzâl Opik (?) Tir.

Baş Sırkâtibi Kont Regülo

İkinci Sırkâtibi Mârsilyâk

Maiyyet Kâtibi Edmun Burgine

Bâş Tercümân Kaver

İkinci Tercümân Peltiye

Tercümân Ruan

Mütercim Lâ Piyer

Tercümân Muâvini Dupda

Kaңcelir Kastâyini

İzmir Başkonsolosu Pişon

Hânya Konsolosu Vâtya

Rodos Konsolos Vekîli Rodya

Sakız Konsolos Vekîli Pâskvâ

Kuşadası Konsolos Vekîli (Belirtilmemiş)

Ayvalık Konsolos Vekîli Tânkovân

Midilli Konsolos Vekîli Robuli

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Bâtos

İskenderiye Başkonsolosu Bârev

Mısır Konsolosu Dö La Port

Cidde Konsolosu Freil

Eflâk Başkonsolosu Skor Dö Puron

Boğdân Konsolosu Dö La Hânet

Kalâs Konsolos Vekîli Dö Kolo

Vârna Konsolos Vekîli Avelyo

Bağdâd Konsolosu Lamperâni

Tunus Başkonsolosu Mârisşo

Sayda Başkonsolosu Bore

Kudüs Konsolosu Bota

Haleb Konsolosu Nespes

Şâm Konsolosu (Belirtilmemiş)

Yafa Konsolos Vekîli Dâmiyâni

Kıbrıs Konsolosu Tâsito

Tarsus Konsolosu Mâzoiliye

Trablusgarb Başkonsolosu Bilânşe

Selânik Konsolosu Grânya

Edirne Konsolos Vekîli Vernâse

Tekfurdağı Konsolos Vekîli Kâde

Trabzon Konsolosu Kalerâmbo

Yânya Konsolosu Teypil

Erzurum Konsolosu Veyet

Birûse Konsolos Vekîli Krapen

Musul Konsolosu Jile

Bağdâd Konsolos Vekîli Jöfervâ

16- Flemenk

Flemenk Mukîm Elçisi Bâron Moleros'tur.

Kançelir Sâlezâni

Tercümân Custinyâni

Muâvin Dominik Testa

İzmir Başkonsolosu Vân Leneb

Bozcaada Konsolos Vekîli Likâri

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Kâlvert

Sâkız Konsolos Vekîli Pâskovâ

Midilli Konsolos Vekîli Evmerev

Ayvalık Konsolos Vekîli Semiryoti

İstânköy Konsolos Vekîli İpokrâtidi

İskenderiye Başkonsolosu Şulec

Gelibolu Konsolos Vekîli Leykâri

Mısır Konsolos Vekîli Bukati

Dimyâd Konsolos Vekîli Debân

Tunus Başkonsolosu Neysın

Trablusgarb Konsolos Vekîli Râyiç

Hânya Konsolosu Teron

Siroz Konsolos Vekîli Espândoni

Selânîk Konsolos Vekîli Karboneri

Edirne Konsolos Vekîli Vernâse

Haleb Konsolosu Piçyotev

İskenderun Konsolos Vekîli Honâs

Trablusşâm Konsolosu Piçyotev

Trâblus'da Konsolos Vekîli Kâçyefli

Beyrut Konsolos Vekîli Piçyotev

Akka Konsolos Vekîli Katâfâgo

Ladkiye Konsolos Vekîli Vitâli

Kıbrıs Konsolosu Sânti

Tarsus Konsolos Vekîli Bârkır

Limesnon Konsolos Vekîli Forenelli

Kalâs Konsolos Vekîli Kevele

Bükreş Konsolos Vekîli Kevın

17- Memâlik-i Müttehhide-i Amerika

Mukîm Elçisi Dâbnekâr'dır.

Kaңcelir Portır

Tercümân Brâun

İzmir Konsolosu Evefle

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Kâlvert

Selânik Konsolos Vekîli Abot

İskenderiye Konsolosu Teved

Beyrut Konsolosu Şâsu

Haleb Konsolos Vekîli Piçyotev

Şâm Konsolos Vekîli Fârhi

Yafa Konsolos Vekîli Morâd

Birûse Konsolos Vekîli Eşvâb

18- Yunanistan

Yunan Ortaelçisi Rizu'dur.

Maiyyet Kâtibi Kanâri

Tercümân Sâve

Kaңelir Rusto

İzmir Konsolosu Akisno

Kıbrıs Konsolos Vekîli Mâgarita

Boğazhisârları Konsolos Vekîli Vitâli

Gelibolu Konsolos Vekîli Likâri

Midillü Konsolos Vekîli Semiryoti

Antâlya Konsolos Vekîli Sinâdibenos

Eflâk Başkonsolosu Rizo

İbrâil Konsolos Vekîli Kevna

Kalâs Konsolos Vekîli Etnâsyadi

Vârna Konsolos Vekîli Mâvero Gurdato

Belgrâd Başkonsolosu Menâki

Edirne Konsolos Vekîli Bâruçi

Beyrut Konsolosu Hâci İstegâni

Hânya Konsolosu Perugeli

Selânîk Konsolosu Suçev

Glûs (?)Konsolos Vekîli Îskotiridi

Yânya Konsolos Vekîli Klârîz

Mısır Başkonsolosu Dosıçe

VI. BÖLÜM

AVRUPA DEVLETLERİ HAKKINDA VERİLEN BİLGİLER

1- İsbânyâ Krallığı⁶⁵

Bu devletin sathı sekiz bin altı yüz mil ve Asya ve Afrika ve Amerika’da olan emlâkla beraber nüfûsu on altı milyon olup elli milyon Riyâl vâridâtı ve yüz bin kadar askeri ve yirmi altı sefîne ev altı vâpuru vardır.

2- İsveç ve Norveçyâ Krallığı

	Mil merî satih	Nüfus	Asâkir	Kıtaât-ı sefâin	Safâyin-i müfessire
İsveç	8.005	3.111.000	39.846	37	247
Norveçyâ	5.742	1.243.700	12.150	06	117
Toplam	13.747	4.354.700	51.996	43	364

Tablo 6: İsveç ve Norveç Krallığı’na dâir bilgiler.

3- İnhâlet-i Desu Dukalığı

Bu dukalığın vükelâsı idare-i mülkiye ve deâvi-i meclisiyye idare-i mâliye ve zaptiyye meclis azâsından ibâret olup Cermânyâ ittihâdına dâhildir.

⁶⁵ Dönemin bazı Avrupa ülkeleri ve krallıkları hakkında verilen bilgiler Sâlnâmemizde 117. sayfadan itibaren “Avrupa Memâliki” başlığı ile verilmiştir.

4- İnhâlet-i Bernburk Dukalığı: Bu dâhi.

5- İnhâleti Guten Dukalığı: Bu dâhi

6- Avusturya İmparatorluğu

Avusturya devletinin on iki bin yüz otuz beş mil meri sathı ve otuz yedi buçuk milyon nüfusu ve yüz elli iki milyon Florin yani üç milyon üç yüz kırk beş bin kese kadar vâridâtı olup ordusu dört yüz altmış bin nefere ve donanması üç fırkateyn ve elli dört kıt'a küçük sefineye bâliğdir.

7- Oldenburg Grâz Dukalığı

Bu hükümet dahi Cermânyâ ittihadına dâhildir.

8- Bâdengraz Dukalığı: Bu dahi.

9- Pârma Dukalığı

Bu hükümetin yüz mil sathı ve dört yüz seksen altı bin nüfusu ve altmış bin kise vâridâtı ve on sekiz bölük askeri vardır.

10- Bâvyera Krallığı:

Bu hükümette Cermânyâ ittihadına dâhildir.

11- Cemâhîr-i Selese-i Anse Atîkdenburk Şehri: Bu dahi.

12- Purusyâ Krallığı

Bu devletin beş bin doksan bir mil sathı ve on beş milyon nüfusu ve elli sekiz milyon طائر yani sekiz yüz yirmi milyon gurus vâridâtı ve yüz onaltı bin muvazzafla yüz elli bin redif askeri ve bir gemisi olup Cermânyâ ittihadına dâhildir.

13- Bronzveyk Dukalığı:

Bu dahi Cermânyâ ittihâdına dâhildir.

14- Belçika Krallığı

Belçika'nın beş yüz otuz altı mil sathı ve dört buçuk milyon nüfusu ve yüz yirmi milyon yani bir milyon kise vâridâtı ve doksan bin askeri vardır.

15- Portekiz Krallığı

Bu devletin bin sekiz yüz mil merî sathı ve Asya ile Afrika'da olan emlâkıyla beraber beş buçuk milyon nüfusu ve dört yüz bin kise vâridâtı ve otuz beş bin askeri ve kırk gemisi vardır.

16- Cezâyir-i Seb'a Cumhuriyeti

İngiltere devleti himâyesinde bulunup bu cumhurûn elli iki mil sathı ve iki yüz bin nüfusu ve yüz otuz bin lira yani otuz altı bin kise vâridâtı ve bin altı yüz askeri vardır.

17- Hükümet-i İttihâdiyye-i Cermânyâ

İttihâd Avusturyâ ve Prusya'nın bazı eyâlâtıyla diğerk otuz altı hükümetin memâlikinden teşkîl olunmuştur. Bu ittîhâdın asâkiri on ordu ile bir fırka redife münkasımdır.

18- Hükümet-i İttihâdiyye-i İsveç

Bu hükümetin kânton tabîr olunur yirmi iki ve üç sınıf cumhûrdan ibarettir.

Kanton	Mil satih	Nüfûs	Vâridât-ı Müştereke Frank
Bern	120	407.913	104.080
Lusern	28	124.521	26.000
Zurik (Zürih)	32	231.579	74.000
Uri	20	13.519	9.180
Şveyz (Schwyz)	16	40.350	3.010
Ultervalden (Untervalden)	12	22.571	1.910
Glaris (Glarus)	13	29.348	1.250
Zug	4	15.322	1.250
Frayburk (Fribourg)	26	91.145	18.600
Oler yahut Solertorn (Solothurn)	19	63.196	12.560
Bâl yahut BâzelŞehri	9	24.321	132.950
Bâl Nahiyesi	9	41.103	132.950
Şafhavzen (Schaffhausen)	5	41.125	9.320
Apenzel yahut Avroden (Ausserrhoden)	8	41.080	77.720
Apenzel yahut İnnerrhoden (İnnerrhoden)	8	9.800	1500
Sen Gâl (St. Gallen)	35	158.853	2.945.000
Grayzon yahut Grâvbünden	140	84.506	12.000
Argo	23	182.755	48.200
Turgo	12	84.124	22.800
Tessen	49	113.923	18.041
Vad (Vaud)	56	183.582	59.280
Valis (Valais)	78	75.798	9.600
Neuşâtil (Neuchatel)	13	58.612	19.200
Kenef yahut Jenevre	4	58.666	22.000

Tablo 7: İsveç Hükümeti.

Bu hükûmetin yedi yüz on sekiz mil sathı ve iki milyon iki yüz bin nüfusu ve otuz üç bin askeri vardır. Vâridât-ı mahsuselerinin mecmûi yüz bin kiseye varır.

19- Dânimârka Krâllığı

Dânimârka'nın iki yüz kırk beş sathı ve iki buçuk milyon nüfusu ve iki yüz altmış bin kise ve otuz bin askeri ve otuz kadar gemisi vardır.

20- Rus Grays Prensliği: Cermânyâ ittihâdına dâhildir.

21- Rus Şilas Prensliği: Bu dahi.

22- Rus İbersdorf Lunlestâyin Prensliği: Bu dahi.

23- Rusya İmparatorluğu

Bu devletin dört bin dokuz yüz mil sathı ve altmış üç milyon nüfusu ve dört milyon kise vâridâtı ve sekiz yüz bin askeri ve yetmiş beş gemisi vardır.

24- Rusya hükûmeti: Bilgi yok.

25- Sadunyâ Krallığı

Bu devletin bin üç yüz yetmiş üç mil sathı ve beş milyon nüfusu ve altı yüz yirmi bin kise vâridâtı ve elli bin askeri ve yirmi sekiz kıta gemisi vardır.

26- Sâkıs Krallığı: Cermânyâ ittihâdına dâhildir.

27- Sâkıs Altenburg Dukalığı: Bu dahi.

28- Sâkız Koburuk Dukalığı: Bu dahi.

29- Sâkız Mayenincen Dukalığı: Bu dahi.

30- Sâkız Veymârgran Dukalığı: Bu dahi.

31- San Marino Cumhûru

Bu cumhûrun bir mil meri sathı ve sekiz bin nüfûsu ve üç yüz kise vâridâtı olur.

32- Sicileteyn Krallığı

Bu devletin iki bin otuz üç mil sathı ve sekiz buçuk milyon nüfusu ve yirmi altı milyon yâldız altını vâridâtı ve kırk yedi bin askerle on beş sefîne ve on dört vâpuru vardır.

33- Şuvârzburg Rotlistat Prensliği: Bu dahi.

34- Şuvârzburg Sunderhâvzın Prensliği: Bu dahi.

35- Toskana Grandükalığı

Bu hükümetin üç yüz doksan beş mil sathı ve yüz kırk bin kise vâridâtı beş bin beş yüz askerle beş kıta gemisi vardır.

36- Gran Britânya İmparatorluğu

Bu devlet üç hükümetten mürekkebe olup beş bin yedi yüz on iki mil sathı ve İngiltere’de on altı milyon İskoçyâ’da üç milyon İrlanda’da sekiz milyon ve bilcümle emlâkında yüz altmış milyon nüfusu vardır. Vâridâtı elli sekiz milyon lira ve ordusu Avupalu yüz kırk bin ve Hintlû iki yüz bin nefer ve kırk bini müttecâ ve gemici olur. Yedi yüz kadar sefinê ve vâpuru vardır.

37- Fransa Cumhûru

Fransa'nın dokuz bin sekiz yüz mil sathı ve otuz beş milyon nüfusu ve on iki milyon kise vâridâtı ve beş yüz bin asâkiri ve üç yüz kadar gemisi ve elli vâpuru vardır.

38- Frankfurt Cumhûru: Cermânyâ ittihâdına dâhildir.

39- Flemenk Krallığı

Altı yüz yirmi mil sathı ve on üç milyon nüfûsu ve dokuz yüz bin kise vâridâtı vardır.

40- Cemâhir-i Selese-i Anse Atîkden Lobuk Şehri

Cermânyâ ittihâdına dâhildir.

41- Linhtenstein Prensliği: Bu dahi.

42- Libdetmuk Prensliği: Bu dahi.

43- Libşombuk Prensliği: Bu dahi.

44- Meklenburg Österlich Grandukalığı: Bu dahi.

45- Meklenburg Şulârin Grandukalığı: Bu dahi.

46- Nâmu Dukalığı: Bu dahi.

47- Vâldak Prensliği: Bu dahi.

48- Vertâmburg Krallığı: Bu dahi.

49- Cemâhiri Selese-i Ânse Âtikden Hamburg Şehri: Bu dahi.

50- Hanverlâ Krallığı: Bu dahi.

51- Hes Hersekliği ve Hes Grandukalığı: Bunlar dahi.

52- Heshosburk Lângravlığı: Bu dahi.

53-Hohenzolerz Siğmâyerincen Prensliği ve Hohenzolerz Haşincen Prensliği: Bunlar dahi.

54- Yunân Krallığı

Yedi yüz on sekiz mil sathı ve sekiz yüz bin nüfusu ve yüz bin kise kadar vâridâtı ve üç bin neferi ve on küçük gemisi olur.

VII. BÖLÜM

POSTA TEŞKİLÂTI

A- POSTA TEŞKİLÂTI

II. Mahmut’a gelinceye dek posta naklini sağlayan teşkilat “menzil teşkilâtı” idi. 1840 yılında özel bir kurul oluşturularak haberleşme alanında yapılacak düzenlemeler saptandı. Mustafa Sami Efendi “Posta Müdürü” olarak görevlendirildi. Yine aynı yıl Ticâret Nezâreti’ne bağlı olarak “Posta Nezâreti” kuruldu. Böylece haberleşme alanında önemli gelişmeler sağlanmaya çalışıldı. 1845 yılına gelindiğinde İstanbul hariç, imparatorlukta posta müdürü sayısı 34 idi. Bunların 21’i Anadolu tarafına çalışıyordu. 1849 yılında Anadolu’da açılan postane sayısı 25 idi ⁶⁶.

1849 yılı Osmanlı telgrafı ve demiryolu için erken bir tarihtir. Telgraf, imparatorlukta ancak Kırım Harbi sırasında kullanılabilir hale geldi. Demiryolu ise 1860 yılına kadar Osmanlı topraklarına giremedi. Dolayısıyla bu ulaşım şekilleriyle posta ve haberleşme olanakları henüz mümkün değildir.

Sâlnâme’imizden edindiğimiz bilgilere göre, Postahâne-i Âmire ile birlikte Osmanlı topraklarında ve denizlerinde işleyen on posta unsuru⁶⁷ bulunmaktadır. Bunların çoğu yabancı olup “vapur kumpanyası” adıyla işlemektedir. Postalar bu şirketlere bağlı vapurlarda taşınmaktadır. Buradan hareketle Osmanlı yurt dışı ulaşımında ve posta taşımacılığında deniz yolları

⁶⁶ Musa Çadırcı, 1997, s.295.

⁶⁷ **Sâlnâme**, Def’a 3, 1265 H. (1849), s.110-113.

ve yabancılar hakimdir denilebilir. Özellikle, Karadeniz, Marmara, Ege, Akdeniz limanları ve Avrupa ile olan posta alışverişinde Avusturya Vapur Kumpanyası en yaygın ağa sahip posta teşkilâtıdır. Aşağıda Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren yerli ve yabancı posta teşkilâtı ve güzergahı hakkında daha tafsilatlı bilgi verilmiştir.

1- Postahâne-i Âmire

H.1265 (M. 1849) Devlet Sâlnâmesi'nde⁶⁸ Postahâne-i Âmire başlığı altında verilen bilgilere göre, Osmanlı devlet postasının takip ettiği yolları ve posta merkezlerine ulaştığı günleri şu şekilde sıralayabiliriz;

Dersaâdet Postahâne-i Âmiresi'nden Rumeli'ye her pazartesi akşamı iki tatar çıkarılmaktadır. Biri sağ koldan Edirne'ye, diğeri sol koldan Selânik ve Yanya'ya gider. Bunlar pazar günü döner.

Edirne'den her çarşamba üç tatar çıkarılır. Birincisi sağ koldan Kalas'a, ikincisi orta koldan Vidin'e ve üçüncüsü sol koldan Filibe'den Komanov'a ve Manastır tarafına ulaşır. Bunlar Edirne'ye Perşembe günleri geri dönmüş olurlar.

İstanbul'dan Anadolu'ya her Çarşamba akşamı beş tatar çıkarılır. Birincisi sağ koldan İzmir'e, ikincisi yine sağ koldan Alanya'ya, üçüncüsü orta koldan Şam-ı Şerîfe, dördüncüsü orta koldan Kayseri'ye ve beşincisi sol koldan Diyarbekir'e gider. Bunlar salı günü geri dönerler.

⁶⁸ Sâlnâme, Def'a 3, 1265 H. (1849), s. 110.

2- Osmânlı Vâpur Kumpânyası

Her cumartesi günü İstanbul'dan Selânik'e gider. Aynı gün Selanik'ten geri döner. Cumartesi ile çarşamba günü İzmit ve Karamürsel'e gider, perşembe günü oradan geri gelir. Salı günü Gemlik'e gidip perşembe günü gelir. Ve on beş günde bir kere cuma günü Trabzon'a gidip cumartesi döner.

3- İskenderiye Vâpur Kumpânyası

Her miladi ayın altıncı ve on altıncı günü gelip üç gün sonra İstanbul'dan çıkar.

4- Avusturya Kara Postası

Her çarşamba günü Belgrad yolundan Viyana'ya gidip cuma günü İstanbul'a varır. Bu posta, karadan gelen Pâris ve Londra harclarını da götürür.

5- Avusturya Vâpur Kumpânyası

Her on günde bir kere İstanbul'dan perşembe günü İzmir ve Sakız yoluyla Şıra'ya gider. Oradan bir kolu İskenderiye'ye ve diğer kolu Teriste'ye gider. cuma günü avdet ider. cumartesi günü Selânik yoluyla Şıra'ya ve oradan bir kolu Hânya'ya diğer kolu Mora'ya gider. Bununla birlikte Pazartesi günü Kordos Dili, Balya Badra ve Korfu adası oluyla yine Tiriste'ye gider. İstanbul'dan her salı günü Gelibolu Kal'a-i Sultâniyye, Bozcaada, Bababurnu ve Midillü yoluyla İzmir'e gidüp her miladi ayın on sekizinci günü ve yirmi sekizinci günü İzmir, Çeşme, Rodos, Kıbrıs yoluyla

Beyrut'a gider. Yaz mevsiminde her salı günü Varna, Tulca ve İbrâil yoluyla Kalâs'a ve oradan on beş günde bir kere Belgrat ve Budin yoluyla Viyana'ya gider. Ve her on beş günde bir cuma günü Sinop ve Samsun yoluyla Trabzon'a gider. Teriste'den on beş günde bir kere cuma günü kalkıp dokuz gün zarfında İskenderiye'ye ve on yedi günde İstanbul'a varır. İzmir'den her pazar günü ve Beyrut'tan her ayın onuncu yahut on ikinci günü Kalâs'tan üç günde Salı günü ve Trabzon'dan yine üç günde cumartesi günü avdet ider. Vapurlar dönüşlerinde giderken uğradıkları mahallerden yine geçerler.

6- Rotân Kumpânyası

Marsilaya'dan Lagorinya, Malta, Müşire, İzmir, Midilli, Kal'a-i Sultaniyye ve Gelibolu üzerinden on beş günde bir kere cuma günü İstanbul'a varır. Salı günü İstanbul'dan aynı yoldan ve o gün zarfında Marsilya'ya muvâsalat eder.

7- Fransa Vâpur Postası

Her miladi ayın beş, on beş ve yirmi beşinci günü Kal'a-i Sultaniyye, İzmir ve Atina iskelesi üzerinden altı günde Malta'ya gider. Bir kolu Malta'dan beş günde İskenderiye'ye varır. Oradan iki günde Beyrut'a varır. Diğer kolu İtalya sahillerinden beş günde Marsilya'ya ulaşır. Her ayın iki, on iki ve yirmi ikinci günleri İstanbul'dan avdet ider.

8- Rosîte Kara Postası

Her onbeş günde bir kere pazartesi günü Kalâs yolundan Petersburg'a gidip Cuma günü geri döner.

9- Rusya Vâpur Postası

Rûmi ayın dördüncü ve on dördüncü ve yirmi dördüncü günleri Hocabey 'e gider. Hocabey'den İstanbul'a onuncu ve yirminci ve otuzuncu günleri avdet ider.

10- İngiliz Kumpânyası

Malta, Şıra, İzmir, Kal'a-i Sultaniyye ve Gelibolu üzerinden her miladi ayın yirminci günü İstanbul'a gelip Trabzon'a iki sefer yapar. Sonra ertesi ayın on sekizinde yine Londra'ya gider.

SONUÇ

Tarihciler inceledikleri konu hangi devrin içindeyse o dönemin koşullarını bilmek zorundadır. Hayatımızın hemen hemen her alanına etki eden devlet mekanizmasını tanımadan tarihçilik yapmak mümkün değildir.

Devlet örgütünün ne şekilde gelişim ve değişim gösterdiği tarihçilerin temel ilgi alanlarındandır. Bir devletin idarî yapısı en ince ayrıntılarıyla ortaya konulmadıkça diğer alanlarda yargıda bulunmak ve doğru sonuca ulaşmak zorlaşır. Edebi, kültürel, ekonomik, sosyolojik vb. alanlarda araştırma yapabilmek için öncelikle teşkilâtı ve devlet yapısını tam olarak bilmek lâzımdır. Bu husus tarih literatürünün geliştirilmesi bakımından da önem arzeder.

Çalışmamız tarihsel araştırma yapan kimselere veri tabanı olarak kullanabilecekleri öznel bilgiler sunmuştur. Tarihsel araştırmalarda sonuca ulaşmak, ancak bu öznel verilerden hareketle mümkün olacaktır. Senteze ulaşmada temel şart budur. Diğer bir yandan da araştırmacıların ileri sürdükleri tezlerin sorgulanmasında bu öznel veriler etkin rol oynarlar. Araştırmamız kuramsal desteğini buradan almıştır.

Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan köklü yapısal değişiklikler 1849 yılına kadar hayli yol almıştır. Geçen on yıllık süre içerisinde kökleşmeye başlayan kurumların ortaya konulması ve incelenmesi zarûridir. Bu noktada sâlnâmelerin önemi büyüktür. Sâlnâmeler, döneminin önemli konuları hakkında değerli bilgiler içerirler. Özellikle teşkilât tarihçilerinin temel başvuru kaynaklarıdır. Biz de, bu çalışmamızda Tanzimat öncesi devlet

teşkilâtına dair mevcut veriler ile on bir yıl sonrasına işaret eden M.1849 Davlet Sâlnâmesi'nden elde edilen verilerin karşılaştırılması yoluyla dönemin idarî yapısına ışık tutmaya çalıştık. Kimi zaman, 1847'de çıkarılan ilk devlet sâlnâmesini de hesaba kattık. Bu kapsamda bizden önce sâlnâmelere dayalı olarak I. ve II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet sonrası dönemlere dâir çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Fakat bizim çalışmamız Tanzimat sonrası dönemi kapsamı bakımından bunlardan ayrılmaktadır.

Özellikle, II. Abdülhamit zamannında çıkarılan sâlnâmelerin kapsam bakımından genişlediği, hemen her konuda bilgi ihtiva ettiği görülür. Örneğin, Sultan Ahmet Camii'nin dolaplarındaki kitapların adedi bile kayıtlara geçmiştir. Oysa ki ilk sâlnâmeler böyle değildir. Genel olarak devletin temel kurumları ortaya konmuştur. Vükelâ ve Memûrîn, Seyfiyye, İlmiyye, Taşrada Bulunan Memûrîn, Dış İlişkiler, Posta, Avrupa Memâliki başlıkları bulunmaktadır. Bu başlık altında ayrıntıya inilmemekle birlikte bu başlıklarla ilgili devlet kurumlarında çalışanların isimleri zikredilmesi ile yetinilmiştir. Kurumların işleyişi konusuna değinilmemiştir.

Sâlnâme'mizden yola çıkarak, devletin klasik zamanlarında Mâbeyn'de bulunan görevliler isim değişiklikleri olsa da bu dönemde varlıklarını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Pek çok nezâret kurulmuş olmakla birlikte bunlar hakkında doğrudan bir başlık açılmamış olup, nezâret meclislerinin ön plana çıkarıldığını görüyoruz. Nezâret meclislerin sâlnâmemizin ilk konusu olduğu tespiti dikkate alınırsa Tanzimat ile birlikte yasama ve danışma meclislerinin ne denli önemsendiğini buradan anlamak mümkündür.

1826'dan beri köklü bir değişim içine gitirmiş bulunan Osmanlı ordusunun tekâmülünde oldukça ilerlendiğini söyleyebiliriz. Yeni kurulan orduları ve bunların redifleri ile ülke yönetiminde meclislere değer veren anlayışın askerî alandaki yansımasını burada da görebiliriz.

İlmiye sınıfıda köklü bir değişiklik göze çarpmamaktadır. İlmiye sınıfının görevlerinden olan eğitim ve beledî hizmetlerine yer verilmediğinden teşkilâtın bu yönünü değerlendirmek burada mümkün değildir.

Tanzimat reformlarının yönetim alanında getirdiği yeniliklerin uygulamada olduğu ortadadır. Eskiden devletin en önemli yönetim mekanizması olan Dîvân-ı Hümayûn, yerini nâzırlıklara ve meclislere bırakmıştır. Çoğunluğu kalemiyye sınıfının temsilcilerinden oluşan ve Dîvan'da bazı memurluklar önemini yitirse de kimileri önem kazanmıştır. Âmedî kalemine sâlnâmemizde geniş yer verilmesi bu konuda bizi destekler niteliktedir.

Taşra teşkilâtını incelediğimizde yöneticilerin makam, rütbe ve pâyelerindeki değişimin sâlnâmemize de yansıdığı görülür. Örneğin doğrudan merkezden atanan ve vilayetlerde mâli işlerden sorumlu tutulan defterdârlar 1842 den itibaren yönetim mekanizmasında yerini aldığını tez konumuz olan sâlmâmeden de görebiliriz. Buna kazâ yöneticileri olan kaymakamları da ekleyebiliriz. Tanzimat'tan hemen sonra görülen yeniliklerden biri de teşrifattaki yeri rütbe-i ûla sınıf-ı evveli'den hemen önde bulunan rütbe-i bâlâ'dır.

Çalışmamızda 1838-1849 yılları arasında eyaletler ve bunlara bağlı sancaklar ile adı geçen idari birimlerin sayıları karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında 37 eyalet, (eyalet merkezleri hariç olmak üzere) 94 liva bulunmaktadır. Oysa ki, Tanzimat'ın ilk yılları için 35 eyalet, 142 sancak bulunduğu belirtilmektedir. Aradaki farkın Harem-i Nebevî ve Ankara'nın daha önce eyalet sayılmamasından ve sonradan eyalet konumu kazanmalarından kaynaklandığı görülmektedir.

Tanzimat Devri idârî birimlerinden olan kazâlar Sâlnâme'mizde yerini almıştır. Bu birimlerin çoğunun başında kaymakam sıfatlı kimseleri görmekteyiz. Ayrıca, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile liva adı verildiğini bildiğimiz sancaklara 1849 tarihinde de liva tabirinin kullanıldığını belirtmek gerekir. Eyalet kavramında böyle bir durum sözkonusu değildir. Sâlnâme'de daha önce ihdas edilmiş olan eyalet ve sancak meclisleri hakkında bilgi verilmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden sefîr ve şehbenderlerin çoğunun Türk olmadığını görüyoruz. Bunu, Osmanlı tebâsı azınlıkların dil bakımından Avrupa'ya daha yakın olmaları ile açıklamak mümkündür.

Yabancı devletlerin Osmanlı topraklarındaki temsilcilikleri, Osmanlı'nın Avrupa'daki temsilciliklerinden daha fazladır. Ticari ve stratejik önemi bulunan her yerde yabancı temsilcilik bulmak mümkündür. Bu temsilciliklerdeki kadrolar da sayı bakımından Osmanlı kadrolarına göre ileridedir. 1849 Sâlnâmesi'ne göre Osmanlı İmparatorluğu'nun 1 büyükelçisi, 2 ortaelçisi, 3 maslahatgüzârı, 23 sehbender ve başşehbenderi ile

4 elçilik görevlisi olmak üzere 33 memuru bulunmaktadır. Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarında 1 büyükelçisi, 2 mukim elçisi, 5 ortaelçisi, 35 başkonsolosu, 88 konsolosu, 184 konsolos vekili, 8 maslahatgüzârı, 78 elçilik görevlisi ; İran'ın 2 başşehbenderi, 4 şehbenderi, 14 şehbender vekili, 2 elçilik görevlisi bulunmaktadır. Böylece toplam yabancı sayısı 423'ü bulmuştur.

Posta teşkilâtında da durum farklı değildir. Posta teşkilâtında yabancı devlet ve şirketlerinin egemenliği sözkonusudur. Sâlnâme'mizde, yabancı devletler hakkında verilen bilgilerde bu ülkelerin yüzölçümleri, nüfusları yıllık gelirleri ve asker ve gemi sayıları ön plâna çıkarılmıştır.

Devlet teşkilâtındaki yönetici ve komutanlarından bazıları dönemin önemli olaylarında ön plana çıkmıştır. En fazla dikkat çekenlerinden Mehmed Ali Paşa'yı Cezâyir Bahr-i Sefid eyaleti valisi, kaptan-ı derya ve serasker sıfatıyla, Âli Paşa'yı hariciye nâzırı, Mustafa Reşîd Paşa'yı sadrazam, İbrâhim Paşa'yı vezir sıfatıyla Mısır valisi olarak görüyoruz.

KAYNAKÇA

AKYILDIZ, Ali, “ Mâbeyn-i Hümayûn” **İ.A. C. 27**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2003.

_____, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, Eren Yay. İstanbul, 1993.

AKYILMAZ, Sevgi Gül, **Reisülküttâb ve Osmanlı Hâriciye Nezâreti’nin Doğuşu**, Doktora tezi, Konya 1990.

ÇADIRCI, Musa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi-1846 Tarihli Askerlik Kanunu” **Askeri Tarih Bülteni, Şubat 1985**.

_____, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara, 1997.

_____, “Tanzimat” **Osmanlı , C. 6**, Yeni Türkiye Yay. (Ed. Güler Eren) Ankara 1999.

_____, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.1**. İletişim Yay. İstanbul, 1985.

_____, “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu” **Türkler, C. 13**, (Ed. Hasan Celal Güzel) Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002.

_____, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusu” **Türkler, C.13**, (Ed. Hasan Celal Güzel) Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002.

DUMAN, Hasan, **Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu, C.I**, Ank.2000.

ERYILMAZ, Bilal, **Tanzimat Ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yay. Ocak-1992

GÜRAN, Tefvik, **19. yy. Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yay. İstanbul, 1998.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Türkler, C.9**, (Ed. Hasan Celal Güzel) Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı: Merkez Teşkilatı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, C.1** (Ed. E. İhsanoğlu) İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) İstanbul, 1994.

KARAL, E. Ziya, **Osmanlı Tarihi, C. 5, 6**, TTK, Ank. 1995.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat” , **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi C.I**, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu) İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) İstanbul,1994.

_____, "Tanzimat Devrinde İdari Yapı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, C.1**, (Ed. E. İhsanoğlu) İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) İstanbul, 1994.

ÖZDEMİR, Hüseyin, **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yay. Ekim 2001.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi, C.I**, Faysal Finans Kurumu Yay. İst.1986.

SÂLNÂME-İ DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMÂNİYYE, Tabhâne-i Âmire, Def'a 1, H. 1263 (1847)

SÂLNÂME-İ DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMÂNİYYE, Tabhâne-i Âmire, Def'a 3, H. 1265 (1849)

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Tanzimat Devrinde Meclîs-i Vâlâ (1838-1868)** TTK-Ankara, 1999.

_____, Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, **Türkler, C. 13**, (Ed. Hasan Celal Güzel) Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002.

SHAW, Stanford J. - Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.2**, E yay. 1983.

TÖNÜK, Vecihi, **Türkiye’de İdare Teşkilâtı**, İçişleri Bakanlığı yay. Ankara, 1945

UNAN, Fahri, “Mevleviyet” **İ.A. C.29**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, TTK, Ankara, 1965

_____, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, TTK, Ankara, 1945.

ÖZET

Arslan, Barış, H. 1265 (M. 1849) Devlet Salnamesine Göre Osmanlı İdari Yapısı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç.Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, 155s.

Bu tezde Osmanlı devlet teşkilatı incelenmiştir. Çalışmamızda 1849 tarihli Osmanlı Devlet Salnamesi esas alınmıştır. Temel amaç, 1839’da ilan edilen Tanzimatın devlet teşkilatına ne derece yansıdığını ortaya koymaktır. Tezimiz yedi bölümden oluşmaktadır.

I. bölümde, Saray ve merkez teşkilatında bulunan üst düzey memuriyetler (Mabeyn-i Hümayun, Amedi-i Divan-ı Hümayun, Menasıb-ı Divaniyye, Zabitan-ı Aklam) hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, devlet yönetiminde etkili olan meclisler (Meclis-i Vükela, Meclis-i Vala, v.b.) ve bunların çalışanları hakkında bilgiler vardır.

II.bölüm askeri teşkilat ile ilgilidir. Burada Osmanlı ordusunun teşkilatı, ordu merkezleri, görev alanları anlatılmaktadır. Bu orduların ordu meclisleri ve görevlileri belirtilmiştir.

İlmiye sınıfı hakkında bilgi III. bölümde verilmiştir. Salnameye göre ilmiye sınıfına mensup olanların isimleri ve rütbeleri belirtilmiştir.

Vilayetler ve bunlara bağlı sancaklar ile buradaki devlet kadrolarının isim ve ünvanları IV. bölümde anlatılmaktadır. Tanzimat sırasındaki ve sonrasındaki taşra teşkilatı karşılaştırılmıştır.

Osmanlı İmparatoruğunun dış ilişkileri V. bölümde ele alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun yabancı devletlerdeki elçilik, konsoloslukları ile

Osmanlı İmparatoruğunda bulunan yabancı elçilik ve konsolusluklar hakkında bilgi mevcuttur.

Avrupa devletleri hakkında bilgiler, dönemin Avrupa devletlerinin yüzölçümleri, gelirleri ve askeri kuvvetleri VI. bölümde anlatılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda çalışan yerli ve yabancı posta teşkilatları, bunların güzergahları ve çalışma günleri VII. bölümde anlatılmıştır.

Tezin sonunda ek olarak, genel bir değerlendirme ile özet ve bibliyografya bulunmaktadır.

ABSTRACT

Arslan, Barış, The Ottoman Administrative Structure According to State's Yearbook Dated 1849, Master's Thesis, Advisor: Assoc. Professor Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU, 155p.

In this thesis, which is based on a state's yearbook dated 1849, Ottoman administrative organization is studied. The main purpose of this study is to display in what extent the proclamation of Tanzimat Edict in 1839 effected the administrative organization of the state. This study consists of seven chapters.

The first chapter gives information about the high rank offices in the palace and in the central organization of the state such as Mabeyn-i Hümayûn, Amedi-i Divân-ı Hümayûn, Menâsib-ı Divâniyye, Zâbitân-ı Aklâm and also the councils, known as meclis, which were highly influential in state administration.

The second chapter gives brief information about military, the military establishment of the Ottoman Empire, the headquarters and their spheres of duties besides military councils of these armies and their duties.

Ulema class also known as İlmiye Establishment are taken into consideration in the third chapter according to State's Yearbook H.1265, the names and ranks of the members of İlmiye establishment are emphasized.

The provinces and their sub-provinces with their administrative cadres, their names and titles are depicted in comparison to provincial administrative organization of the Ottoman Empire during and after Tanzimat edict in the forth chapter.

The foreign relations such as foreign embassies and consulates in the Ottoman Empire and also the Ottoman embassies and consulates in the foreign countries are studied in the fifth chapter.

European states, their areas, incomes, and their forces capability are mentioned in the sixth chapter.

The active postal organizations, both domestic and foreign, are explained and their routes and working days are also specified in the seventh chapter.

A general assessment is given at the end of the thesis as well as an abstract and a bibliography.